

valóság

A TARTALOMBÓL

Szakolczai György: A gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója és a római katolikus egyház társadalmi tanítása

Németh György: A kecskéről és a káposztáról

Törő László Dávid: Harold Steinacker történetfelfogása és recepciója a magyar történetírásban (II. rész)

Miskolczy Ambrus: Lucian Boia pipája

Kapronczay Károly: A magyar egészségügy állapota és feladatai az első világháborút követő években

Botos Katalin: Az 1947. évi Tiszai Mária Napok társadalmi háttere

Edvi Illés Pál: Az energiafordulat erősíti a demokráciát. Öngazgatás és egyéni felelősségvállalás

Balogh Tibor: In memoriam Umberto Eco

Farkas Ildikó: Japánok és magyarok egymásról

Kun Tibor: Tunézia és az „arab tavasz”

W. Péceli Melinda: A szociológia művészete

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. január LXI. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Tókéczki László

Főszerkesztő-helyettes
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Czucka Éva

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

A gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója és a római katolikus egyház társadalmi tanítása

---

Elhangzott a Szent István Tudományos Akadémián, székfoglaló előadásként, 2017. szeptember 4-én.

Ez az írás az utóbbi időben közzétett több cikkemben (Szakolczai, 2016, 2017a, 2017b, 2017c, 2017d) leírtakra épül fel. Ezek a nemzetközi gazdaság keynesi rendjével foglalkoznak, és ennek a rendnek a keynesi általános elmélet (Keynes 1936, 1936/1961/1965, 1936/1971/2007) analógiájára a keynesi általános nemzetközi elmélet megnevezést merészelttem adni, noha ez a név nem szerepel sem Keynesnél, sem az irodalomban. Az utolsó cikkben (Szakolczai 2017d) ezen túlmenően azt írom, hogy ez a keynesi általános nemzetközi elmélet fölülírja a modern közgazdaságtudományban általánosan elfogadottnak tekinthető neoklasszikus általános egyensúlyi elméletet, mind elméleti, mind gazdaságpolitikai szempontból. Itt e korábbiakra építve annak bizonyítására törekszem, hogy a gazdasági és piaci erők szabad játéka nem vezet optimális helyzetre és nemzetközi egyensúlyra, hanem ez csak céltudatos gazdaságpolitikai beavatkozással érhető el. Ez a gazdaságpolitikai beavatkozás csak erkölcsi és politikai megfontolásokon alapulhat, és a nemzetközi gazdasági és politikai közösség kölcsönös jóindulaton alapuló önkéntes együttműködését tételezi fel. Az erkölcsi megfontolások ezzel a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitikai döntéshozatal központi elemévé válnak, ellentétben azzal az eléggé általános, majd hogyanem közfelfogással, hogy semmilyen szerepük sem lehet e téren.

A következőkben bemutatom a neoklasszikus általános egyensúlyi elméletet, a keynesi általános elméletet, a keynesi általános nemzetközi elméletet, a szuverén hitelekre vonatkozó keynesi felfogást, a közgazdaságtudomány egyes újabb fejleményeit, valamint, mindezek függvényében, a nemzetközi gazdaság keynesi rendjét. Az előadást lezáró és a római katolikus egyház e kérdésekre vonatkozó társadalmi tanításával foglalkozó részben annak bizonyítására törekszem, hogy nincs ellentét a modern közgazdaságtan és az egyház társadalmi tanítása között, főként, ahogy ezt a Centesimus Annus kezdetű enciklika megfogalmazza. Ami ennél is fontosabb, az előadandók szerint az egyház társadalmi tanítása gyakorlatilag megegyezik a modern közgazdaságtan progresszív ága, és így az ezt itt reprezentáló keynesi általános és általános nemzetközi elmélet nézetrendszerével. Megítélésem szerint mindez nagyon fontos a jelenlegi világgazdasági problémák kezelése és megoldása szempontjából is.

Hangsúlyoznom kell, hogy az itt előadottak a terjedelmi korlátok miatt minden szempontból csak vázlatosak lehetnek, és az itt leírtak nagyon közel állnak ahhoz, amit erről a kérdésről Csaba (2016) és Mueller (2015) is írt.

A címben és a bevezetésben leírtak szerint először a klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi elmélettel kell foglalkoznom.

(A klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet) Már Adam Smith, a modern közgazdaságtudomány megalapítója elgondolásainak az volt a központi eleme, hogy a társadalmi munkamegosztásban résztvevő és egymással az áruk és szolgáltatások piacon találkozó, önérdükük által mozgató vállalkozók törekvéseiből egy láthatatlan kéz

egyensúlyt és optimumot hoz létre anélkül, hogy a piacon résztvevők törekednének ilyen egyensúly és optimum létrehozására. Ez a gondolkozás, amint ezzel azonnal részletesebben fogok foglalkozni, könnyen volt kiterjeszthető a munka piacára is, és könnyen volt állítható, hogy ez a láthatatlan kéz egyensúlyt hoz létre a munka kereslete és kínálata között is. Ha ezek a tételek érvényesek, akkor ebből közvetlenül el lehet jutni arra a következtetésre is, hogy eleve helytelen minden olyan törekvés, amely bármiféle beavatkozással felül akarja írni a piacok – és így a munkapiac, valamint a nemzetközi piacok – által kialakított rendet. A munkapiacba való beavatkozás, így például a szociális megfontolások alapján bevezetett bérminimum munkanélküliségre vezet, a vám és a piacvédelem bármely más formája pedig az árrendszer eltorzítására és ennek folytán a közjólét csökkentésére. Fogadjuk el ezt az érvelést ebben a leegyszerűsített formában kiindulópontnak, mert gyakran így hangzik el, és jól fejezi ki a lényegét, de igazságot kell szolgáltatnunk Smithnek. A piac szerepének hangsúlyozása ma a hatalmasoknak kedvez, de Smith idejében nem így volt. A hatalom akkor, az ő szavait idézve, „a király és léha udvaroncái”, vagy a mindent szabályozni akaró, de nem tudó merkantilisták kezében volt. Keynes érvelése ellenük irányult, és az akkor a mai tőkések és vállalkozók hatalmával nem bíró iparosok és kereskedők érdekeit védte, tehát annakidején társadalmi szempontból határozottan progresszívnek minősült.

Smith annakidején nem tudta elméleti szempontból is korrektnek tekinthető módon igazolni felfogását, és ezért ez a mai szakmai közfelfogás szerint nem volt másnak tekinthető, mint elméletileg nem igazolt, bár a tényeknek nem ellentmondó sejtésnek. Az elméleti igazolás a II. világháború utáni évekre és az Arrow és Debreu nevével fémjelzett általános egyensúlyi elméletre maradt. Ennek elméleti alapjait először Debreu (1952, ismerteti Csekő 2005) adta elő és publikálta. Debreu az École normale supérieure-ön (ENS) végzett matematikát, és az elsősorban az eleganciára és a módszertani pontosságra törekvő gondolkozásával főként Walrasra (1874, 1874/1954) nyúlt vissza. Fenti első publikációját követően azonnal kialakult az e témával kapcsolatos szoros együttműködése Arrow-val, és megjelent közös cikkük (Arrow–Debreu 1954), amely végképp összekapcsolta nevüket, és összekapcsolt nevükhöz fűzte annak egzakt bizonyítását, hogy a kompetitív piacok egyensúlyi és optimális helyzetet hoznak létre. Ez a cikk és Arrow ezzel kapcsolatos és ezt követő tevékenysége vitte be az ezt megelőzően gyakorlatiasabb szellemű angol nyelvterületre ezt a tulajdonképpen a lausanne-i iskolára, tehát a francia gondolkozásmódra visszavezethető elméleti irányzatot. Arrow ezzel a kérdéskörrel foglalkozó művei összegyűjtött cikkei egy kötetben jelentek meg (Arrow 1983), legfontosabb cikkei magyarul is elérhetők (Arrow 1979), és tevékenységét Kornai (2005) ismerteti. Arrow 1972-ben, Debreu pedig 1983-ban kapta meg a Nobel-díjat.

Voltaképpen mindmáig ez az elméleti alapja annak a korábbi liberális és jelenlegi neoliberais gazdaságpolitikának vagy főiránynak, amely a kompetitív piacokat és az általuk létrehozott egyensúlyi helyzetet teszi nemcsak az elméleti elemzés, hanem a gyakorlati gazdaságpolitika központjába. Pigou (1920) máig ható nézetei szerint még a jóléti szempontból indokolt beavatkozásokat is csak a piaci erők által létrehozott optimális helyzet utólagos korrekciójaként szabad alkalmazni, és ezeknek csak a lehető legkevésbé szabad módosítaniuk a piaci erők által létrehozott helyzetet. Figyelemre méltó, hogy ennek a felfogásnak a korrekt elméleti megalapozása másfélszáz évvel követte az ezeken az elveken alapuló gazdasági elmélet és gazdaságpolitika általános elfogadását és általános követését.

Összefoglalva: a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet szerint a piaci erők általános egyensúlyt és egyben optimális helyzetet hoznak létre, és ez ad elméleti meg-

alapozást annak a felfogásnak, szélsőséges esetben a minimális államnak, amely korlátozni akarja, vagy akár teljesen meg akarja szüntetni a gazdaság ügyeibe való állami beavatkozást.

(*A keynesi általános elmélet*) A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten és főként ez elmélet általános gazdaságpolitikai alkalmazhatóságának gondolatán Keynes általános elmélete (Keynes 1936, 1936/1961/1965, 1936/1971/2007) ütötte az első, de halálos sebet. Figyelemre méltó, hogy Keynes elmélete 1936-ban jelent meg, Debreu ezzel foglalkozó első cikke 1952-ben, Arrow és Debreu ez elméletet általánosan elfogadottá tevő cikke pedig 1954-ben. Ez az irányzat és ennek általánosan elfogadott gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai főirányává válása tehát akár még elméleti visszalépésnek is tekinthető Keynesnel szemben, mert a főirány nem cáfolja meg, hanem figyelmen kívül hagyja a Keynes által előadott problémákat és szempontokat.

Keynes most idézett műve a nagy világgazdasági válság idején született meg azzal a céllal, hogy megoldást találjon a tömeges munkanélküliség akkori problémájára. Keynes e művében az általános egyensúlyi elméletnek a munkapiacra való alkalmazhatóságát támasztja, az árupiacra való alkalmazását nem, és könyvét az alábbi, egyetlen oldalból, sőt egyetlen bekezdésből álló 1. fejezettel vezette be:

„Ennek a könyvnek *A Foglalkoztatás, a Kamat és a Pénz Általános Elmélete* címet adtam, az *általános* szóra téve a hangsúlyt. Ennek a címnek az a célja, hogy kiemelje érveim és következtetéseim jellegének ellentétét az e témára vonatkozó klasszikus elméletével, amelyben fölnevelkedtem, és amely uralja e nemzedék kormányzati és akadémiai köreinek gondolkozását, mind a gyakorlatit, mind az elméletit, éppúgy, mint az elmúlt száz évben. Úgy érvelek, hogy a klasszikus elmélet posztulátumai csak egy speciális esetre érvényesek, de az általános esetre nem, mert [a klasszikus elmélet] olyan helyzet [általános érvényességét] tételezi föl, amely [csupán] a lehetséges egyensúlyi helyzetek határoló pontja. Mi több, a klasszikus elmélet által feltételezett speciális eset jellemvonásai nem felelnek meg annak a gazdasági társadaloméinak, *amelyben ténylegesen élünk, aminek az a következménye, hogy tanítása félrevezető és katasztrofális (disastrous), ha megpróbáljuk a tapasztalati tényekre alkalmazni*” (Keynes 1936, 3, kiemelések az eredetiben, Sz. Gy., 1. még Keynes 1936/1961/1965, 1936/1971/2007).

Ez az érvelés a következőképpen folytatódik a 2. fejezetben:

„A foglalkoztatás klasszikus elmélete – amely e feltételezések [a klasszikus elmélet feltételezései] szerint egyszerű és nyilvánvaló – véleményem szerint két alapvető posztulátumon alapul, habár gyakorlatilag [ezeket megalapozó] elemzés nélkül:

1. *A munkabér egyenlő a munka határtermékével. [...]*
2. *A munkabér haszna, ha egy adott mennyiségű munkát alkalmaznak, egyenlő a foglalkoztatás e volumenének határáldozatával*” (i. m. 5, kiemelések az eredetiben, Sz. Gy.).

Ezt ennek a két posztulátumnak, valamint a klasszikus elmélet foglalkoztatásra és munkabérré vonatkozó alaptételeinek félreérthetetlen és határozott elutasítása követi. Itt nem célszerű idézni Keynes további elemzését, és e két itt idézett posztulátum tartathatlanságát már az is mutatja, hogy a munka határtermékét nem lehet meghatározni, és a munka határáldozata olyan elméleti konstrukció, amelynek számszerűsítése lehetetlen, és elméleti megalapozottsága vitatható. A termelés összetett folyamat, amelynek résztvevőit eltérő mértékben díjazják. Ha a végtermék előállításához szükség van valamennyi munkafolyamat elvégzésére, az egyes munkafolyamatok határterméke meghatározhatatlan, és ez a meghatározhatatlan határtermék nem lehet a díjazásnak és a díjazás

eltéréseinek magyarázata. Ugyanakkor a munka sokunk számára nem áldozat, hanem önkitaljesítésünk eszköze, és még az is igaz, hogy általában annál magasabb a díjazása, minél kevésbé áldozat és minél inkább az önkitaljesítés eszköze. Ezért a határáldozat sem lehet a díjazásnak és a díjazás eltéréseinek magyarázata, hanem ezek az eltérések sokkal inkább a társadalmi és történelmi körülmények függvényei. Végül a termelési folyamatban résztvevők összességének díjazása, vagyis az összes kifizetett munkabér a társadalom egészének fejlettségétől, teljesítőképességétől és viszonyaitól függ, tehát ismét társadalmi és történelmi körülményektől. Már ez a néhány mondat is illusztrálja annak az elemzésnek a hiányát, amelyre Keynes szerint a klasszikus elmélet e két alapvető posztulátumának támaszkodnia kellett volna.

A fenti terjedelmes Keynes-idézetnek csak a következő mondata szorul magyarázatra: „Úgy érvelek, hogy a klasszikus elmélet posztulátumai csak egy speciális esetre érvényesek, de az általános esetre nem, mert [a klasszikus elmélet] olyan helyzet [általános érvényességét] tételezi föl, amely [csupán] a lehetséges egyensúlyi helyzetek határoló pontja.” Ez egyszerűbb nyelvezettel azt jelenti, hogy a klasszikus elmélet szerinti, vagyis a csupán a piaci automatizmusra fölépülő gazdaság elvben végtelenül sok egyensúlyi helyzetet hozhat létre, mindegyiket a foglalkoztatás különböző szintjén, és ezek határoló pontja a teljes foglalkoztatás esete. Ez alapvető ellentétben van a klasszikus és neoklasszikus elmélettel, amely feltételezi, hogy a piaci automatizmus a teljes foglalkoztatást is kialakítja, vagyis nem hozhat létre kényszerű, nem szándékos munkanélküliséggel járó egyensúlyt. E felfogás szerint – amely Keynes előtt az általánosan elfogadott nézet volt – a munkanélküliség, ha volt, önkéntes volt, mert a munkát kereső nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy munkája határáldozata és ezen alapuló bérigénye nagyobb, mint munkája határtermelőkenysége, és nem volt hajlandó bérigényét az ennek megfelelő szintre leszállítani. E feltételezés tarthatatlansága és a nem önkéntes, hanem kényszerű munkanélküliség léte a nagy gazdasági válság idején lett nyilvánvaló, és a klasszikus elmélet feltételezéseire felépülő gazdaságpolitika, amely tagadta az állami beavatkozás szükségességét, akkor lett igazán katasztrofális.

Ez a keynesi nézet azonban általánosítható. A „munkanélküliség” helyébe, Keynes másik gyakran használt kifejezését használva, „az emberiség legszebb reményeinek meg nem felelő gazdasági helyzet” írható. Ezzel a keynesi elemzés kiemelkedik a munkanélküliség és foglalkoztatás köréből, és kiterjed többek között a jövedelemelosztás területére is. Keynes tétele ez esetben úgy egészül ki, hogy a piaci erők szabad játéka nem vagy legalábbis nem szükségképpen hoz létre sem teljes foglalkoztatást, sem „az emberiség legszebb reményeinek megfelelő gazdasági helyzet”-et, így például többek között a közfelfogás szerint elfogadható mértékűnek tekinthető jövedelemelosztást. Megismételve ugyanezt az előbbi terminológia szerint, a piaci erők számos különböző jövedelemelosztást hozhatnak létre, és ennek határesetek lehet az, amelyben a jövedelmek differenciálódása nem haladja meg a közvélemény által megengedhetőnek tekintett mértéket.

A legnagyobb súllyal és kiemelten kell hangsúlyoznom, hogy Keynes ezzel etikai és politikai megfontolásokat vitt be a közgazdaságtudományba, és hogy ennek messzemenő gazdaságpolitikai következményei vannak. A piaci erők szabad játéka által létrehozott egyensúlyi helyzet erkölcsileg elfogadhatatlan lehet a munkanélküliség kialakulása, a túlzott mértékben egyenlőtlen jövedelemelosztás vagy „az emberiség legszebb reményeinek” más sérelme miatt. Ugyanez az így létrejött egyensúlyi helyzet politikailag is elfogadhatatlan lehet, mert, ismét egy másik Keynes-idézet szerint, fontos oka lehet „az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is”, vagy, kevésbé drámai esetben a kormányon lévő politikai csoport bukására

vezethet. Ugyanakkor azonban Keynes nem volt szocialista, és nem volt a tervgazdaság híve. Úgy vélte, hogy a szabad piacok jól osztják el a korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrásokat, és jól határozzák meg az áruk és szolgáltatások volumenét. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos itt is és a későbbiekben is.

Az itt leírtak gazdaságpolitikai következményei nyilvánvalók. A leírtakból az következik, hogy a piaci erők által létrehozott egyensúlyi helyzet elfogadható vagy akár az elérhető legjobb is lehet az áruk és szolgáltatások piacán, de nem vagy csak szinte véletlenül lesz etikai és politikai megfontolások alapján is megfelelő vagy elfogadható a munkapiacra. Ezért gazdaságpolitikai, kormányzati beavatkozásra van szükség az etikai és politikai megfontolások szerint is megfelelő általános gazdasági helyzet, a teljes foglalkoztatás és az elfogadható jövedelemelosztás érdekében. Ehhez Keynes után az egyes országok egyenlőtlen fejlődéséből adódó problémák és a kevésbé fejlett területek és országok felzárkózási törekvései járultak hozzá. Az e problémák megoldására törekvő gazdaságpolitika legfontosabb eszközei Keynes szerint, amint ez köztudott, ha a probléma a munkanélküliség, a monetáris politika és a fiskális politika. Ha a probléma túlmegy a munkanélküliségen, és kiterjed például a jövedelemelosztásra, más eszközökre is lehet szükség. A piaci erők emellett egyes társadalmi csoportok, régiók vagy országok kulturális és egzisztenciális leszakadására, sőt teljesen reménytelen helyzetére vezethetnek ennek szörnyű következményeivel együtt, amint ezt ma bőven tapasztalhatjuk, és ami talán még fontosabb, semmiképpen sem adnak megoldást a már kialakult, és különösképpen az örökletes, évszázadok óta fennálló problémákra. Feltétlenül szükség van tehát olyan intézményrendszerre és annak olyan működtetésére, amely a társadalom egészének javára tudja korrigálni a piacok nem megfelelő működéséből eredő hibákat, lehetőleg nyilván úgy, hogy ne a már létrejött rossz helyzeten javítson, hanem már kialakulását is megakadályozza. Ennek az intézményrendszernek a létrehozója és működtetője csak az ország politikai és gazdasági közössége lehet.

Összefoglalva: Keynes szerint a szabad versenyen alapuló kapitalista gazdasági berendezkedés jól osztja ugyan el a korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrásokat, de két súlyos hibája van. Nem, vagy legalábbis nem feltétlenül hoz létre teljes foglalkoztatást, és az általa létrehozott jövedelemelosztás elviselhetetlen mértékben egyenlőtlen lehet. Ehhez a későbbiekben a fejlettség eltérő szintjéből eredő problémák adódtak hozzá, amelyek ugyan korábban is fennálltak, de korábban nem volt kifejezett igény e helyzet módosítására és a kevésbé fejlett területek és országok felzárkóztatására. Mindez szükségessé teszi, hogy minden ország politikai és gazdasági közössége olyan intézményrendszert alakítson ki, amely képes arra, hogy etikai megfontolások alapján korrigálja a piaci erők által létrehozott helyzetet, teljes foglalkoztatást és elfogadható jövedelemelosztást alakítson ki, és a kevésbé fejlett területek és országok felzárkóztatására vezessen.

(A keynesi általános nemzetközi elmélet) A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten és főként ez elmélet általános gazdaságpolitikai alkalmazhatóságának gondolatán Keynes általános nemzetközi elmélete üttette a második és nem kevésbé halálos sebet. Ez az elmélet vagy inkább a nemzetközi gazdaságpolitikára vonatkozó javaslat a második világháború idején született meg azzal a céllal, hogy a háború befejeztével a nehéz helyzetbe került európai országok, győztesek és legyőzöttek egyaránt, gyorsan talpra tudjanak állni, és elkerülhető legyen mindegyikükben a háború utáni nyomor. Míg a keynesi általános elmélet közismert, az általános nemzetközi elmélet szinte ismeretlen, és még ezt a nevet is csak én merészeltem adni neki az általános elmélet analógiájára. Ennek az az oka, hogy

Keynes ezeket a nézeteit és ezeken alapuló javaslatait a Bretton Woods-i intézmények, elsősorban a Valutaalap létrehozásának kezdeményezése és az ezt követő nemzetközi, elsősorban angol–amerikai megbeszélések és viták során alakította ki. Javaslatait nem tudta teljes egészükben elfogadtatni, és csak az 1944-ben, Bretton Woodsban megkötött és több szempontból 1946-ban, Savannah-ban véglegesített megállapodás feltételei váltak közismertté, Keynes eredeti javaslatai azonban nem. Ő közvetlenül a savannah-i megállapodás után, döntő részben e tárgyalások fáradalmi és a létrejött megállapodás miatti csalódása folytán meghalt, javaslatait nem tudta tudományos igényrel összefoglalni és publikálni, és ezért ezek az elképzelései feledésbe merültek.

A keynesi általános nemzetközi elmélet ezért a következő forrásokból ismerhető meg. Keynes XXX kötetes összegyűjtött írásainak (Keynes 1906–1946/1971–1989) ezzel foglalkozó kötetiből (Keynes 1940–1944/1980, 1941–1944/1980, 1944–1946/1979), ezek azonban egy generációval a kritikus események után jelentek meg. Az IMF dokumentumkötetéből (Horsefield 1969a, Horsefield 1969b, de Vries – Horsefield 1969), de ezek is több mint 20 évvel az események után váltak elérhetővé. Végül Keynes életrajzaiból (Harrod 1951/1982) (Moggridge 1976/1993, 1993) (Skidelsky 1983/1992, 1992/2000, 2000), de ezek közül az egyértelműen legfontosabbnak, Skidelsky háromkötetes műve harmadik kötetének publikációja közel fél évszázaddal követte a Bretton Woods-i és savannah-i tárgyalásokat. Ezek a művek sem tudták ráirányítani a figyelmet Keynes elfelejtett javaslataira, bármilyen fontosak voltak is ezek. Nekem kellett megkísérelnem e források alapján e javaslatok újbóli ismertetését és mai aktualitásuk bizonyítását (Szokolczi 2016, 2017a, 2017b, 2017c, 2017d), és ennek a publikációnak ez a része ezekre a cikkekre, valamint Keynes konkrét javaslataira (Keynes 1941, 1942, 1943) épül föl. A most leírtak folytán e majdnem ismeretlen keynesi általános nemzetközi elmélet ismertetésének hosszabbnak kell lennie, mint a közismert keynesi általános elmélet ismertetésének.

Áttérve e nézetek bemutatására, az elemzés nemzetközi térre való kiterjesztése és a keynesi általános nemzetközi elmélet kialakítása azért volt elkerülhetetlen, mert minden ország gazdaságpolitikája kihat az összes többi országra, és függ az összes többi országtól. E nemzetközi összefüggések miatt egyetlen ország, elszigetelten, nem lehet képes helyes és eredményes gazdaságpolitika vitelére, mert ezt megakadályozhatják a nemzetközi összefüggések. Ha viszont, megismételve a már leírtakat, a nemzeti gazdaságpolitika vitelére csak a nemzeti (gazdasági és politikai) közösség és az általa létrehozott intézményrendszer lehet képes, és ezért csak ez a közösség lehet felelős, akkor a nemzetközi gazdaságpolitika szükségképpen feltételezi a nemzetközi (gazdasági és politikai) közösség és az általa létrehozott intézményrendszer létét. Feltételezi tehát a nemzetek közös felelősségét az olyan nemzetközi gazdaságpolitika, vagy legalábbis az olyan nemzetközi gazdaságpolitikai klíma kialakításáért, amely kedvező minden ország számára, és lehetővé teszi minden ország számára a neki kedvező nemzeti gazdaságpolitika vitelét.

Semmi sem nyilvánvalóbb azonban, hogy ez a nemzetközi gazdaságpolitika csak akkor működhet, ha a nemzetközi közösség és az általa létrehozott intézményrendszer megkövetelheti, hogy az egyes országok saját javukra követett gazdaságpolitikája ne sértse más országok érdekeit. Míg tehát az általános elméletben leírt nemzeti gazdaságpolitika feltételezi az ennek vitelére alkalmas nemzeti közösség létét, az általános nemzetközi elméletben leírt nemzetközi gazdaságpolitika vitele felelős szellemű nemzetközi közösség létét és az országok kölcsönös jóindulaton alapuló együttműködését tételezi fel. Mi több, ha a nemzeti gazdaságpolitika viteléhez megfelelő nemzeti intézményrendszerre van szükség, megfelelő nemzetközi intéz-

ményrendszert kell kialakítani a nemzetközi gazdaságpolitika viteléhez is, amint erről már volt szó. Ez nyilván még nehezebb, mint a megfelelő nemzeti intézményrendszer kialakítása. Noha most még csak a keynesi nézetek ismertetésénél tartunk, már itt le kell írnom azt a nyilvánvalót, hogy ez a gondolat közel áll a nemzetek testvériségét és jóindulatú együttműködésük szükségességét hangsúlyozó keresztény társadalmi tanításhoz.

A leírtak alapján aligha lehet vitás, hogy ez a keynesi általános nemzetközi elmélet éppen olyan radikális szakítás a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletével, mint amilyen radikális szakítás volt a keynesi általános elmélet a foglalkoztatás és nemzeti gazdaságpolitika klasszikus elméletével. Az általános elmélet azt mondta ki, hogy a piacok nem vagy nem szükségképpen vezetnek teljes foglalkoztatásra, elfogadható jövedelemelosztásra és az emberiség legszebb reményeinek megfelelő gazdasági helyzetre az egyes országokban, az általános nemzetközi elmélet pedig azt, hogy a piacok nem vagy nem szükségképpn vezetnek az emberiség legszebb reményeinek megfelelő gazdasági helyzetre a nemzetközi gazdaságban. Ezért ide is tartozik az előző rész első bekezdése, mert mindkét elemzés ugyanerre az alapkövetkeztetésre vezet.

„A klasszikus elmélet által feltételezett speciális eset jellemvonásai nem felelnek meg annak a gazdasági társadaloménak, *amelyben ténylegesen élünk, aminek az a következménye, hogy tanítása félrevezető és katasztrofális (disastrous), ha megpróbáljuk a tapasztalati tényekre alkalmazni*” (Keynes 1936, 3, kiemelések az eredetiben, Sz. Gy., I. még Keynes, 1936/1961/1965, 1936/1971/2007).

Keynes azonban nem mulasztja el, hogy a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletéről külön és kiemelten is leírja lesújtó és elutasító véleményét. Az a memorandum, amellyel megkezdte a Valutaalpra vonatkozó elképzeléseinek kidolgozását (Keynes 1941), a következőkkel kezdődik.

„Amióta a pénz és az értékpapírok léptek a cserekereskedelem helyébe, még sohasem sikerült megoldani azt a problémát, hogy hogyan tartsák fenn az országok közti fizetési mérleg egyensúlyát. [...] Az ennek a problémának a megoldására való képtelenség mindmáig fontos oka volt az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is. A legutóbbi ötszáz év folyamán csak két, mindkét esetben mintegy ötvenéves időszak volt (az angol kronológia szerint Erzsébet és Viktória kora), amelyről azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi kereskedelemnek a pénz felhasználásával való lebonyolítása »működött«” (i. m. 21). A kritikus fontosságú mondat azonban a következő. „Annak a feltételezése, hogy létezik egy olyan simán működő automatikus korrekciós mechanizmus, amely fenntartja az egyensúlyt, ha rábizzuk magunkat a *laissez-faire* módszereire, doktriner illúzió, amely figyelmen kívül hagyja a történelmi tapasztalatokat, anélkül, hogy ezt bármiféle megbízható elmélet is alátámasztaná” (i. m. 21–22). Ez valóságos hadüzenet a nemzetközi gazdaság klasszikus és neoklasszikus elméletének, amely ma is uralja mind a közgazdasági elmélet főirányát, mind a gazdaságpolitikát, és amely szerint a szabad piacok egyensúlyi és emellett optimális helyzetre vezetnek.

A foglalkoztatás klasszikus elméletének keynesi elutasítása ez elmélet két alapvető posztulátumának elutasításán alapult. Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletének elutasítása és saját alternatív javaslatainak kidolgozása azon alapul, hogy Keynes figyelembe vette az alábbi két nyilvánvaló tényt:

- (a) bármikor előfordulhatnak előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események, és
- (b) bármikor előfordulhatnak elháríthatatlannak bizonyuló, súlyos gazdaságpolitikai hibák.

Ezeknek az eseményeknek és hibáknak a súlya és hatása, főként rövid távon, nagyobb lehet, sőt általában nagyobb, mint az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható erőké. Keynes tehát nem tagadta az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható erők létét, de azt állította, hogy az ez ellen ható erők, az előre nem látható, nagy hatású események és súlyos következményekre vezető gazdaságpolitikai hibák hatása lehet nagyobb. Ugyanezt másként megfogalmazva, a piaci erők szabad játéka, akárcsak egy zárt gazdaságban, számos olyan egyensúlyinak tekinthető helyzetet hozhat létre, amely tartósan fennmarad, semmi sem biztosítja azonban, hogy ezek megfeleljenek az emberiség legszebb reményeinek. Ez az, ami elkerülhetetlenné teszi a nemzetközi gazdasági folyamatokba való tudatos gazdaságpolitikai beavatkozást. Ez a beavatkozás ismét nem más, mint erkölcsi szempontok érvényesítése ezúttal a nemzetközi gazdaságpolitikában.

A fenti kettős alapvető felismerést és ezek legfontosabb következményét talán nem is Keynes, hanem legjobb ismerője, Skidelsky fogalmazza meg a legvilágosabb és egyben a legköltoőbb formában, Keynes Westminster-székesegyházban tartott gyászszertartásához írt késői gyászbeszédében. „Helyes volt, hogy Keynesre [...] himnusz szavaival emlékeztek. Közgazdaságtana sokkal inkább az Új-, mint az Őszövetségé. Sokkal inkább a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, mint az igazságé, vagy még inkább olyan közgazdaságtan, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosították. Keynes nem kívánt a jövőre vonatkozó tökéletes információon alapuló pazar számítási kapacitást. Egyetértett Locke-kal, aki azt írta, hogy »a minket érintő ügyek legnagyobb részében Isten csak félhomályba való bepillantást engedett nekünk«. *Tévedni emberi dolog, és minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie*” (Skidelsky 2000, 476, kiemelés tőlem, Sz. Gy.).

Már az itt leírtak is párhuzamosak az előbb az általános elmélettel kapcsolatban leírtakkal, de ez a párhuzamosság még szorosabbá tehető, ha a keynesi felismeréseket a klasszikus elmélet téves posztulátumainak formájába írjuk át. Ekkor a klasszikus nemzetközi gazdasági elmélet téves alapvető posztulátumai a következők lesznek:

- (a) nincsenek előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események, és
- (b) nincsenek elháríthatatlannak bizonyuló, súlyos gazdaságpolitikai hibák,

illetve pontosabban, ha vannak, akkor ezek súlya és hatása nem akkora, mint az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható, automatikusan működő erőké. Ha nincsenek ilyen események és hibák, vagy ha ezek hatása rendszeridegen és egyedi, másodlagos vagy akár elhanyagolható, mint ahogy ezt a klasszikus és neoklasszikus elmélet, a főirány hívei feltételezik, akkor a nemzetközi gazdasági folyamatokba való tudatos gazdaságpolitikai beavatkozás fölösleges, sőt káros lehet, és mindent megoldhat a piaci erők szabad érvényesülése. A keynesi általános nemzetközi elmélet központi tétele viszont az, hogy ezek nem rendszeridegen és egyedi, másodlagos vagy akár elhanyagolható események, hanem a történelem és ennek részeként a mindenkori gazdasági helyzet integráns és folyamatosan ható elemei. Ennek megfelelő mértékű figyelembevétele nélkül nem magyarázható meg a nemzetközi gazdaság működése, és nem alakítható ki a nemzetközi gazdaságnak a valóságos körülményeket megfelelőképpen figyelembe vevő és ezekkel számoló, realista rendje.

Mindez azt jelenti, hogy a nemzetközi gazdaság esetében is belépnek a képbe az erkölcsi és politikai meggondolások. Az egyes nemzetgazdaságokon belül a keynesi felfogás szerint a több lehetséges egyensúlyi helyzet közül erkölcsi és politikai meggondolások alapján kell kiválasztani a legmegfelelőbbet, így azt, amely nem vezet munkanélküliségre, elfogadhatatlan mértékű jövedelmi egyenlőtlenségre és az emberiség legszebb reményeinek sérelmére. Ezzel teljes mértékben analóg az a keynesi felfogás, hogy több

nemzetközi egyensúlyi helyzet lehetséges, és ezek közül erkölcsi és politikai megfontolások alapján kell kiválasztani a legmegfelelőbbet, így azt, amely nem vezet elfogadhatatlan mértékű nemzetközi jövedelmi differenciálódásra és ebből eredő politikai ellentétekre, elszegényedésre, társadalmi elégedetlenségre, háborúkra és forradalmakra.

Összefoglalva: Keynes szerint a szabad versenyen alapuló kapitalista nemzetközi gazdasági berendezkedés nem oldja meg megfelelően a nemzetközi gazdasági problémákat. Ezért elkerülhetetlenül szükség van egy olyan nemzetközi intézményrendszerre, amely képes a piaci erők szabad játéka által létrehozott helyzet korrigálására, lehetőleg ismét úgy, hogy ne a már létrejött rossz helyzeten javítson, hanem már kialakulását is megakadályozza. Ennek az intézményrendszernek a létrehozója és működtetője csak a nemzetközi gazdasági és politikai közösség lehet, és működésének előfeltétele a nemzetek hajlandósága a kölcsönös jóindulaton alapuló együttműködésre. Ilyen intézményrendszer létrehozása nem megvalósíthatatlan vágyálom, mert a nemzeteknek fel kell ismerniük, hogy egymáshoz vagyunk láncolva, és mindegyikünk jóléte feltételezi, legalábbis hosszabb távon, az összes többi jólétét.

(A keynesi nézetek a szuverén hitelekéről) A keynesi általános nemzetközi elmélet fontos és integráns része a szuverén hitelekre és államközi adósságokra vonatkozó keynesi felfogás. E kérdés itteni tárgyalása nem látszott elkerülhetetlennek, de azzá vált elsősorban a Centesimus Annus ezzel kapcsolatos állásfoglalása miatt; ennek az állásfoglalásnak az ismertetésére a cikk utolsó részében kerül majd sor. Keynes erre vonatkozó felfogása, éppúgy, mint minden más javaslata, nem elméleti tételként, hanem konkrét gazdaságpolitikai problémák megoldására vonatkozó elképzelésként jött létre. Az első ilyen probléma az első világháború utáni német jóvátétel és a szövetségesek közti adósság rendezése, a második pedig a második világháború utáni angol hitelkérelem volt.

A kiinduló és alapvető keynesi nézet szerint hibás és minden realitást nélkülöző gondolat, hogy az első világháború utáni idő szuverén hitelei, azaz állami adósságai a XIX. századi nemzetközi hitelek analógiájára és velük azonos módon rendezhetők. Ez értelemszerűen vonatkozik a XX. század későbbi részének, valamint a XXI. századnak az állami adósságaira is. A XIX. század nemzetközi hitelei csatornák, vasutak, bányák, ültetvények létrehozását tették lehetővé, és ezek megtermelték visszafizetésük forrását. Az első világháború utáni és a későbbi idő szuverén nemzetközi tartozásai viszont háborús jóvátételi kötelezettségeknek, valamint háborús kiadások vagy költségvetési hiány fedezésére fölvetett hiteleknek folyományai, amelyek nem termelték, és ma sem termelik meg visszafizetésük forrásait. Ezért ezeket a lehető legalacsonyabb szinten kell tartani, és ezért az ilyen szuverén hitelek teljes visszafizetésére sohasem került sor, sőt erre az esetek legnagyobb részében nem is volt, és nagyrészt ma sincs lehetőség. Az ebben a részben leírtak természetesen nem vonatkoznak az olyan beruházásokra, amelyek hozzáadéka lehetővé teszi, fedezi a felvett hitel törlesztését.

Az első világháborút lezáró versailles-i béketárgyaláson Keynes számos magas tisztet töltött be, és befolyását annak elérésére próbálta felhasználni, hogy a német jóvátételi kötelezettségek ne haladják meg a német teljesítőképeség határait, de eredménytelenül. Világosan látta, hogy az európai szövetségesek Németországgal szembeni túlzott és teljesíthetetlen követeléseinek az volt az oka, hogy el voltak adósodva Amerika felé. Ezért Amerikával szembeni adósságaik törlesztésével lehetett volna elviselhetővé tenni Németország és szövetségesei jóvátételi kötelezettségeit. Ezt a javaslatát nem tudta elfogadtatni, és ezért, amikor mindez végképp nyilvánvalóvá vált, lemondott minden tisztéről, és elhagyta Versailles-t.

Nézeteit az azonnal Versailles után írt, neki világhírt adó és számtalan nyelvre lefordított könyvében (Keynes 1919/1920, 1919/1971, 1919/1991, 1919/2000) foglalta össze. Alapvető konklúziója: „Továbbra is azt vallom, hogy a fő konferenciát megelőzően vagy annak legkorábbi szakaszában Nagy-Britannia képviselőinek az Egyesült Államok szakértőivel összefogva, mélyrehatóan meg kellett volna vizsgálniuk az egész gazdasági és pénzügyi helyzetet, s az angoloknak felhatalmazással kellett volna bírniuk az alábbi elveken nyugvó konkrét javaslatok megtételére. 1) Valamennyi szövetségesek közti adósságot azon nyomban el kell törölni. 2) A Németország által fizetendő összeget 10 milliárd dollárban kell meghatározni. 3) Nagy-Britannia lemond minden igényéről, hogy részt kapjon ebből az összegből, és az egész hányadot, amelyre jogosult lenne, a békekonferencia rendelkezésére bocsátja a megalakítandó új államok pénzügyi helyzetének támogatására” (Keynes 1919/1991, 176). Ezt a későbbiekben azzal egészítette ki, hogy Németország hajóinak és egyéb tulajdonainak átadásával 2,5 milliárd dollárt már teljesített, és a fennmaradó 7,5 milliárd dollárt 1923-mal kezdődően 30 éven át évi 250 millió dolláros részletekben kellene kifizetnie. Kamatot nem lenne szabad számítani.

Az angol–amerikai hiteltárgyalásokra a második világháború befejeztével, 1945-ben került sor. Az angol gazdaság válságos helyzetére Keynes *Our Overseas Financial Prospects* (Nemzetközi Pénzügyi kilátásaink, Keynes 1945a) című és 1945. augusztus 13-i keltű memorandumában hívta fel a figyelmet, és az egész kérdéskört Skidelsky (2000, 409–458) tárgyalja. Számításai szerint az 1946–1948. évi összesített deficit 1,7 milliárd font, azaz 5 milliárd dollár volt, és e horribilis összeg legnagyobb részének megszerzésére egyetlen forrás volt elképzelhető, az Egyesült Államok. A brit kormánynak azonnal tárgyalnia kellett a kérdést, és az ezzel foglalkozó kormányülésre szinte azonnal, tíz nappal Keynes előbb tárgyalt memorandumának kelte után került sor (Skidelsky i. m., 403). Keynes e tárgyaláson egyértelműen megmondta, hogy az ország ekkora normális kamatozású hitel törlesztésére képtelen, segílyre van szüksége, és hitelről csak akkor lehet szó, ha ez a szó a segíly leplezése. A kormány azonnal felkérte Keynest, hogy utazzon Amerikába ennek az összegnek a megszerzésére, és azt az utasítást adta, hogy csak segílyről lehet szó, hitelről nem.

Keynes gyakorlatilag azonnal, augusztus 27-én és eléggé szokatlan módon, a „Pasteur” kanadai csapatszállító hajón indult el Southamptontól Québec kikötőváros felé utolsó előtti amerikai útjára, amelyről három és fél hónap múlva, december 17-én ért vissza Londonba, halálosan fáradtan és megrendült egészséggel. Először Ottawába ment, és ott 300 millió dollárral többet kapott, mint amennyit remélt. Az Egyesült Államokban szeptember 20-án jelentette be az 5 milliárd dolláros igényt. Ezt az amerikaiak szemrebbenés nélkül tudomásul vettek, de ragaszkodtak a brit nemzetközi kereskedelmi korlátozásoknak és a sterlingövezet preferenciarendszerének megszüntetéséhez, ami a brit birodalom megszüntetésével fenyegetett. A felajánlott összeget később csökkentették, a megállapodást végül december 6-án írták alá, amely szerint a hitel összege 3,75 milliárd dollár lett, de az angoloknak el kellett fogadniuk a sterlingövezetre vonatkozó és számukra nagyon hátrányos amerikai követeléseket. December 17-én érkezett meg Southamptonba, halálosan fáradtan. A következő napon, december 18-án még beszédet kellett tartania amerikai tárgyalásainak eredményeiről a Lordok Házában (Keynes 1945b), kérve a megállapodás jóváhagyását. Beszédét öt óráig tartó vita követte, és a pénzügyi megállapodást 90 szavazattal 8 ellenében mintegy 100 tartózkodással fogadták el. Ha más tart más beszédet, elutasították volna a megállapodást.

Összefoglalva: az e két eseménysorozatról szóló beszámolók jól illusztrálják azt a tételt, hogy a rendkívüli eseményekből vagy gazdaságpolitikai hibákból eredő nagyobb állami pénzügyi problémák nem oldhatók meg a kereskedelmi és banki hitelezés normális eszközeivel, kamatozó kereskedelmi, banki hitelekkel. Ezek megoldásához rendkívüli, államközi beavatkozásra, segélyre vagy a kereskedelmi hitelezés feltételeinél kedvezőbb hitelfeltételekre van szükség. Ez a tétel tulajdonképpen ellentétes a klasszikus és neoklasszikus elmélettel és a közgazdaságtudomány mai főirányával, amely az ilyen kérdések megoldását is a kereskedelmi hitelezés hatáskörbe utalja.

(A közgazdaságtudomány egyes újabb fejleményei) A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten a közgazdaságtudomány egyes újabb fejleményei ütötték a harmadik, ugyancsak halálos sebet. Itt csak a legfontosabbak vázlatos tárgyalására van lehetőség.

E nézet elméleti alátámasztottságát a jogi alapképzettségű angol Coase (vö. Valentiny 2005) rendítette meg elsőnek. Már legelső cikkében (Coase 1937) rámutatott arra a nyilvánvaló tényre, hogy a kereskedelmi ügyletek megkötése nem költségmentes, hanem vannak tranzakciós költségek. Valentiny (i. m. 531) élénken írja le azt a páratlanul érdekes vitát, amely a Chicagói Egyetemen zajlott le Coase és még későbbi Nobel-díjas, Stigler és Friedman részvételével, és amelyen Coase maga mellé és Pigou hagyományos nézetei ellen fordította az összes résztvevőt. E vita és folyamánai alapján Stigler fogalmazta meg a Coase-tételt, amely szerint „tökéletes verseny esetén az egyéni és társadalmi költségek egyenlők” (idézi Valentiny, i. m. 533). Ez nyilván csak a tökéletes verseny elméleti esetében van így, és nem a valóságban, ahol a tranzakciós költségek zérusnál nagyobbak. Ennek egyenes következménye egyrészt, hogy Arrow és Debreu következtetései nem vonatkoztathatók a való világra, hanem csak arra az elméleti esetre, amelyben nincsenek tranzakciós költségek, és másrészt, hogy a tranzakciós költségek figyelembevételének módosítania kell a közgazdaság gondolkodás egészét, mert a zérus tranzakciós költségek világa távol áll a valóságtól.

Erről maga Coase a következőket írta: „A nulla tranzakciós költségekkel működő világ, amelyre a Coase-tétel vonatkozik, a modern közgazdasági elemzés világa, ezért a közgazdászok meglehetősen otthonosak az ebben a világban felmerülő intellektuális problémák kezelésében, bármily távol essen is [ez] a valóságtól. [...] Ha igazam van, akkor a modern közgazdasági elemzés képtelen kezelni sok olyan kérdést, amelyről azt állítja, hogy megválaszolta őket. Nem várható, hogy egy ilyen lesújtó következtetés derűs fogadtatásban részesüljön, így az elemzésemmel szembeni ellenállás is egészen természetes.” (Coase 2004, 29–30, idézi Valentiny, i. m. 533.) Nem érdektelen szó szerint idézni a következőket is. „Coase azt vallja, hogy a közgazdasági vizsgálódás a gazdaság reálfolyamatainak megismerésével kezdődik, és oda visszatérve fejeződik be, vagyis a megfogalmazott közgazdasági tételek érvényességét is a gazdasági szereplők tényleges viselkedése minősíti. Az uralkodó közgazdasági megközelítés ezeket a követelményeket figyelmen kívül hagyva olyan egyre elvontabb elméleti konstrukciókban gondolkodik, ahol a verbális, geometriai vagy matematikai szimbólumok, önálló életre kelve, átveszik a gazdaság valóságos szereplőinek helyét. Az így felfogott gazdaság már csak az »iskolotáblán« életképes, valóságosan nem” (Valentiny, i. m. 527.) Ez a kritika bizony az elsősorban a formális tökélyre törekvő egész modern közgazdaságtan ellen irányul. Coase eredményeiért 1991-ben kapott Nobel-díjat.

A hagyományos felfogás és elemzési módszer helyességének kétségbevonására vezető másik kritikus fontosságú irányzat az információs aszimmetria elmélete, amelyet Akerlof (vö. Madarász–Vincze 2005), Spence (vö. Gömöri 2005) és Stiglitz (vö. Farkas

2005) kezdeményezett, és amelyért hárman, megosztva 2001-ben kaptak Nobel-díjat. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy ha a piacon találkozó két fél informáltsága nem azonos, mint ahogy ezt a hagyományos elmélet és a klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi modell feltételezi, akkor ennek folytán a piaci megoldás nem feltétlenül vezet egyensúlyra és főként optimalitásra. Akerlof ezzel a témakörrel foglalkozó első cikkében (Akerlof 1970) a használt autók piacával foglalkozott, Spence (1973) az állást keresők magatartásával, és ehhez hasonló volt a tárgya Stiglitz e témakörbe tartozó első cikkének is (Stiglitz 1975). Stiglitz ide tartozó cikkei azonban valósággal megszámlálhatatlanok, a Nobel-díj átvételekor tartott előadásának (Stiglitz 2001) irodalomjegyzéke szerint addig megjelent 415 folyóiratcikke közül 219 foglalkozott ezzel a témával.

Az eddig leírtak következményei szinte minden további tárgyalás nélkül nyilvánvalók. Ha vannak tranzakciós költségek, és ha a piacokon találkozó felek informáltsága eltérő, márpedig ez így van, akkor ez alapvető mértékben módosítja a helyzetet azzal a klasszikus és neoklasszikus elmélet által feltételezett esettel szemben, amely szerint nincsenek tranzakciós költségek, minden információ ingyenesen és korlátlanul áll rendelkezésre, és a piacon találkozó felek informáltsága azonos. Az azonban, hogy az információ az esetek többségében aszimmetrikus, nyilvánvaló; az autógyár és autókereskedő pl. jobban ért az autóhoz, mind az autót vásárló. Ha nincsenek tranzakciós költségek és a piacon találkozó felek informáltsága azonos mértékű és tökéletes, akkor állítható, hogy a szabad piaci viszonyok optimális megoldásra vezetnek, ha viszont vannak tranzakciós költségek, és az információ aszimmetrikus, akkor nem. Ez tarthatatlanná tesz az álláspontot, hogy a tényleges piaci – és nem a tankönyv- vagy iskolatáblaszerű – viszonyok egyensúlyra és optimalitásra vezetnek, ezért nem írhatók fölül gazdaságpolitikai eszközökkel, vagy fölülírásuk rontja a helyzetet. Ez különösképpen igaz a nemzetközi kereskedelem területén, ahol szükségképpen különösen nagyok a tranzakciós költségek és különösképpen nagy az információs aszimmetria is. Ezzel elméleti szempontból is igazoltá vált Keynesnek az a nézete, hogy a tényleges piaci viszonyok által létrehozott helyzet nem eleve optimális, és ezért fölülírható és javítható.

Áttérve a modern makroökonómiára, a keynesi nézetek alátámasztására vezet az ún. Mundell-trilemma is. Amint ez Mundell (1963, vö. Pete 2005) és Fleming (1962) elemzésére visszavezethető, amint ezt Obstfeld és Taylor (2003, 29–33) kifejti, és amint ezt Györfy (2007, 71) tárgyalja, nyílt és főként kis nyílt gazdaságban nem lehet egyszerre rögzített valutaárfolyam, szabad tőkeforgalom és független makroökonómiai politika. Mundell munkásságáért 1999-ben kapott Nobel-díjat. Ezt a tételt Keynes (1942, 1943) olyannyira fölismerte, hogy javaslataiban rögzített valutaárfolyam helyett rögzített, de rendezetten módosítható valutaárfolyamot javasolt, emellett szükségesnek tartotta a tőkeforgalom ellenőrzését, és elsődleges fontosságot tulajdonított annak, hogy az általa javasolt nemzetközi valuta- vagy kliringunióhoz csatlakozó országok önálló és független makroökonómiai politikát folytathassanak a teljes foglalkoztatás és a prosperitás kialakítására és fenntartására. Elsősorban ebből eredtek ellentétei White-tal (1942, 1943), aki rögzített árfolyamrendszerre és minden korlátozás és ellenőrzés nélküli szabad tőkeforgalomra törekedett, elutasítva az akkor még ezen a néven nem ismert Mundell-trilemmának még a felvetését is, hogy a rögzített árfolyam és a szabad tőkeforgalom akadály lehet az egyes országok független makroökonómiai politikájának, a teljes foglalkoztatásnak és a nemzeti prosperitásnak. Ez a trilemma nyilván dilemmára egyszerűsíthető le: egy ország gazdaságpolitikája vagy a teljes foglalkoztatás és a prosperitás nemzeti gazdaságpolitikai céljainak, vagy a nemzetközi egyensúly szempontjainak adhat elsőbbséget. Keynes nyilván e dilemma egyik, White pedig másik ágát ragadta meg, illetve tartotta elsődlegesnek, és Keynes ezzel voltaképpen évtizedekkel Mundell és Fleming előtt fölismerte a Mundell-trilemmát.

Hasonló a helyzet North (vö. Orbán–Szántó, 2005) esetében. Életművét lezáró könyvében North (2005) az előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású eseményeket állította elemzése központjába, és Keynes érvelése tulajdonképpen tartalmazza azt, amit North két generációval később írt le. Amint ezt North megfogalmazza, nem ergodikus világban élünk, és világunkat újra és újra előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események rázzák meg. Ennek folytán a világot rosszul írja le az a klasszikus elmélet, amely adottnak és változatlanak tekinti a fogyasztói ízléseket és a technológiai viszonyokat, és ennek folytán úgy írja le gazdaságunkat, mint amely viszonylag békés és nyugodt körülmények között folyamatosan közelít egy előre meghatározott egyensúlyi és optimális helyzet felé. Ezt így írta le először Walras (1874), és voltaképpen ez a klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet minden változatának alapvető feltételezése és kiinduló pontja.

A mi valóságos világunk azonban nem békés és nem nyugodt, nincs predeterminált egyensúlyi helyzete, hatalmas és előre nem látható lökések rázzák meg, és az alkalmazkodási folyamatok nem tendálnak egy valamely predeterminált egyensúlyi helyzet felé, amely nincs is. Gazdaságunk helyzetének alakulása történelmi folyamat, amely, mint minden történelmi folyamat, nem követ előre meghatározott utat. Ennek folytán indokolt azok a „nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok”, amelyek Skidelsky késői gyászbeszédében szerepelnek, és amelyek a keynesi általános nemzetközi elmélet és az ezen alapuló gazdaságpolitika központi elemei. Indokolt az is, hogy „tévedni emberi dolog”, sőt nem ergodikus világunkban a tévedés elkerülhetetlen, mert a jövő előrelátása lehetetlen. Ezért mélységesen igaz, hogy „minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie”, amint ezt Skidelsky, Keynest ismertetve és értelmezve leírja.

North korábbi eredményeiért, Robert W. Fogellel megosztva, már 1883-ban megkapta a Nobel-díjat.

Összefoglalva: a közgazdaságtudomány itt idézett legújabb fejleményei megerősítik Keynest, sőt túlmennek azon, amit ő állított. A tranzakciós költségek és az aszimmetrikus információ figyelembevétele azt jelenti ugyanis, hogy a való világban a piacok által kialakított megoldás nem is lehet optimális, mert a szabad versenyen alapuló gazdaságban az optimális helyzet csak a zérus tranzakciós költségek és a szimmetrikus információ irreális világában érhető el. Keynes sohasem ment el ideig. A Mundell-trilemmára és a nem ergodikus világra vonatkozó tételek viszont nemcsak megerősítik Keynes nézeteit, hanem ezeket már Keynes is felismerte, sőt ezekre alapozta a nemzetközi gazdaság keynesi rendjére vonatkozó javaslatait.

(A nemzetközi gazdaság keynesi rendje) Az eddig leírtak lehetővé teszik a nemzetközi gazdaság Keynesi rendjének felírását. Keynes szerint, noha ezt így nem mondta ki, de ez az általa leírtakból egyenesen következik, akkor van nemzetközi gazdasági egyensúly, ha egyensúlyban van minden ország fizetési mérlege. A nemzetközi gazdasági egyensúly e definíciója szerinti helyzetben egyetlen ország sem kényszerül arra, hogy a Mundell-trilemmából következőknek megfelelően korlátozza belföldi keresletét, vagyis restriktív politikát folytasson azért, hogy egyensúlyban tartsa fizetési mérlegét. Aligha vitatható, hogy a nemzetközi gazdasági egyensúly e definíciója szerinti helyzet és csak ez a helyzet vezet a világ egészében teljes foglalkoztatásra és a termelési lehetőségek legteljesebb kihasználására, és így a világ egészében az elérhető legnagyobb jólétre. Csak ez a helyzet tekinthető tehát optimálisnak.

Amint erről már volt szó, a gazdasági erők szabad játéka, valamint a nemzetközi kereskedelem és nemzetközi pénz- és tőkeforgalom teljes szabadsága nem vezet, és a már tárgyalt okok, így a nem várt események vagy a gazdaságpolitikai hibák, valamint

a fejlettség tekintetében fennálló különbségek folytán nem is vezethet ilyen helyzetre. Ilyen játékszabályok esetén a véletlenszerű okok, a gazdaságpolitikai hibák és a nem kellő fejlettség miatt rossz helyzetbe kerülő vagy már eleve abban lévő országok a most tárgyalt Mundell-trilemmából következően általában csak restriktív politikával vagy csak termelési struktúrájuk saját jóléti és fejlődési törekvéseiknek nem teljesen megfelelő kialakításával tudják fenntartani vagy helyreállítani nemzetközi fizetési pozíciójuk egyensúlyát. A restriktív politika viszont csökkenti először az ezt alkalmazó országokban, majd ennek továbbgyűrűző hatásaként a világ egészében a foglalkoztatást, a termelést és a nemzeti jövedelmet, a restriktív politika tehát feltétlenül kerülendő.

Ugyanakkor igaz, hogy a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi tőkeforgalom korlátozásának és a gazdasági elzárkózás politikájának súlyosan káros következményei vannak. Az áruforgalom szabadsága oda telepíti az egyes áruk termelését, ahol ezek a leghatékonyabban és legolcsóbban állíthatók elő, a tőkeforgalom szabadsága pedig tőkét juttathat a szegény és így tőkeszegény országokba, és előmozdítja fejlődésüket. Bizonyítható, hogy elvben és ideális körülmények között a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi pénzforgalom teljes szabadsága vezet a termelés legmagasabb szintjére és így a legnagyobb jólétre. Ezért az elzárkózás, a tilalmak és korlátozások politikája éppúgy kerülendő, mint a restriktív politika.

Ebből az alapvető ellentmondásból kivezető keynesi utat Skidelsky fogalmazta meg a legjobban. Ez az út a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosítják. Ez azt jelenti, hogy a jó helyzetben lévő fejlett és gazdag országokban nincs helye az áru- és szolgáltatásforgalom, valamint a tőkeforgalom korlátozásának, és különösképpen nincs helye az ilyen eszközök előnyszerzésre, másokkal szembeni károkozásra való felhasználásának. A rossz helyzetben lévő, elmaradott és szegény országokkal, valamint az előre nem látható események és gazdaságpolitikai hibák miatt átmenetileg rossz helyzetbe kerülő országokkal szemben viszont életbe lép a szeretet és megbocsátás közgazdaságtana, és alkalmazhatók a fenntartások és felmentő záradékok. Ezek az országok joggal kérhetik a fejlett és gazdag országokat, hogy segítsék őket, és mozdítsák elő problémáik megoldását adományokkal vagy a kereskedelmi hitelek feltételeinél kedvezőbb hitelek nyújtásával. Joggal kérhetik, hogy leértékelhessék valutájukat, ha ezt a nemzetközi megállapodások egyébként nem tennék lehetővé. Joggal javasolhatják, hogy a nagyobb és tartós export-többletet elérő országok értékeljék fel valutájukat, és bővítsék a belföldi keresletet azért, hogy ezzel segítsék a kereskedelmi mérleg hiányával küzdő országokat. Joggal kérhetik, hogy bevezethessenek korlátozásokat az áru- és szolgáltatásforgalom, valamint a tőkeforgalom terén, de csak a feltétlenül szükséges mértékben és a feltétlenül szükséges ideig, és emellett csak úgy, hogy ezzel ne okozzanak nagyobb kárt más országoknak. A forgalom teljes és feltétlen szabadsága tehát csak a fejlett országoktól kívánható meg, és tőlük is csak akkor, ha valamilyen előre nem látható váratlan esemény vagy gazdaságpolitikai hiba miatt nem kerültek átmenetileg válságos helyzetbe.

Eldöntendő azonban, hogy mely ország van olyan rossz helyzetben, hogy olyan eszközököz folyományozhat, melyek alkalmazása a jó helyzetben lévő országok számára tilos, hogy mi az, ami nem károsítja nagymértékben a többi országot, és hogy mikor szűnik meg valamely országnak az a helyzete, amely miatt megengedhető nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok alkalmazása. Ennek megállapítása és a megállapítás következményeinek érvényesítése erre alkalmas nemzetközi szervezet létét tételezi fel, ezt a szervezetet pedig csak a nemzetközi politikai és gazdasági közösség hozhatja létre. Ez a szervezet emellett csak a nemzetközi gazdasági és politikai közösség kölcsönös

jóindulatun alapuló együttműködése esetén működtethető. A nemzetközi gazdasági egyensúly keynesi értelmezése tehát egyértelmű érv a nemzetközi közösség tudatos gazdaságpolitikai szerepvállalása és az ezt megvalósító nemzetközi intézmény létrehozása mellett. Vágyalom ez, vagy van erre reális lehetőség? Nem vitatható, hogy ilyen célú nemzetközi szervezeteket már a II. világháború után is létrehoztak, és hogy a legutóbbi időben megalakult és működik a G7 és a G20. Az emberiség tehát már megindult ezen az úton, és ha ez így van, tovább is léphet rajta. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy össze vagyunk láncolva, valamennyien, és jólétünk csak közös jólét lehet. Emellett, noha ez a következő rész témája, nem vitatható, hogy a nemzetközi gazdasági és politikai közösség kölcsönös jóindulatun alapuló együttműködésére való törekvés a legteljesebb mértékben megfelel a római katolikus egyház társadalmi tanításának.

Még egy kérdés van hátra: mi a klasszikus és neoklasszikus felfogás, vagyis a jelenlegi főirány, illetve a keynesi felfogás közti még fontosabb, akár végső és alapvető különbség? Szerintem az, hogy a keynesi felfogás felismeri, hogy a személyek tartós jellegű nemzetközi forgalmának, vagyis a nemzetközi vándorlásnak a lehetőségei kisebbek, akadályai nagyobbak és következményei veszterhesebbek lehetnek, mint a javak és szolgáltatások, valamint tőke nemzetközi forgalmának lehetőségei, akadályai és következményei. A keynesi felfogás felismeri tehát, hogy az emberek közösségekben élnek, e közösségek fenntartandók, és lerombolásuknak végzetes következményei lehetnek. Ha valamely országnak külkereskedelmi hiánya van, és ez restriktív politikára kényszeríti, akkor ez a restriktív politika elszegényedésre és kivándorlásra, valamint ezzel járó súlyos társadalmi problémákra, akár e társadalom lerombolására vezethet. Mi több, ezek a problémák a nemzetközi vándorlás folytán átterjedhetnek más, olyan országokra is, amelyek eredetileg rendezett és probléma nélküli helyzetben voltak. Ha tehát elutasítjuk a nemzetközi kereskedelmi forgalom és a nemzetközi tőkefogalom teljes szabadságának kárára tett engedményeket a feltétlenül indokolt esetekben és a feltétlenül indokolt mértékben, akkor vállalnunk kell az elmaradott, szegény vagy bajbajutott országok destabilizációját és az ebből eredő nemzetközi vándorlást a velük járó problémákkal együtt. Ma ez az egész kérdéskör sokkal élesebben vetődik fel, mint Keynes korában, és tiszteletreméltó az az éleslátása, amellyel már akkor felismerte ezeket az összefüggéseket és e problémák súlyosságát. Ez a szempont még inkább szükségessé teszi az eddigiekben bemutatott szemlélet elfogadását és az eddigiekben tárgyalt intézmény létrehozását.

Ez a rész nem fejezhető be mással, mint Skidelsky Keynes Westminister-székesegyházban tartott gyászszertartásához írt késői gyászbeszéde már idézett részének megismétlésével. „Közgazdaságtana sokkal inkább az Új-, mint az Ószövetségé. Sokkal inkább a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, mint az igazságé, vagy még inkább olyan közgazdaságtan, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosították. Keynes nem kívánt a jövőre vonatkozó tökéletes információon alapuló pazar számítási kapacitást. Egyetértett Locke-kal, aki azt írta, hogy »a minket érintő ügyek legnagyobb részében Isten csak félhomályba való bepillantást engedett nekünk«. *Tévedni emberi dolog, és minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie*” (Skidelsky 2000, 476, kiemelés tőlem, Sz. Gy.).

Összefoglalásként: a fentiekben bemutatam a nemzetközi gazdaság szerintem korszerűnek és progresszívnek minősülő keynesi rendjét, amely nagy szerepet ad a nagyvonalú fenntartásoknak és felmentő záradékoknak. A másik alternatíva a nemzetközi gazdaság szerintem konzervatívnak és retrográdnak minősülő klasszikus és neoklasszikus, a jelenlegi főiránynak megfelelő rendje, amely elvben nem és a

gyakorlatban is csak végső szükség esetén hajlandó e fenntartások vagy felmentő záradékok alkalmazására. Megítélésem szerint korunk nemzetközi gazdasági problémái csak a nemzetközi gazdaság keynesi rendje alapján oldhatók meg.

(A római katolikus egyház e kérdésekre vonatkozó társadalmi tanítása) Eleve és minden további elemzés és bizonyítás nélkül nyilvánvaló, hogy a keynesi általános és általános nemzetközi elmélet, a szeretet és megbocsátás, a nagyvonalú fenntartások és felmentő záradékok közgazdaságtana közelebb áll az egyház társadalmi tanításához, mint az ezeket ismerni nem akaró neoliberais közgazdaságtan, a jelenlegi főirány világa. Eleve nyilvánvaló az is, hogy ez egyház társadalmi tanításának az a nézet felel meg, amely felismeri, hogy az emberek közösségekben élnek, amely e közösségeket fenntartandó értékeknek tekinti, és el akarja kerülni a szegény országok destabilizációját a vele járó problémákkal, így a nemzetközi migráció fokozódásával együtt. Ez már eleve azt jelenti, hogy az egyház társadalmi tanítása az általam progresszívnek tekintett közgazdasági felfogáshoz áll közel, sőt annak felel meg, és elutasítja az általam retrográdnak minősített, és a piacok mindentudását és mindenhatóságát feltételező és hirdető neoliberais nézeteket. A progresszív irányzat természetesen túlterjed a keynesi közgazdaságtan körén. E kérdés kielégítő tárgyalása külön tanulmányt igényelne, és itt csak néhány alapvető fontosságú összefüggésre tudok rámutatni. Csak a Rerum Novarum és a Centesimus Annus közti idő pápai megnyilatkozásaival tudok foglalkozni, noha a későbbiek is elérhetők.

Amint ez köztudott, XIII. Leó pápa Rerum Novarum kezdetű enciklikája (1891) indította el az egyház mai időknek megfelelő társadalmi tanításának kialakítását. Az enciklika központjában az akkori problémáknak megfelelően a munkásság akkori helyzetének tarthatatlansága, a (marxista) szocialisták javaslatainak elutasítása, valamint a megoldás alapelveinek megjelölése állt. Az enciklika tarthatatlannak minősítette a munkásság helyzetét (1–2. pont), elutasította a magántulajdon megszüntetését (3–12. pont), és elutasította az osztályharcot (15–21. pont). Az enciklika kimondta, hogy e problémák megoldása elsősorban állami feladat (25–35. pont), amelynek megoldásában azonban tevékenyen közre kell működnie az egyháznak (22–24. pont), valamint a munkaadók és a munkavállalók szervezeteinek, köztük a vallásos egyesületeknek és a katolikus munkás-egyesületeknek is (36–44. pont). A megoldás központjában az embernek kell állnia (14. pont), és az állam feladata a közjó szolgálata (25–26. pont), a munkáskérdés kiemelt kezelése (27. pont), a társadalmon belüli ellentétek kiegyenlítése (28–29. pont), valamint a társadalom alapértékeinek védelme (30–35. pont). XIII. Leó pápa ezzel messze megelőzte korát és a közgazdaságtudomány fejlődését. A közgazdaságtudomány még sokáig nem volt hajlandó elismerni az állam e kötelezettségeit, amelyek elismerése ma már általános, de még ma sem mindenütt és még ma sem teljes mértékben. A jóléti közgazdaság szempontjai csak Pigou munkásságával (1920) jelentek meg a közgazdaságtanban, az állam felelőssége és döntő szerepe pedig csak Keynes általános elméletével (1936).

Ez az enciklika a problémák és teendők itt bemutatott széles köre ellenére nem foglalkozott a marxizmus elmélet egészével. Marx az alapvető problémát egyrészt a dolgozó ember és a munkaeszköz tulajdonának elválasztásában, tehát a bérmunkában látta, másrészt pedig a profitmotívum alapján működő piacban, és elutasította mindkettőt. Az enciklikából egyértelműen kivehető, hogy XIII. Leó pápa világosan látta, hogy a mai körülmények között szükségszerű mind a bérmunka, mind a piac létezése, ezekkel a kérdésekkel azonban nem foglalkozott kifejezett módon. Az ezekre a kérdésekre vonatkozó egyértelmű álláspont kimondásának hiányában a szociális kérdés megoldására törekvő katolikus körökben is megjelent a bérmunka és a piaci rendszer, tehát a profitmotívum

és a kapitalizmus elítélése és megszüntetésük helyeslése. Volt olyan érvelés, hogy a bérmunka szükségképpen kiszolgáltatottá teszi és lealacsonyítja a bérmunkát vállalót, ezért a tőkés–munkás viszonynál emberi szempontból helyesebb a szövetkezés, ami tulajdonképpen igaz. Ennél is nagyobb mértékben hatott az az érvelés, hogy a piaci rendszert a profit, az önzés mozgatja, és hogy az önzésnél sokkal nemesebb az önzetlenség és a szolgálat, ami ugyancsak igaz. Elterjedt volt az a felfogás is, hogy a munkáskérdés az igazságos munkabér megállapításával és kifizetésének kötelezővé tételével rendezhető, ami ugyancsak vonzó gondolat, de ezekre a nemes elképzelésekre, sajnos, nem építhető föl gazdasági rend. Mindezek folytán sokáig fennmaradt az áthidalhatatlannak látszó ellentét az egyház és számos katolikus gondolkozó és mozgalom, illetve a közgazdaságtudomány között.

A *Rerum Novarum* kiemelkedő nagyságát semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy XIII. Leó számos utóda adott ki enciklikát a *Rerum Novarum* megjelenésének évtizedes évfordulóján. A sort XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* (1931) kezdetű enciklikája nyitotta meg, XXIII. János pápa *Mater et Magistra* (1961) kezdetű enciklikája folytatta, amelyhez VI. Pál pápa *Octogesima Adveniens* (1971) kezdetű enciklikája járult, majd a sort II. János Pál pápa *Laborem Exercens* (1981) és *Centesimus Annus* (1991) kezdetű enciklikája zárta le. Valamennyit közli Tomka és Goják, de itt és most csak a legutolsó-nak megjelenttel, a *Centesimus Annus*-szal tudok foglalkozni.

Ez a teljesen modern hangvételű enciklika lebontotta mindazokat az ellentéteket vagy inkább tisztázatlan kérdéseket, amelyek addig fennálltak az egyház szociális tanítása és a közgazdaságtudomány között. Az enciklika II. fejezete a „Napjaink új dolgai”, III. fejezete pedig „Az 1989. év” címet viseli. E fejezetek a szovjet kísérlet bukása utáni helyzetet elemzik, és részletesen bizonyítják a korábbi körlevelek megállapításainak helyességét. A IV. fejezet címe „A magántulajdon és a javak egyetemes rendeltetése”, és ez a fejezet is megismétli és megerősíti az erről a korábbi körlevelekben írottakat, tehát hogy a magántulajdon joga az egész emberiséggel szemben fennálló kötelezettségekkel jár együtt. A 30. pont szerint „Miközben a pápa [XIII. Leó] a magántulajdon jogát hirdette, egyúttal ugyanolyan világosan hangsúlyozta, hogy a javak szabad „használatá” alá van rendelve a termelt javak közös rendeltetésének [...]. XIII. Leó utódai megismételték ezt a kettős állítást: a magántulajdon szükségességét és ezzel jogszerűségét, valamint az azt terhelő korlátokat.” Ez a korábbi körlevelekben leírtak megismétlése, másutt azonban ezeken túlmenő tételeket találhatunk.

A 32. pontban a következőket olvashatjuk. „Aki valamit termel [...], többnyire azért állítja elő, hogy mások is használhassák, miután megfizették a szabad alkuban közös akarattal kikötött jogos árat.” Ez a szabad áralku és a piacgazdaság helyességének elismerése. Ezt követően: „Nagyon sok dolgot nem lehet hatékonyan egyéni munkával előállítani, hanem sokak együttműködésére van szükség [...]. Egy ilyen termelő tevékenységet megszervezni [...], és eközben a szükséges kockázatot vállalni, mindez a modern társadalomban bőséges gazdagodási forrás.” Ez a vállalkozói tevékenység, a vállalkozással létrehozott nagyvállalat és a vállalkozói nyereség szükségességének és helyességének elismerése. Ugyanebben a pontban azt is olvashatjuk, hogy: „A modern *vállalkozói gazdaság* hasznos elemeket tartalmaz” (kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.). A 34. pont a következő mondattal kezdődik: „Az egyes országokban és a nemzetközi kapcsolatok terén is a *szabadpiac* látszik a leghatékonyabb útnak az erőforrások elosztására és a szükségletek legmegfelelőbb kielégítésére” (kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.). A 35. pontban megjelenik, hogy: „Az egyház elismeri a *haszon* jogszerű funkcióját, mint amely a vállalkozás jó működését jelzi. Ugyanis amikor egy vállalkozás nyereséget ér

el, az azt jelenti, hogy a termelési tényezőket helyesen választották meg, és az ember szükségleteit megfelelőképpen elégítették ki” (kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.). Ez a szabadpiac és a nyereséglv helyességének elismerése, és azoknak a romantikus elképzeléseknek a cáfolata, amelyek elutasítandónak tartották a szabadpiaci gazdálkodás egészét és a nyereséglvt.

Mindez azonban csak akkor érvényes, ha kellő súllyal vesszük figyelembe a következőket is. „Le kell rombolni azokat az akadályokat és monopóliumokat, amelyek számos nemzet elől elzárják a fejlődés útját. Minden egyes ember és nép számára biztosítani kell azokat az alapvető feltételeket, amelyek a fejlődésbe való bekapcsolódásukat segítik elő. E cél elérése érdekében az egész nemzetközi közösség részéről felelős és tervszerű erőfeszítésekre van szükség. Ugy illik, hogy a leggazdagabb országok teremtsék meg annak lehetőségét, hogy a legszegényebbek bekapcsolódhassanak a nemzetközi életbe, és hogy a leggyengébbek is élni tudjanak ezekkel a lehetőségekkel, miután megfelelő erőfeszítéseket tettek, és meghozták a szükséges áldozatokat, biztosították politikai rendszerük és gazdaságuk stabilitását, kialakítva a jövőjükre vonatkozó elképzeléseket, dolgozók szakmai színvonalának emelését, felelőségük tudatában lévő és hatékonyan működő vállalkozók képzését”. Folytatva: „Jelenleg az e téren tett hasznos kezdeményezéseket a legszegényebb országok nagyrészt meg nem oldott eladósodásának problémája terheli. Az alapelv, hogy az adósságokat vissza kell fizetni, természetesen igaz. De nem szabad adósság-visszafizetést kérni és követelni akkor, amikor az valójában olyan természetű politikai választást jelent, amely az egész népet éhezésbe vagy reménytelenségbe taszítja. Nem szabad szerződésbe foglalt adósságok visszafizetését követelni, ha az elviselhetetlen áldozatok árán valósulna meg.” Az ebben a részben az egyház társadalmi tanításáról leírtak a lehető legteljesebb mértékben megegyeznek az ezt megelőző részben a korszerű közgazdaságtan progresszív irányzatának nézeteiről leírtakkal. Egyes esetekben még a szavak is ugyanazok, így például a „egész nemzetközi közösség” „felelős és tervszerű erőfeszítéseit” a „legszegényebbek” és a „leggyengébbek” javára.

Összefoglalásként: a modern közgazdaságtan és az egyház társadalmi tanítása között, főként, ahogy ezt a Centesimus Annus kezdetű enciklika megfogalmazza, nincs ellentét. Ami ennél is több és fontosabb, az egyház társadalmi tanítása gyakorlatilag megegyezik a modern közgazdaságtan progresszív ága, és így az itt ezt reprezentáló keynesi általános és általános nemzetközi elmélet nézetrendszerével.

IRODALOM

- Akerlof, George A. (1970): The Market for Lemons. Quality uncertainty and the market mechanism. The Quarterly Journal of Economics (August)
- Arrow, Kenneth J.: (1979): Egyensúly és döntés. Válogatott tanulmányok. (Válogatás és bevezető tanulmány: Kornai János.) KJK, Budapest, 410.
- Arrow, Kenneth J.: (1983): General Equilibrium. Collected Papers, Vol. 2. Blackwell, Oxford, VI + 307.
- Arrow, Kenneth J. – Debreu, Gerard (1954): Existence of Equilibrium for a Competitive Economy. Econometrica, 23. (július) 256–290.
- Bekker Zsuzsa (szerk.) (2005a): Közgazdasági Nobel-díjasok 1969–2004. KJK–Kerszöv, Budapest, 928.
- Coase, Ronald H. (1937): The Nature of the Firm. Economica, 4. 386–405.
- Coase, Ronald H. (1960): The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics. 15. 1–44.
- Csaba László (2016): Közgazdaság és értékrend. Köz-Gazdaság, XI/4. (november) 35–44.
- Csekő Imre (2005): Gerard Debreu (1921–2004). In: Bekker (szerk.) 2005: 351–369.

- Debreu, Gérard (1952): A Social Equilibrium Existence Theorem. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 38, 886–893.
- Farkas Beáta (2005): Joseph E. Stiglitz (1943–). In: Bekker (szerk.) 2005: 803–812.
- Fleming, Marcus (1962): Domestic Financial Policies Under Fixed and Under Floating Exchange Rates. *International Monetary Fund Staff Papers*, 9, 369–379.
- Gömöri András (2005): A. Michael Spence (1943–). In: Bekker (szerk.) 2005: 789–802.
- Györfly Dóra (2007): Democracy and Deficits The New Political Economy of Fiscal Management Reforms in the European Union. *Akadémiai Kiadó, Budapest*, 236.
- Harrod, Roy (1951/1982): The Life of John Maynard Keynes. Norton, New York – London, 672.
- Horsefield, J. Keith (1969a): The International Monetary Fund 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Volume I: Chronicle. International Monetary Fund, Washington, D. C., xviii + 663.
- Horsefield, J. Keith (1969b): The International Monetary Fund 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Volume III: Documents. International Monetary Fund, Washington, D. C., vii + 549.
- Keynes, John M. (1906–1946/1971–1989): The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume I–XXX. Macmillan – Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke.
- Keynes, John M. (1919/1920): A béke gazdasági következményei. Révai, Budapest, xvi + 187.
- Keynes, John M. (1919/1971): The Economic Consequences of the Peace. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume II. Macmillan – St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xxv + 192.
- Keynes, John M. (1919/1991): A békeszerződés gazdasági következményei. Robert Lekachman bevezető tanulmányával. Európa, Budapest, 317.
- Keynes, John M. (1919/2000): A békeszerződés gazdasági következményei. Robert Lekachman bevezető tanulmányával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 263.
- Keynes, John M. (1936): The General Theory of Employment, Interest and Money. MacMillan, London – Harcourt, Brace, New York, xii + 403.
- Keynes, John M. (1936/1961/1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. (Az 1961. évi angol nyelvű kiadás alapján.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 430 p.
- Keynes, John M. (1936/1971/2007): The General Theory of Employment, Interest and Money. With a New Introduction by Paul Krugman, Winner of the Nobel Prize in Economics, 2008. Palgrave Macmillan for the Royal Economic Society. Houndmills, Basingstone – New York, xxxviii + 428.
- Keynes, John M. (1940–1944/1980): Activities 1940–1944. Shaping the Post-War World: The Clearing Union. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan – Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 522.
- Keynes, John M. (1941): Post-War Currency Policy. (8th September) In: Keynes (1940–1944/1980, 21–40.)
- Keynes, John M. (1941–1946/1980): Activities 1941–1946. Shaping the Post-War World: Bretton Woods and Reparations. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXVI. Activities 1941–1946. Macmillan – Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 453.
- Keynes, John M. (1942): Proposals for an International Currency (or Clearing) Union. (11th February). In: (Horsefield 1969a, 3–18).
- Keynes, John M. (1943): Proposals for an International Clearing Union. (The White Paper.) (7th April 1943.) In: (Horsefield 1969a, 19–36).
- Keynes, John M. (1944–1946/1979): Activities 1944-1946: The Transition to Peace. Edited by Donald Moggridge. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXIV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan – Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 690.
- Keynes, John M. (1945a): Our Overseas Financial Prospects. (13th August 1945) In: (Keynes 1944–1946/1979, 398–411).
- Keynes, John M. (1945b): Speech before the House of Lords, 18th December 1945. In: (Keynes 1944–1946/1979, 605–624).
- Kornai János (2005): Kenneth Joseph Arrow (1921–). In: Bekker (szerk.) 2005: 101–115.
- Madarász Kristóf – Vincze János: George A. Akerlof (1940 –). In: Bekker (szerk.) 2005: 775–787.
- Moggridge, Donald E. (1976/1993): Keynes. Third Edition. Macmillan, viii + 190.
- Moggridge, Donald E. (1992): Maynard Keynes. An economist's biography. Routledge, London – New York, 31 + 941.
- Mueller, John D. (2015): A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése. Matthias Corvinus Collegium, Budapest, 499.
- Mundell, Robert A. (1963): Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Canadian Journal of Economic and Political Sciences*, XXIX/4, 475–485.

- North, Douglass C. (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 187.
- Obstfeld, Maurice – Alan M. Taylor (2002): *Globalization and Capital Markets*. NBER Working Paper, No. 8846.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán (2005): Douglass Cecil North (1920–). In: Bekker 2005, 571–588.
- Pete Péter (2005): Robert A. Mundell: (1932–). In: Bekker (szerk.) 2005: 725–739.
- Pigou, Arthur Cecil (1913/1920): *The Economics of Welfare*. Macmillan, London, xxviii + 783.
- Skidelsky, Robert (1983/1992): John Maynard Keynes. Volume One. *Hopes betrayed. 1883–1920*. Macmillan, London, xxviii + 447.
- Skidelsky, Robert (1992/2000): John Maynard Keynes. Volume Two. *The Economist as Saviour. 1920–1937*. Macmillan, London, xxxv + 731.
- Skidelsky, Robert (2000): John Maynard Keynes. Volume Three. *Fighting for Britain 1937–1946*. Macmillan, London, xxiii + 580.
- Spence, A. Michael (1973): *Job Market Signaling*. *The Quarterly Journal of Economics*, 87/3. 355–374.
- Stiglitz, Joseph E. (1975): *The Theory of Screening, Education and the Distribution of Income*. *American Economic Review*, 65/3 (June) 283–300.
- Stiglitz, Joseph E. (2001): *Information and the Change in Paradigm in Economics*. Nobel Prize Lecture.
- Szakolczai György (2016): Keynes életútja és a Nemzetközi Valutaalap létrehozására vezető gondolatai. *Közgazdasági Szemle*, LXIII/7–8. (július–augusztus) 838–857.
- Szakolczai György (2017a): A Nemzetközi Valutaalap: Keynes és White javaslatai és a Bretton Woods-i megállapodás. *Közgazdasági Szemle*, LXIV/1 (január) 74–96.
- Szakolczai György (2017b): A Nemzetközi Valutaalap: Bretton Woods, Savannah és Keynes és White tragikus halála I. *Köz-Gazdaság. Tudományos füzetek*. XII/1. (február) 73–87.
- Szakolczai György (2017c): A Nemzetközi Valutaalap: Bretton Woods, Savannah és Keynes és White tragikus halála II. *Köz-Gazdaság. Tudományos füzetek*. XII/2. (május) 287–300.
- Szakolczai György (2017d): A keynesi általános és általános nemzetközi egyensúly és a nemzetközi egyensúly keynesi definíciója. *Köz-Gazdaság*, XII/5. (november) 151–167.
- Tomka Miklós – Goják János (szerk.) (é. n.): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 585.
- Valentiny Pál (2005): Ronald Harry Coase (1910–). In: Bekker (szerk.) 2005: 523–537.
- Vries, de, Margaret G. és J. Keith Horsefield (1969) *The International Monetary Fund 1945–1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation*. Volume II: *Analysis*. International Monetary Fund, Washington, D. C., 621.
- Walras, Léon (1874): *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*. (A tiszta politikai gazdaságtan elemei, avagy a társadalmi gazdagság elmélete.)
- Walras, Léon (1874/1954): *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth*. Allen and Unwin, London, 620.
- White, Harry D. (1942): *Preliminary Draft Proposal for a United Nations Stabilization Fund and a Plan for Reconstruction and Development of the United and Associated Nations* (April 1942). In: (Horsefield 1969b, 37–82).
- White, Harry D. (1943): *Preliminary Draft Outline of a Proposal for an International Stabilization Fund of the United and Associated Nations* (Revised July 10, 1943). In: (Horsefield 1969b, 83–96).
- Centesimus Annus (1991): II. János Pál pápa Centesimus Annus kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 315–347.
- Laborem Exercens (1981): II. János Pál pápa Laborem Exercens kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 387–413.
- Mater et Magistra (1961): XXIII. János pápa Mater et Magistra kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 105–159.
- Octogesima Adveniens (1971): VI. Pál pápa Octogesima Adveniens kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 315–347.
- Quadragesimo Anno (1931): XI. Pius pápa Quadragesimo Anno kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 57–103.
- Rerum Novarum (1891): XIII. Leó pápa Rerum Novarum kezdetű enciklikája. In: Tomka–Goják, 27–55.

A kecskéről és a káposztáról

Árva László, Giday András és Mádi László vitaindító tanulmányt tett közzé az általuk fiskalizációnak nevezett gazdaságpolitikai reformötletéről az egészségügy kapcsán (Az egészségügy fiskalizációja: kérdőjelek és válaszok. Vitaindító az élők munkaterhek csökkentéséről és az egészségügy finanszírozásáról. Valóság, LX. évf. 6. szám, 28–43. o.). Közülük kettő megtette ezt már korábban és általánosságban is (Mádi László – Árva László: A társadalombiztosítás finanszírozási reformjáról. Pénzügyi Szemle, 2016. 3. szám, 389–406. o.). A szerzők fiskalizáció alatt azt értik, hogy a társadalombiztosítást (benne az egészségügyet) ne a munkajövedelmekre („élők munkára”) kivetett, a munkavállaló és munkáltató által fizetett járulékból finanszíroznák, hanem – legalább részben – a központi költségvetés általános adóbevételeiből (general tax). Vagyis szűnjön meg a járulék (a járulék olyan adó, melynek hova fordítása meghatározott), s legyen kormányzati belügy, hogy a társadalombiztosítás kiadásainak fedezetét miképp teremti elő a kormány. Meg kell jegyezni, hogy ha nincs járulék, akkor társadalombiztosításról sem beszélhetünk (ha nincs járulék, nincs járulékfizetéssel történő biztosítási jogszerzés sem), helyette van állampolgári jogon járó állami egészségügy, állami nyugdíj stb. Ez nem ördögtől való, számos fejlett ország ilyen rendszert működtet.

A járulékok eltörlése ugyan „nem tökéletes megoldás, hiszen valahonnan mégiscsak finanszírozni kell az egészségügy kiadásait” (38. o.) – írják a szerzők –, de „[t]öbb problémára is orvosságot ad” (uo.). Hogy mire, azt tíz pontban sorolják (38–39. o.). A fiskalizációnak köszönhetően – többek között – fékeződhet a munkavállalási célú kivándorlás (mert a „munkáltatói tehercsökkentés jó eséllyel és már középtávon emeli a munkavállalók nettó bérét”); növekedhet a vásárlóerő, ami a kereslet bővülésén keresztül ösztönzőleg hathat a gazdaság növekedésére; a szürkén foglalkoztatottak száma és aránya is csökken vélhetően („ami a versenyképesség javulását és az adóbevételek növekedését eredményezheti”); a hálapénz részben visszaszorulhatna (mert „javulna az orvosok legális jövedelmi helyzete”). Bár „nem tökéletes megoldás, hiszen valahonnan mégiscsak finanszírozni kell az egészségügy kiadásait”, de – állítják – „a forrás kiválasztása alapvető következményekkel jár” (38. o.).

Ez a gazdaságpolitikai reformötlet közgazdasági értelemben hibás, gazdaságpolitikai-makrogazdasági haszna nincs, az átállástól pozitív hatások nem várhatók. Hogy miért nem, azt az alábbiakban indokolom. A fiskalizáció – a munkavállalókra és munkáltatókra kivetett járulékok helyett általános adóból finanszírozni – természetesen lehetséges, vannak előnyei és vannak hátrányai – de ezek nem gazdaságpolitikai-makrogazdasági előnyök és hátrányok. Lehet érvelni az átalakítás mellett és érvelni a jelenlegi, immár évszázados múltra visszatekintő társadalombiztosítás megőrzése mellett.

*

Az indokolást, hogy e gazdaságpolitikai reformötlet közgazdasági értelemben miért hibás, a közgazdasági alapoknál kell kezdenünk.

A közgazdaságtudomány mindösszesen két, jövedelmet biztosítani képes termelési tényezőt ismer: a tőkét és a munkát. A vállalatok azok, melyek a tőke és a munka összehangolásával termékeket állítanak elő, s azokat a piacon értékesítik, amivel árbevételel

tesznek szert. Az árbevételből kifizetik beszállítóikat (a termelőfelhasználást) és megfizetik munkavállalóikat (a *munkát*). A munkát azzal fizetik meg, hogy alkalmazottaik számlájára utalják (nettó) bérüket és a költségvetésbe utalják a bérüket terhelő (személyi jövedelemadó, munkavállalói járulék stb.), valamint a bérük után általa, mint munkáltató által fizetendő (munkáltatói járulék stb.) közterheket. Ezek együttese a nemzeti számlák (National Accounts) rendszerében a munkavállalói jövedelem (compensation of employee), így tartják nyilván a (gazdaság)statisztikusok.

Abból, ami az árbevételből ezek után a vállalatnál marad, elszámolják az amortizációt (ezzel tartalékot képeznek a termelési folyamatban megkopó és idővel használhatatlanná váló termelőeszközök majdani pótlására). Ami még ezután is megmarad, az a vállalatok üzleti tevékenységének eredménye. Ez után társasági adót (vállalkozási nyereségadót) fizetnek, majd a társasági adóval csökkentett eredményt tulajdonosaiknak osztalékként kifizetik. A tulajdonosok a kapott osztalék(jövedelmük) után osztalékadót (forrásadót) fizetnek. Az osztalékadó mértéke vagy a személyi jövedelemadóval egyezik meg (nálunk ez a helyzet), vagy annál kisebb – a fordítottjára nem nagyon van példa.

Ami e két adó (társasági adó és osztalékadó) megfizetése után megmarad, az a profit. A (kapitalista) gazdaság működőképességének alapfeltétele és az üzleti tevékenység legfőbb motiváló tényezője, hogy a jegyzett tőkére vetített profit mértéke *rendszeresen* meghaladja a kockázatmentes befektetéssel elérhető hozamot.

Ez egy nagyon egyszerű modell, de mondanivalónk illusztrálásához nincs szükség bonyolultabbra.

A profitnak tehát – a kétszeres adózás és az adókulcsok ellenére és mértékétől függetlenül, hosszabb távon – el kell érnie egy meghatározott szintet, mert, ha ez nem történik meg, a kapitalista gazdaság felszámolja önmagát: profit reménye nélkül a vállalkozók nem vállalkoznának.

Az amortizációt változatlanok tételezve (mást tételezni nincs okunk) ez a feltétel kizárólag úgy teljesülhet, ha a munkavállalói jövedelem(tömeg) – ami a munkáltató minden, munkavállalójával kapcsolatos ráfordítását tartalmaz – annyival alacsonyabb, amennyivel magasabb tőkejövedelem szükséges ahhoz, hogy ezt a kétszeres adóterhet „elbírja”. Könnyen belátható, hogy a tőkejövedelem adóterhei valójában a munkajövedelmet terhelik. Ugyanis, ha a tőkejövedelemre kivetett társasági adót és/vagy osztalékadót emelik (mondván, „fizessenek a gazdagok”), akkor a kapitalista gazdaság működéséhez szükséges profitszint csak úgy őrizhető meg, ha a munkajövedelmek csökkennek.

A szerzők azt állítják, hogy a munkajövedelmet terhelő („bérekre eső”, 28. o.) elvonások – személyi jövedelemadó, járulékok stb. – „jelentős mértékben megdrágítják a munkaerőt” (28. o.), aminek következtében kisebb a foglalkoztatás (és több a munkanélküli), mint lehetne, nagyobb a szürkegazdaság (mert nagyobb a jövedelemeltitkolásra való csábítás), ami miatt adóbevételek esnek ki. S mindennek eredményeként alacsonyabb a versenyképesség. A versenyképességet javítani, a foglalkoztatást növelni (munkanélküliséget csökkenteni) és a szürkegazdaságot fehériteni pedig csak úgy lehet, ha a munkavállalónak kifizetett (nettó) bér és a munkavállalói jövedelem (compensation of employee) közötti különbséget (az ún. adórést, tax wedge) csökkentjük, még hozzá az utóbbi csökkentésével.

Mint láttuk, amennyivel csökken a munkavállalói jövedelem(tömeg), ugyanannyival nő a tőkejövedelem, illetve a profit. Vagyis ha nő a profit, nő a versenyképesség. A profit, s így a versenyképesség addig nőhet, míg csak a munkavállalói jövedelem(tömeg) le nem nullázódik. A munkavállalók ingyen dolgoznak, aminek következtében a profit és a vállalat versenyképessége az egekbe szökik... Az olvasó, ha eddig nem is, e ponton bizonyosan gyanút fogott, hogy e gondolatmenettel valami nincs rendben.

A szerzők a fiskalizációval a munkavállalói jövedelmek csökkentését kívánják elérni (ennek technikája a munkáltatói járulékok csökkentése), amivel – ceteris paribus – komplementer módon növelik a tőkejövedelmet. Ha a munkáltatói járulékok csökkentése miatt a társadalombiztosítás finanszírozásából kieső összeget a megnövekedett tőkejövedelemre kivetett adóból (társasági és/vagy osztalékadó megemelésével) kívánnánk beszédni, – lássuk be – ugyanott vagyunk. Ha a személyi jövedelemadó megemelésével, akkor a munkavállalók jövedelmi helyzete romlik, bár a tőkejövedelem-tulajdonosok is fizetnek, de helyzetük így is javul – ha az adórendszer progresszív, akkor arányaiban ugyan többet fizetnek, de helyzetük így is javul. Ha az általános forgalmi adót (áfa) emelik meg, akkor ugyanez a helyzet.

Summa summarum: adót fizetni csak jövedelemből lehet, bármire is vetik ki azt. Jövedelem pedig csak kétféle van: munkajövedelem és tőkejövedelem, bár statisztikusok beszélnek még „vegyes” jövedelemről is, de csak azért, mert egyes esetekben nem képesek a jövedelmet munkajövedelemre és tőkejövedelemre szétszálazni (elsősorban mikrovállalkozások esetén).

*

A vitaindító tanulmányban már a fogalomhasználat is problémás. Az *élőmunka terhei*, az *élőmunkát terhelő elvonások* stb. félrevezető terminus technicusok. Ami a munkaadónak „teher” – helyesen: költség –, az a munkavállalónak jövedelem. Aki profitra kíván szert tenni, annak célszerű befektetésként, a profitszerzés érdekében tett ráfordításként, s nem – legszívesebben lerázandó – teherként felfognia munkaadói szerepét. Az *élőmunka terhei*, az *élőmunkát terhelő elvonások* stb. terminus technicust számúznunk kell a közjót, az ország felzárkózását középpontba állító gazdaságpolitikai diskurzusból, mert zsákutcába viszik gondolkodásunkat.

A gazdaság növekedés célja végül is az, hogy egyre nagyobb legyen a „munkaadók terhe”, vagyis a munkavállalók jövedelme. Már csak azért is, mert a közterheket szinte kizárólag a munkavállalók viselik. Akár társadalombiztosítási járulékról, akár személyi jövedelemadóról, akár forgalmi vagy jövedéki adóról van szó, sőt – mint láttuk – még a társasági adóval is ez a helyzet. Ha egy gazdaságban túl magasak a profitok, akkor ez nem azért van, mert alacsonyak a vállalkozásokat terhelő adók, hanem azért, mert alacsonyak a munkavállalói jövedelmek, aminek oka jórészt a piaci verseny korlátozott volta.

A kapitalista gazdaságban a profit két módon okozhat rendszerszintű problémát. Az egyik: ha nincs, mert az a kapitalista gazdaság (ön)felszámolásához vezet. A másik: ha túl magas, mert az – zárt gazdaságban (s a globális gazdaság ilyen) – fogyasztói kereslethiányt, a kereslethiány gyenge üzleti és fogyasztói várakozásokat, a gyenge üzleti és fogyasztói várakozások pedig alacsony profitkilátásokat, az alacsony profitkilátások pedig gyenge beruházási aktivitást jelentenek.

A szerzők a fiskalizációval azt kívánták elérni, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. Ez – sajnos vagy nem sajnos – nem lehetséges.

Harold Steinacker történetfelfogása és recepciója a magyar történetírásban* (II. rész)

(*Steinacker történeti nézetei 1918 és 1945 között*) A szóban forgó korszakra nézve jól ismert Steinacker politikai szereplése, nácizmushoz való viszonya, továbbá a Südostforschungban kifejtett tevékenysége, az alábbiakban ezekre a témákra röviden, a kontextualizálás végett térek ki. A történész politikai szerepvállalása fokozatosan erősödött ebben az időszakban, emiatt 1938 és 1945 között szinte teljesen háttérbe szorult a tudományos tevékenysége.¹ Steinacker 1945-ig az Innsbrucki Egyetem² tanára volt, bár egy alkalommal majdnem Bécsbe került, ráadásul nem kisebb pozícióba, mint az IÖG vezetőségébe. Rendszeres előadója volt a német és nemzetközi történészkongresszusoknak, 1932-ben pedig az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.³ Kapcsolati hálójáról elmondható, hogy Fritz Valjavec, Hans Hirsch, Ludwig Bittner és Theodor Mayer álltak hozzá közel,⁴ Alfons Dopsch „szellemisége” viszont kifejezetten taszította, jóllehet a neves településtörténésszel ketten képviselték Ausztriát a Nemzetközi Történészbizottságban.⁵

Politikai nézeteit tekintve meggyőződéses náci volt, ezért csak vonakodva lépett be a pozitív Habsburg-tradíciót létrehozni igyekvő, önálló Ausztriáért síkra szálló *Vaterländische Front*-ba.⁶ A nácizmusra egész családja rendkívüli szimpátiával tekintett, s valamilyen formában a Steinacker-család tagjai már az illegális mozgalomban is részt vettek. 1934-ben, majd 1938-ban Steinacker be is lépett az NSDAP-ba, 1938-ban a birodalmi pártnapokon Hitler vendége volt, 1939-ben pedig a „vezér” 50. születésnapján mondott beszédet.⁷ Történetpolitikai koncepciójában a kisméretű és nagyméretű út sajátos ötvözése, a gesamtdeutsch-felfogás játszott kiemelt szerepet, s az osztrák-német viszony ilyen szempontú újraértékelését még az irányzat osztrák vezéralakjánál, Srbiknél is hamarabb tűzte zászlajára (1919-ben).⁸ A Délkelet-Európával kapcsolatos kutatásokban aktívan részt vett, s részben a közös érdeklődés miatt Valjavecvel életre szóló barátságot kötött.⁹ Az alábbiakban bemutatott írásainál a fenti életrajzi kontextust érdemes szem előtt tartani. Először a gesamtdeutsch történelemértelmezésének alapjait, historiográfiai koncepcióját, majd a magyar történelemmel/történetírással kapcsolatos munkáit mutatom be.

Az államközpontú történetírás és a kisméretű, valamint a nagyméretű út bírálatát nagy terjedelemben fejtegette 1927-ben megjelent, „*Ausztria és a német történelem*” című írásában.¹⁰ Steinacker szerint Poroszország és Ausztria azért buktak el a történelemben és azért nem tudtak egy egész németiség hasznára váló egységet létrehozni, mert államközpontú, dinasztiahű utat követtek, amivel szemben a történetírásnak egységesen völkisch felfogást kell magáévá tennie. A népi felfogás összetevői: közös vér és talaj (ezek a természetes faktorok), nyelv (lelki közösséget képez) valamint a történelem (sorsközösség).¹¹ Steinacker felfogásában itt már egyértelműen a természeti, változatlan elemek kerültek előtérbe: „*De egy dolog biztos: az öröklött tulajdonságok [Erbmasse], amelyek változékonyságának bizonyos határai vannak, azt az anyatalajt jelentik, amelyből egy nép bizonyos megváltoztathatatlan tulajdonságai sarjadnak. Ezáltal a nyelv, költészet és művészet, a kedélyállapot és fantázia, a gondolkodásmód és az akarat fejlődése korlátolt játéktérben zajlik.*”¹² Steinacker szerint a kisméretű történetfelfogás még mindig

csábító koncepció (ez ellen tehát továbbra is fel kell lépni), a nagynémet elgondolásnak viszont soha nem volt igazán erős alapja.¹³ Az általa javasolt nemzetfogalom (hangsúlyozottan nem kultúrnemzet, hanem az annál „mélyebb” tartalmú organikus „néptest”) a kelet-európai népek számára is előnyös lenne, mert így nyilvánvalóvá válna, hogy a kevert népességű, nem egészséges néptesttel rendelkező nemzetek nem képesek egyedül megállni a lábukon: a jövőben a megerősödött német-osztrák egységállam „vigyázna” a térség népeire.¹⁴ Az itt kifejtett gondolatait fűzte tovább 1929-ben az Oslóban tartott nemzetközi történészkongresszuson, ahol „Nép, állam, haza” címmel tartott előadást a nemzeti identitás tényezőiről.¹⁵ Steinacker egy olyan, egységesítő alapeszme kidolgozását tartja fontosnak, amellyel megvalósulhat a nép, nemzet, állam egysége. A kortárs eszmék közül az alábbiak jöhetnek számításba szerinte: képviseleti demokrácia, hivatásrendi állam, osztálydiktatúra, kulturális önrendelkezés, föderalizmus. A jövő dönt arról, melyik lesz a legjobb, de az biztos, hogy a régi eszméket újak fogják lecserélni, mivel a történelem mindig mozog. Steinacker javaslata faji és szellemi tényezőkön nyugvó „egységállam” eszméje volt.¹⁶

Steinacker historiográfiai koncepcióját négy tanulmányán keresztül lehet leginkább szemléltetni. 1931-ben megjelent írása abból a kérdésfeltevésből indított, hogy a történelem valóban az élet tanítómestere-e?¹⁷ Az ókori történetíróknak a történelem csak eszköz volt morális és pragmatikus célok eléréséhez. Ezzel szemben a 19. században egy naiv előfeltevés lépett előtérbe (*Gustav Droysen, Wilhelm Humboldt* és *Ranke* a kritika célpontjai itt), amely szerint az objektív igazság megismerhető a történelemben.¹⁸ Csakhogy a különböző történészi viták (például a kisméret és nagynémet irányzat ellentéte) azt bizonyítják, hogy ilyen igazság nem létezik, nincs tehát értékmentes történetírás. Ehhez képest pozitív változást hozott szerinte *Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Georg Simmel, Eduard Spranger*, azaz a szellemtörténet filozófiai munkássága. Az ő legfontosabb érdemük, hogy rámutattak: nincs előfeltevések nélküli történettudomány, bár erről a tézistől a történetírás nem akar tudomást venni.¹⁹ Adott tehát egy komoly krízis a jelenlegi történettudományban, amelyre Steinacker megoldást próbált kínálni tanulmányában. Szerinte egy nagy „érdekeszme” kell az ellentétek áthidalásához, ennek kidolgozása és vállalása pedig csak az akaraton múlik, mivel a történelem nemcsak szellem, de akarat és érdek is. A címben feltett kérdésre a válasza tehát az volt, hogy sokkal inkább az élet a történelem tanítómestere és ura. Arra van hát szerinte szükség, hogy a sok különböző, ellentétes történelmi szemléletben rend legyen és a történetírásban is egy „végső” egység jöjjön létre, amelynek alapja az organikus nép eszméje.²⁰ A gesamtdeutsch történetfelfogás értelméről írt tanulmányában ezen a gondolati úton haladt tovább.²¹ A történetírásnak Steinacker értelmezésében az étellel szervesen együtt kell haladnia, ugyanis a tudósok történelemről szóló vitáit nem a tudomány, hanem a nemzet akarata fogja eldönteni. A gesamtdeutsch történetfelfogás aktuális politikai célja, hogy minden idegen uralomtól megszabadítsa a németiséget, még az olyan személytelentől is, mint az idegen „finánciók”.²² A határokon kívüli németiségnek önrendelkezési jogot kell kivívni, az így elért népi egység pedig remélhetőleg végleges német életformává válik. Ennek az életformának az előkészítéséhez egységes történelemképet kell kidolgozni, hiszen a nemzeten belüli ellentéteket (pártharcok, vallási küzdelmek) így hatékonyan meg lehet szüntetni. A történésznek van bizonyos szerepe ezekben a folyamatokban, sőt még a jövőt is előre jelezheti és így profétává válhat: Steinacker is megpróbálkozott tehát a jóslással.²³ Szerinte 2000-ben Európában az organikus rendszert építő és a mechanikus demokráciát leváltó németek fogják uralni Közép-Európát és védeni a kisebb népeket,

a Szovjetunió és Jugoszlávia pedig szét fognak esni a népi elv diadala miatt.²⁴ A német történetfelfogásról és a német történettudomány céljáról írt tanulmányaiban (1937, 1940) sem tért el a korábban megfogalmazott kívánalmaktól, a változás legfeljebb annyi volt, hogy Hitler hatalomra jutása után Steinacker már egy konkrét személyhez/rendszerhez tudta kötni törekvései megvalósításával kapcsolatos reményeit.²⁵ A történet szemlélet alakítása szerinte nem tudósok, hanem a nemzet dolga: „... a népek belső sokszínűségük ellenére képesek végül egy egységes történetfelfogáshoz elérkezni. [...] egy ilyen felfogás [kialakítása] nem a történész, hanem maga a történelem feladata. Aligha lehet az értelem hideg útján **kiokoskodni** az egységes felfogás alapját képező, magasabb rendű értéket, [sokkal inkább] **út kell élni** és az **egész nép számára tartós élménnyé kell válnia**. A történetfelfogás tehát nem a professzorok, hanem magának a nemzetnek az ügye.”²⁶ A tanulmányok elutasítók a historizmussal és a szellemtörténettel szemben: gesamtdeutsch mérce szerint az egyetemes összefüggéseket kereső Ranke sokkal inkább volt európai, mint német.²⁷ A fenti érvelési módból következik, hogy az osztrák történész által szorgalmazott történet szemlélet megvalósítását egy politikai rendszer által képzelte el. A demokráciát²⁸ elvetette (szerinte megosztja a nemzetet), ám a fasizmus sem lehet követendő példa, mert az ókori Róma örökségének megfelelően idegen, nem olasz etnikumú népeket is uralma alá hajt és be akar vonni a birodalomba. A náciizmus és Hitler valósíthatja meg tehát egyedül az új, egységes népi történeti tudat kidolgozását Steinacker megállapítása szerint. Az új, népi történettudomány néhány módszertani alapelemét is igyekezett rögzíteni. Az alkalmazott fajtudományok fontos szerepet kaptak a történésznél, hiszen a biológiai és szellemi tényezőket egyszerre kell vizsgálni a történelemben, ezzel együtt család-név-kutatásokat kell beindítani, hogy el lehessen dönteni, ki az idegen, és ki a német. A völksich történetírás célja nem csupán helytörténeti munkák írása, hanem az egész német „néptest” feltérképezése kell, hogy legyen.²⁹

A magyar történelemmel Steinacker egyre inkább a Délkelet-Európával összefüggő kutatások keretén belül foglalkozott.³⁰ Jelentékeny tanulmánya ebből a szempontból az 1923-ban megjelent „*Ausztria-Magyarország és Kelet-Európa*”, amelyben a dualizmus idején kiérlelt koncepcióját bővítette ki és árnyalta, amennyiben a magyar történelmet egy tágabb, kelet-európai kontextusba helyezve értelmezte.³¹ Steinacker szerint a Monarchia bukását nemcsak Nyugat vagy Németország irányából kell nézni, hanem a kelet-európai népek történetével együtt érthető meg. Ez a történet viszont nemcsak a földrajzi vagy az állami kérdések vizsgálatával válhat világossá, hanem a „*vér és hús*” szempontjának beemelésével. Így kiderül Steinacker szerint, hogy a kelet-európai térség turáni, szláv népeiben (főleg a magyarokat, cseheket és lengyeleket érve alattuk) közös vonás, hogy csak a nemességük „*népi*”, a polgárságuk és a királyaik többnyire idegen származásúak voltak. Ez részben a keleti (ázsiai) hódító népek öröksége, akik „*rablóállamaikkal*” a kultúrára romboló hatással voltak és így csak nemesek által uralt, önállóan fennmaradni nem képes államalakulatokat tudtak létrehozni a térségben. A civilizációt Bécs és a nemetség jelentette ezen népek számára a cseh és magyar rendiséggel szemben, aminek hatása Steinacker szerint a saját korában is megfigyelhető, hiszen a gazdasági és kulturális életet kelet-európában továbbra is „*idegenek*” uralják.³² Az osztrák történész végkövetkeztetése szerint Kelet-Európa népei számára a függetlenség anarchiával és kulturális visszaesséssel járt/fog járni, ezért csak egy nagyhatalom keretén belül fejlődhetnek igazán: e „*feladat*” betöltésére vár Németország, amely sokat tanulhat az államközpontú szemlélete miatt bukásra ítélt Monarchia sorsából.³³ Az előrevetített német feladatról konkrétan és bővebben írt 1929-ben, amikor is az

orosz terjeszkedést jelölte meg Közép-Európa számára a legfőbb veszélyforrásként.³⁴ Az orosz törekvések elhárításának színtere (egyfajta civilizációs ütközőzóna) az általa Kelet-Európának, vagy „*Közel-Keletnek*” nevezett terület lesz, ezért különösen fontos tisztában lenni az itteni népek történelmével, kultúrájával. Steinacker itt megismételte a korábban is sokat hangoztatott nézetét az ázsiai örökség fontosságáról: a lengyel, cseh és magyar népben közös vonás, hogy egy szűk, katonáskodó réteg (a nemesség) uralkodik despotikus módon a többség felett, ezzel pedig folytonos instabilitásnak, belharcoknak ágyaz meg. Ebből következik, hogy életképes, önálló politikai államalakulatokat a népek nem képesek létrehozni.³⁵ A megoldás a térségre nézve az lenne, ha a „*sokaság anarchiáját*” az „*egység stabilitása*” váltaná fel, ebben az esetben a kelet-európai népek egy Németország által diktált szervezőelv mögött sorakoznának fel.³⁶ A keleti népek védelme volt Ausztria feladata is a történelem folyamán, a dinasztíának azonban 1866 óta nem maradt elég népi energiája erre a szerepre (németiségének gyengülése okán), a folytatást tehát egyedül a jövő osztrák-német egységállama valósíthatja meg.³⁷ Steinacker völkisch szemlélete ellenére nem értékelté teljes mértékben, minden periódusra nézve negatívan Ausztria és a Habsburgok történelmi szerepét. Szerinte például a Monarchia a katasztrófával egyenértékű kiegyezés előtt kifejezetten életképes gazdasági és katonai területi egységet alkotott, s – a magyar történetírás véleményével ellentétben – a kettős vámrendszer a magyar félnek is kedvező volt, hiszen biztos piacot jelentett agrártermékei számára.³⁸ Amennyiben tehát a Steinacker által ideálisnak tartott új rend létrejön a térségben, annak Ausztria úttörő példáját kell szem előtt tartania.³⁹ Az egyik legterjedelmesebb és magyar részről többek által kritizált írása ebben a témában 1934-ben jelent meg és Ausztria nemzetiségi problémájának történetét boncolgatta.⁴⁰ Steinacker elsősorban azt igyekezett bizonyítani, hogy a térség nemzetiségi problémái korántsem a modern nacionalizmus korának eredményei, hanem legalább a középkorig nyúltak vissza. A nemzetiségi problémákat a kultúrlejtő és az eltérő fejlettségi fokú kultúrkörök egymás mellett éléséből magyarázta, s érvelésében keveredtek a völkisch és a haladásközpontú történeti elemek. Steinacker története szerint Kelet-Európában állam és nép határai nem fedték egymást, a népek ebben a térségben nem képeztek egységes tömböket, szemben a magasabb kultúrfokot jelentő Nyugattal vagy a német Közép-Európával szemben. A kelet-európai államokban több különböző nép élt egymás mellett, így – ősi biológiai ösztönök működése következtében – folytonos volt köreikben az idegengyűlölet, a népi vetélkedés.⁴¹ Míg Nyugatról a németek csak eszméket és kulturális javakat importáltak, Keletre idegen népek betelepítésével terjedhetett el csak a kultúra, így a csehek, lengyelek és magyarok „*népteste*” egészségtelen, fejletlen maradt – polgárságuk, városaik német jellegűek voltak.⁴² Hangsúlyozta azonban az osztrák szerző, hogy mindez nem egy tudatos népi német kolonizáció eredménye volt, hiszen a magyar, cseh és lengyel uralkodói réteg maga szorgalmazta a német betelepítést, mert tisztában volt annak kulturális jelentőségével.⁴³ A Habsburgokat Steinacker nem ítélte el azért, mert nem követtek népi német politikát, sőt a történetiség elvére hivatkozva védte meg őket a „germanizálás” cseh és magyar történetírás részéről hangoztatott vádjától, mert szerinte a dinasztia egyáltalán nem ilyen politikát követett, de szerepük ezzel együtt is inkább pozitív. „*Az igazi tudomány ecsete nem fest ennyire fehéren vagy feketén. A népeket és dinasztákat a kor szemléletéből és a saját motivációik alapján ítéli meg. Ez nem a Habsburgok vagy akár az ellenreformáció apológiájának helye. Azonban három dolgot le kell szögezni: a Habsburgok a korszak szellemét tekintve más politikát nem folytathattak, a kivitelezéskor a jogszerűség talaján mozogtak és a rendekkel szemben a haladást, a hivatalnoki Monarchia megállíthatatlan koreszméjét képviselték.*”⁴⁴

A magyar történetírásról és volt vitapartnereiről Steinacker több alkalommal írt tanulmányt/recenziót, így például Apponyi Albert személyiségének vizsgálatával „próbálta ki” a fajtudományok érvényességét.⁴⁵ A rövid tanulmány egyben kiváló alkalom arra, hogy Steinackert a magyar szellemtörténet ellenében pozicionáljam, mivel itt az irányzat egyik fő hazai teoretikusával, Kornis Gyulával szállt vitába Apponyi értékelése körül. Kornis a bírált munkájában („*Apponyi világnézete*” – 1935) jellegzetes szellemtörténeti érvelésből indult ki, amennyiben egy összefüggő eszmerendszer (idealizmus, filozófiai és művészeti érzékenység) megtestesülését látta a politikusban. Steinacker egyrészt nem látta annyira összefüggőnek Apponyi gondolatvilágát, másrészt a gondolatiság/eszmeiség síkját nem tartotta fő magyarázóelvnek.⁴⁶ Az egyetlen egységes jellemvonása Apponyinak, hogy mindenáron szolgálni akarta nemzetét, s ezért konzervativizmusát feladva / háttérbe szorítva a dualizmus koráramlatához, a liberalizmushoz csatlakozott, különben ellentétbe került volna a magyar nép uralkodó szemléletével. Apponyi és a nemzet konfliktusa „örökléstudományilag” érthető meg igazán. A magyar politikus külseje „északi-dinári típusra” hasonlított, így valószínűleg nem lehetett igazi népi magyar. Eszmeileg meg kellett magát tagadnia ahhoz, hogy népével azonosnak mutakozzon: a biológiai tényezők determinálják tehát a politikai gondolkodást és határolják be az egyén cselekedeteit.⁴⁷ A Südostforschungban Steinacker nem volt egyedül a biológiai alapú történet szemlélet támogatásával, ugyanis Valjavec elismerően mutatta be Apponyiról szóló írását.⁴⁸

A magyar történetíráshoz összességében Steinacker továbbra is ellentmondásosan viszonyult. Egyfelől elismerően írt a vezéralakok (Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor stb.) szakmai színvonaláról, történetpolitikai koncepcióikkal ugyanakkor vitába szállt, mert továbbra is túlságosan „nemzetinek”, a németiséggel szemben ellenségesnek és így végső soron elfogultnak tartotta szemléletüket. Ebből következik, hogy Steinacker a kultúrlejtő-elméletének keretébe illesztette a magyar történetírás értékelését is, hiszen a kritizált történetírók ezek szerint képtelenek a nemzeti toposzok határozott és erőteljes meghaladására. Azt is érdemes leszögezni azonban, hogy Steinacker a magyar történetírás módszertani eredményeiről (különösen Szekfű és Eckhart által képviselt jogtörténeti irányról), valamint „objektivitásának” mértékéről ebben az időszakban már az 1918 előtti korszakhoz képest sokkal elismerőbben írt. Az új magyar történettudósok elfogulatlanságra törekvő attitűdjét a vereség kijózanító élményével magyarázta és példaértékűnek nevezte.⁴⁹ Steinacker Szekfű Gyula lelkes, ám sok tekintetben kritikus olvasója volt. A *Három nemzedék* első, valamint az 1934-ben megjelent bővített kiadását gyakran hivatkozta, s magyar történelemről alkotott elbeszélésébe igyekezett Szekfű egyes állításait beépíteni, például Széchenyi konzervatívra stilizált alakját, a liberalizmus-kritikáját vagy a magyar nemesség nemzetiségi kérdésben elkövetett mulasztásait. Szekfű könyve arra jó példa Steinacker szerint, hogy a kisebb népek legelfogulatlanabb történészei is tartanak az új német nacionalizmustól, azaz a népi szemlélettől: „Hogy milyen súllyal nehezedik még ma is a germán vagy szláv veszély lidércnyomása a magyarokra, azt az új nacionalizmus mélységes félreértése mutatja, ami még az olyan előítélet-mentes, figyelemreméltó szellemi függetlenséggel bíró megfigyelőnél is előfordul, mint amilyen Szekfű.”⁵⁰ A Szekfű Gyula és szellemi köre által vallott Szent István-i állam teóriáját⁵¹ azért támadta, mert szerinte a középkori magyar nemzetiségi politika alapelvét (tolerancia, a származási/népi elv háttérbe szorítása és az állam-nemzet koncepciója) nem lehet aktualizálni, mert a népek azóta már öntudatra ébredtek és sokkal erősebb az elkülönülés közöttük. Ebből kifolyólag különösebb érdemként sem szabad Steinacker szerint elkönyvelni a magyarság részére a „toleráns” középkori

politikát, hiszen a népi öntudat előtti korban ez nem volt nehéz, ráadásul a középkori magyar történelem sem volt mentes a népi konfliktusoktól.⁵² A magyar történelem korai évszázadaira továbbra sem alkalmazta a Szekfüék által használt patrimonális királyság fogalmát, helyette – Váczy Péterrel szemben – például „*primitív nagykirályságról*” írt, valószínűleg az ázsiai jelleg kihangsúlyozása végett.⁵³

Steinacker 1918 és 1945 közötti munkásságában a természeti, változtathatatlan tényezők egyértelműen fölénybe kerültek a történetiség elvével szemben. A biológiai determinizmus ilyen mértékű alkalmazása általában nem volt jellemző még a völkisch szemléletet a két világháború között egyre inkább befogadó osztrák történészekre (Dopsch, Srbik) sem.⁵⁴ Bár társadalomtörténeti és szellemtörténeti kérdésfelvetései helyenként Steinackernek is voltak (az egyes korok szemléletének kibontására való törekvés, a rendiség problémájának felvetése), történetírását, a történelem értelméről és a történetírói feladatáról való gondolatait mégis egyértelműen ezen irányokkal szemben lehet meghatározni.⁵⁵ Völkisch és fajtörténeti koncepcióit, programját végül azonban nem kamatoztatta monográfiákban és nem tesztelte egy meghatározott forrásanyagon.

(*Magyar reflexiók 1918 és 1945 között*) Steinackernek ebből az időszakból a magyar történészek közül mindössze Domanovszky Sándorral és Eckhart Ferencsel való kapcsolatáról van tudomásom. A kapcsolat elsősorban folyóiratszámok és egyes művek, így például Steinacker írásainak adásvételéből állt, az egyes esetekben a bécsi *Állami Levéltárban* dolgozó Lothar Gross volt a közvetítő.⁵⁶

Történetfelfogásának recepciója elsősorban dualizmus kori Timon-kritikájára korlátozódott, ez a befogadás azonban igen problémás volt, elsősorban Steinacker nevének negatív konnotációja miatt. A Monarchia összeomlása után, a közjogi harcok aktualitásának végével Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc már megértőbbek voltak az osztrák történész alkotmánytörténettel kapcsolatos érveivel szemben. A Szekfü Gyula által írt *A magyar állam életrajza* 1923-ban újabb kiadást élt meg. Ebben Szekfü nem módosított a Timon Ákost illető kritikáján és Szentkorona-tanról való felfogásán: a tant – Eckharthoz hasonlóan – Werbőczy Tripartitumához kötötte és a rendi korszaknak tulajdonította, de továbbra is a magyar államalkotás pozitív példájaként hivatkozott a tanban foglalt politikai elvre.⁵⁷ Változás figyelhetünk meg azonban, amennyiben az első és második kiadás Steinackerről és Timonról szóló, a két felet elavult vagy megalapozatlan nézetei miatt elítélő részeit összevetjük egymással. 1918-ban még szerepeltek az utóbbit Steinackerrel szemben legalább praktikus aspektusból védelmező sorok: „[...] *a magyar történetírásban [...] Timon könyve elszigetelt jelenség, aminek felismerése nem akadályozhat bennünket abban, hogy a szerzőnek munkaerjét, egyes fejezeteinek tanulságos voltát és egész könyvének, mint segéd- és tankönyvnek használhatóságát el ne ismerjük.*”⁵⁸ Amikor a dualizmus vége után az osztrákokkal folytatott közjogi viták a Monarchiáról érvényüket veszítették, ám a történész részéről a jogtörténet modernizációjának kívánalma annál kevésbé, 1923-ban ezeket a sorokat Szekfü kihagyta a második kiadásból.⁵⁹ Az 1920-as években Eckhartnál is egyértelműen átbillent a mérleg: Steinacker 1907-es tanulmányát szerinte minden, alkotmánytörténet iránt érdeklődőnek „*érdemes megismerni*”.⁶⁰ 1927-ben tanulmányt közölt a magyar jogtörténet-írás feladatairól, s ebben Georg von Below német történész és Steinacker „*nyomán*” kritizálta a Timon-iskola felfogásának néhány elemét, jóllehet az írásban csak Belowra hivatkozott, az osztrák történészt nem említette.⁶¹ Az új politikai helyzet jelentőségéről nyíltan írt 1931-es, nagy vitát kiváltó programtanulmányában: „*Az Ausztriával való kapcsolat, ha a legszerencsétlenebb körülmények közt is, végleg megszakadt a Habsburg-monarchia*

összeomlásával. *Közjogi és politikai tekintetek ma már nem zavarhatják tiszta látásunkat a magyar alkotmányjog fejlődésében. [...] Ma már szigorúan tudományos alapon lehet tárgyalni azon kérdéseket, melyek tegnap még politikai küzdelmek középpontjában állottak és a nálunk tudományos kérdésekben is sokszor hangoztatott hazafiatlanság vádja nélkül beszélhetünk arról is, amiben egy-két évtized előtt kétségtelenül nem volt igazunk.*⁶² Eckhart számításai nem váltak valóra: országos botrány kerekedett szellem- és társadalomtörténeti tervezetéből, a Timon-iskolával szemben alkalmazott éles kifejezéseiből.⁶³ A vita egyik fontos pontja volt a Szentkorona-tan története és az a kérdés, hogy az abban foglalt alapelvek mennyire magyar és mennyire európai jelenségek voltak (Timon a tan minden fontos elemét sajátos magyar „terméknek” tartotta). A polémikák során Eckhart jobbnak látta továbbra sem említeni az erről 1907-ben és 1908-ban író Steinackert vagy Luschint, azaz az osztrák Timon-kritikákat: *„A Korona, mint az állami szuverenitás szimbólumának tanáról nem írtam, mert az már kiesett tanulmányom kerekéből. Csak utaltam arra, hogy ez is megtalálható a cseh és mint legújabb tudom, a lengyel alkotmány fejlődésében is, amint arra Timon Ákost bírálgatva, német, francia és angol tudósok figyelmeztettek.*”⁶⁴ Így sem került el azonban azt, hogy 1931-es tanulmányát egyszerű Steinacker-másolatnak állítsa be néhány vitapartnerre.⁶⁵ A Timon Ákos felfogásából kiinduló Nagy Miklós, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója megpróbálta bizonyítani a szellemi rokonságot a két szerző között, ráadásul Steinackert elfogulatlanabbnak írta le, mint Eckhartot. Nagy szerint a bécsi szellemi környezet túlságosan rányomta bélyegét a magyar szellemtörténészek (Eckhart és Szekfü) történetiszemléletére, ezért az osztrák történészek hatása miatt igazságtalanul kritikusak a korábbi magyar történetírással szemben.⁶⁶ Eckhart a magyar alkotmánnyal szemben Steinackernél sokkal elfogultabb Nagy szerint: *„Mielőtt tovább mennénk, meg kell állapítanunk, hogy bár egyes kérdésekben (pl. az aranybulla megítélése, az angol-magyar párhuzam vagy a magyar-cseh-lengyel alkotmányfejlődés megegyezése) Eckhart Steinackeréhez hasonló álláspontot foglal el, viszont más vonatkozásokban teljesen eltér tőle. Így míg Eckhart nem lát a magyar alkotmányfejlődésben semmi sajátos magyar vonást, Steinacker azt mondja: »diese unsere Auffassung leugnet nicht die Eigenart der ungarischen Verfassungsentwicklung.«*”⁶⁷ Eckhart valószínűleg a későbbiekben még inkább megakarta szüntetni ezt a támadási felületet, mert 1933-as magyar történeti összefoglalójának irodalmi szemléjében már szinte semmit nem írt Steinackerről.⁶⁸ A Szentkorona-eszméről írt szellemtörténeti munkájának üzenetét nemcsak Timonnal, de Steinackerrel is érdemes szembeállítani. Az 1941-ben megjelent könyv célja az volt, hogy a dualizmus közjogi harcainál alkalmazott Szentkorona-tan helyére egy területi integritást jelképező Szentkorona-eszme tradícióját állítsa. A Szentkorona-eszme a könyv szerint egy olyan, folyamatosan változó gondolat volt, amely (jelképezze akár a királyt, akár az „égi” koronát vagy a területi egységet) a magyar államiság történeti kontinuitását, európaiságát biztosította az olyan korokban is, amikor még személyek felett álló államszemélyiség nem létezett. Így Eckhart Steinackerrel ellentétben a magyar alkotmány és állam – egyetemes elemei, például a keresztény hatások ellenére – önállóságát, a Szentkorona-eszme által megvalósított és a történelmi Magyarország területére kiterjedő folytonosságát hangsúlyozta, s ebben az eszmében nem volt helye az etnikai szempontoknak.⁶⁹ Eckhart szerint a Szentkorona-eszmének csak egy változata volt a Timon által abszolutizált és aktualizált, elsőként Werbőczynél megfigyelhető organikus koronatagság elmélete, amely bár történeti fejlődés eredménye volt, valójában teljesen marginális szerepet töltött be a magyar alkotmányfejlődésben. Az organikus koronatagság egy eszmei összeolvadás eredményeképp jött létre a Tripartitumban: az egyházi organikus szemlélet és a

koronát absztrakt államhatalomként elgondoló rendi teória egyvelegéről volt szó.⁷⁰ Steinacker 1963-ban írt bővebben erről a könyvről, amikor 1907-es tanulmányához egy részletes utószót közölt. Tanulmányom ezen részében annak érdekében bontom meg a kronológiai rendet és veszem előrébb az osztrák historikus szövegét, hogy Eckhart és Steinacker ellentétére rámutassak. Az osztrák történész szerint Eckhart feltétlen érdeme az, hogy Timon problémás forráskezelése, túlzásai és elfogultságai már nem, vagy alig jelentek meg a Szentkorona-eszme újraértelmezésénél.⁷¹ Ezzel együtt kritikával illette Eckhart azon tézisé, miszerint létezett egy önálló és egyedi magyar államfogalom, amely a folyamatos fejlődéssel kibontakozó koronaeszmeben testesült volna meg. Az is hibás fogalomhasználat volt Eckhart részéről, hogy a királyi hatalmat gyakran az államhatalommal azonosította. Ebben a vonatkozásban úgy látta, hogy a magyar jogtörténésznek nem sikerült meghaladnia elődjei szemléletét és végeredményben azonos mezőnyben maradt velük. Werbőczynél szerinte nem történt eszmei „összeolvadás”, az organikus államtan alapjait nem nála kell keresni.⁷² Steinacker szerint bármilyen koronaeszme történetét megírni alapvetően tévedés, mert a középkorban a korona fogalmának olyan sok jelentése szerepelt egyszerre egymás mellett, hogy egységes, következetes gondolat nem lehet felfedezni bennük.⁷³ Erdekes módon a Südostforschung történészei közül nem mindenki utasította el a magyar államiságot jelképező koronaeszme koncepcióját: az Eckhart könyvét pozitívan értékelő Fritz Valjavec szerint a középkortól fejlődő Szentkorona-eszme jó példa arra, hogy Délkelet-Európa népei önálló, eredeti politikai és kulturális teljesítmény létrehozására is képesek.⁷⁴

A recepcióban Szeckfü Gyula neve mindenképpen kiemelkedik. Nemcsak az osztrák történész olvasta Szeckfüt, hanem fordítva is volt érdeklődés. Nemcsak Eckhartot, hanem Szeckfüt is vádolták azzal, hogy Steinacker nézeteit követi. Marczali Henrik a két világháború között az újabb magyar történetírást bírálva kifejtette, hogy Szeckfü Steinackertól vette át a keresztény-germán kultúrközösségbe illeszkedő magyarság teóriáját,⁷⁵ holott az osztrák történész szerint a magyarság turáni/török/turkutatár származása miatt tért el gyökeresen a német kultúrától és Közép-Európától.⁷⁶

Szeckfü Steinacker völksich történet szemléletével szállt ekkor leginkább vitába, de az osztrák historikus személyét (mint sikertelenül asszimilált magyarországi németet) is elhelyezte és értékelte nemzeti történeteiben. Először tehát a Steinacker személyéről írt gondolatait idézem, majd kitérek a kettőjük történetértelmezésének különbségeire. A Három nemzedékben (1920) Szeckfü a dualizmust fenyegető irreális politikai szemléletű irányok között tartotta számon a nagyosztrák iskola, köztük Tezner és Turba – és így természetesen Steinacker – fellépését, valamint Ferenc Ferdinánd föderalista terveit. Hibájuk szerinte, hogy az osztrák közvéleményt is a dualizmus ellen heccelték, így a reális berendezkedést jelentő dualizmus ellenzékének adtak Ausztriában táptalajt.⁷⁷ A közjogi harcokon kívül a magyarországi németek történetén belül is értelmezte Szeckfü a Steinacker-család történetét, egyértelmű aktuális üzenettel kiegészítve az elemzést. *Schittenhelm Ede* című írása a magyarországi németek disszimilációját szorgalmazó völksich program ellenében keletkezett és az egyes nemzetiségeket egyesítő államnemzet teóriáját hirdette: az 1849-ben elesett honvédtüzér esete a magyar-német egymásrataltságot szimbóluma volt Szeckfü számára. A magyar történész a politikai nemzetet és a hungarus-tudatot tartotta értékes történeti tradíciónak, míg a disszimilációra szerinte kevés történeti példát lehet találni. Szeckfü szerint a disszimiláns Steinacker-család mindössze egy ilyen elszigetelt jelenség a magyarországi németek esetében: „*Hazai kisebbségeinknek ez a történeti együttérzése az államnemzettel évszázados valóság volt, mely hatalmas egységbe foglalta a Kárpátok alján lakó népeket, bármennyire tagadják is ezt*

utólag azoknak mai leszármazói. A »disszimilálás« folyamata a 18. század végén kezdődik a felvilágosodás és a herderi ideák hatása alatt, de egyelőre csak a legmagasabb műveltségű nem-magyarokat, inkább csak néhány íróat ragad magával a 20. század elején sem volt mélyebb hatása olyan »disszimilált« egyéniségeknek, aminő volt Müller-Gutenbrunn vagy Steinacker.⁷⁸ Harold Steinacker ismerte a Három nemzedéket,⁷⁹ a Schittenhelm Ede című cikkekre viszont 1959-ben hívta fel a figyelmét Mályusz Elemér. Steinacker úgy hitte, hogy az általa „német vérű magyar”-nak nevezett Schittenhelm⁸⁰ volt a Kossuth-nóta szövegének szerzője, s erről a kérdéstről szóló levélváltásuk.⁸¹

Továbbra is fontos vitapont a magyar történelem első évszázadainak megítélése Steinacker és a magyar történészek egy része⁸² között. Ezáltal nemcsak a patrimoniális királyság inkább gazdaság- és társadalomtörténeti (és nem etnikai) jelentéstartalma, hanem a magyarság „török származásának” értelmezése a figyelemre méltó ebben a tekintetben, amire Szekfünek a „Faji kérdés és a magyarság” című tanulmánya jó példa. Szekfü szerint a letelepülő magyarság „török jellege”, Szent István „török származása” jelentéktelenebb történelemmagyarázó erő, mint a kereszténységhez való tartozás.⁸³ Az első Árpádok idején gyorsan megindult Szekfü szerint a „faji bomlás”, azaz a magyarság etnikai keveredése. A középkori magyar társadalom jogi/szellemi/társadalmi kapcsolatai (királyhűség, feudalizmus, rendiség) a döntőek, ezek pedig a vérségtől független tényezők.⁸⁴ Mellékesen megjegyzendő, hogy a Habsburgok szerepét Steinackertől eltérően negatívnak látta abból a szempontból, hogy szerinte tudatos „nemzetrontó” politikát folytattak, amikor a 18. században szorgalmazták a magyarországi német betelepítéseket.⁸⁵ Az 1942-ben megjelent *Állam és nemzet* több szempontból párhuzamba állítható Eckhart Ferenc felfogásával, különösen, ami a völkisch történetírás és a Timon-iskola egyforma elutasítását jelenti. A kötetben tudományos igényű tanulmányok és publicisztikai írások is szerepelnek. A *szentistváni állam*⁸⁶ című tanulmányának nem pusztán a náciizmussal, hanem Timonnal szemben is volt mondanivalója, mivel Szekfü ebben hasonló érveket sorakoztatott fel a magyar alkotmányfejlődéssel kapcsolatban, mint Eckhart.⁸⁷ A Steinackerrel folytatott látens vita szempontjából a már említett Szent István-i gondolat lényeges. Modern formájában ez azt jelentette Szekfü számára, hogy nem lehet államhatárokat egyedül a nemzetiségi elv szerint meghúzni, s a politikai, államközpontú nemzetfelfogás a jelenben követendő, mivel Szent István példája nyomán elősegítene a Magyarországon élő népek egymással való békés együttélését.⁸⁸ A kötetben három tanulmány szerepel a középkori kisebbségi kérdéstről, amelyek Szekfünek a Mályusz Elemérral folytatott konfrontációjaként is értelmezhetők, de Steinacker nézeteivel is szembeállíthatók.⁸⁹ E tanulmányok⁹⁰ fő üzenete úgy foglalható össze, hogy a középkorban a magyar királyok északi szomszédjaiknál (lengyelek, csehek, németek) jóval türelmesebbek voltak a kisebbségekkel és egyáltalán nem törekedtek asszimilációra. A magyaroknak nem voltak frusztrációik más népekkel szemben, ezért viszonylagos békében tudtak együtt élni hazájukban.⁹¹ A kötet egyik leghosszabb, legelőször itt megjelenő tanulmánya a nemzetiségi kérdés történetének egységes elbeszélését próbálta megteremteni.⁹² A „népiség” szemlélete folytonos kritika tárgya volt benne: „Történetünket és benne nemzeti nagyságunkat nem lehet a »népiség« kategóriáiba belegyömöszölni, nagyságunkat mindenkor a lélek, s benne a politikai és műveltségi érték adta...”⁹³ A fentiekben Eckhart és Szekfü kapcsán a historizmus és a szellemtörténet lelki alapra épülő, politikai nemzetfogalmát és a Szentkorona-eszmét állítottam szembe Steinacker „természetes nemzetével” és völkisch érvelésével.⁹⁴ Elfogadóbbak Steinacker Timon-kritikájával szemben mutatkoztak, hiszen ebben az esetben az osztrák történész a historizmus és a

professzionizmus érvelési anyagával és az alkotmánytörténet-írás akkoriban modern szemléletével támadta magyar ellenfelét. A kettős irányban, a Steinacker és Timon által megtestesített szemlélettel történő vita véleményem szerint alapvető fontosságú volt a két világháború közötti magyar történetírásban, s több – Szekfüiek köréhez tartozó – történetíró érvelése jól értelmezhető ebben a keretben.⁹⁵

Kérdés azonban, hogy a népiségtörténetet művelő és a népi nemzetfogalomból kiinduló történészek mennyire voltak elfogadóak Steinackerrel szemben? Figyelemreméltó a debreceni történész, Szabó István Századokban közölt recenziója Steinacker 1937-es programírásáról.⁹⁶ A kritika nagyrészt leíró jellegű tartalmi ismertetésből és a népi nemzet igényléséből állt, végére azonban egy finoman megfogalmazott – nemzeti szempontú – elutasítást illesztett Szabó: *„Felfogását pedig az »államiság« gondolatával szemben mintegy döntően határozza meg az a jogos felismerés, hogy az államiság a múltban a németiségnek nem összekötője, hanem megosztója volt, viszont ebben a felismerésben benne foglaltatik, hogy az a mód, amiként S. a néptörténet által korának feladott kérdésére választ ad, egyetemesebb igény nélkül a németiség történetéhez igazodik.”*⁹⁷ A Szabó által ismertetett írást Mályusz Elemér is számon tartotta és a Valjavec által róla írt kritikát⁹⁸ elismerően méltatta.⁹⁹ Steinacker völksich témájú írásainak azonban nem volt számottevő recepciója a népiségtörténet magyarországi művelői körében: részben azért, mert – pl. Konrad Schünemann munkásságával ellentétben – az osztrák történész völksich programja nem nyilvánult meg monográfiákban, gyakorlati alkalmazása korlátozott volt. Steinacker legjelentősebb ilyen jellegű tanulmánya az ausztriai nemzetiségi probléma történetéről (1934) íródott, ez azonban inkább elutasításra talált a benne alkalmazott kultúrlejtő-szemlélet miatt – igaz, nem Mályuszek, hanem a Szekfü-tanítvány Kósa János részéről.¹⁰⁰ A náciizmus közelsége és a német szempontú völksich történetírás egyaránt hozzájárult a Südostforschung és a magyar történészek elhidegüléséhez, s ez nemcsak Valjavecre, de Steinackerre is érvényes volt.¹⁰¹

Steinacker és a két világháború közötti magyar történetírás viszonyának értelmezéséhez jó keretet nyújt a rasszista/völksich és a historista/szemléltörténeti szemlélet ellentéte, mivel a leglátványosabb viták e két pont köré csoportosultak. Az osztrák történész recepciója azonban nem csak ilyen értelemben lehet fontos. Alkotmánytörténeti és segédtudományokkal összefüggő írásait több magyar történész is követte, s ennek a ténynek, valamint a Steinacker–Timon vita „árnyékának” figyelembevételre jobban érthetővé tesz kortárs történetírói dilemmákat, egyszerre több irányba folyó polémiák motivációit is. A dualizmus idején kialakult törésvonalak több szempontból bonyolították a recepciót, hiszen a magyar történetírás szinte egyöntetűen elutasította a Steinacker által is vallott centralista gondolatok érvényességét és az osztrák történésznél sokkal kritikussabbak voltak a Habsburgokkal szemben, ez a megállapítás pedig ebben a viszonylatban még Szekfü Gyulára is érvényes. A dualizmus kori „lövészárkok” vonalai rajzolódtak ki akkor is, amikor Eckhartot vagy Szekfü-t több szerző (különösen Nagy Miklós) lejárás céljával Steinackerrel egy táborba sorolta. A magyar történetírás különböző iskoláinak eltérő módszertani alapjairól is tanúskodhat a recepció. Steinacker írásai közül Szekfü köre inkább a professzionizmust és a jogtörténetben történeti szemléletet követő darabokat hasznosította, míg a népiségtörténet képviselői az osztrák historikus ilyen jellegű munkáit tartották számon.

(Steinacker 1945 utáni történetiszemléletéről) 1945 után igazolási eljárás indult a történészszel szemben náciizmussal való szoros kapcsolata miatt, tovább nem lehetett egyetemi tanár Innsbruckban. A háború után Steinacker ismét a tudományos kutatások felé fordult, és

1964-ben tiszteletbeli taggá választotta az Osztrák Tudományos Akadémia, ami az osztrák történész számára egyfajta rehabilitációt jelentett. A magyar történetírással, történelemmel immár elsősorban a müncheni székhelyű *Südost-Institut* keretén belül foglalkozott, de megtaláljuk őt az 1957-ben életre hívott *Südostdeutsche Historische Kommission* alapító tagjai között is.¹⁰² Az intézet volt a kiadója a *Südostforschungen* című könyvsorozatnak, amelynek része volt a már többször hivatkozott, 1963-ban megjelent kötet (Austro-Hungarica). Az a tény, hogy a kötetben Steinacker változatlanul megjelentette völkisch és rasszista alapú tanulmányait (például az Apponyi Albertről írt szövegét) is, igazolni látszik az újabban megjelenő kritikákat a Südost-kutatások 1945 előtti időszakkal való folytonosságáról.¹⁰³ Steinacker politikai nézetein nem sokat változtatott a második világháború befejezése, s kapcsolati hálója – néhány kivételtől, a háború végén öngyilkosságot elkövető Bittneről eltekintve – jórészt ugyanaz maradt. Fritz Valjaveccezel együtt például mindketten részt vettek a tíz kötetes *Historia Mundi* munkálataiban.¹⁰⁴ A sorozat Steinacker által írt epilógusának elemzése jelenti kezdőpontomat jelen fejezetben, mert jól szemlélteti a történész historiográfiai koncepciójának további alakulását és változatlan magját.¹⁰⁵

Steinacker különbséget tett *múlt* (a megtörtént események összessége) és a *történelem* (a múltból alkotott kép) között. Bár szerinte a történelem koronként változik, ebben a tanulmányában már nem helyezkedett az akaratként teljesen alávetett történelem elvére: a történelem „szubjektivitása mindössze relatív és nem jelent teljes önkényességet.”¹⁰⁶ Az osztrák történész célja az itt papírra vetett fejtegetésekkel egy Droysen nyomdokain járó historika, történetelmélet – de nem történetfilozófia – megalkotása. Steinacker elvetette a történelem természettudományos értelmezéseit, továbbá a felvilágosodás haladáselvét.¹⁰⁷ Ennek ellenére az örökléstudományok alkalmazása, az „öröklés” tényezőjének figyelembevétele mellett érvelt: szerinte a szellemi erők biológiai alapjait lehetne így vizsgálni.¹⁰⁸ A szellemtörténeti történetfilozófusokat (Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Arnold Toynbee) azért kritizálta, mert nem empirikus anyagon, hanem szubjektív konstrukcióikon keresztül értelmezték a múltat, ezért maradandó értéket inkább a tömegdemokráciát illető lesújtó véleményük képvisel.¹⁰⁹ A történetfilozófiák kudarcai Steinacker szerint azt jelentik, hogy történelemnek nincs végső *értelme* (Sinn), ezért a történésznek inkább a történelem *természetére/jellegére* (Wesen) kell koncentrálnia, azaz a historikus módszertanára, alaptémájára (*Grundthema*), a kutatómunka problémáira. A historizmust és Rankét itt már ismét pozitívan értékelt, ugyanis az egyedire koncentráló módszer és az egyenlő értékű korszakok elve jelenti az igazi történészi szemlélet alapját.¹¹⁰ A relativizmust elkerülendő, Steinacker abszolút értékeket is kijelölt a történelemben: ilyenek a hősök, szentek és uralkodók tettei, valamint a művészeti alkotások, a nagy gondolatok. A történelem alaptémája az ember, tanulmányozása ezért elsősorban önismeretre tanít. E gondolatok taglalása után Steinacker tanulmánya témáját tekintve látványos, de a történész munkásságára jellemző fordulatot vesz: a történetfilozófusok, történészek és más teoretikusok munkájának elemzése után írásának második fele nyílt politizálásból, a jövő felvázolásából és cselekvési programban kidolgozásából állt.¹¹¹ Figyelemreméltó, hogy a történelemmel kapcsolatban itt már visszatértek az előző oldalakon háttérbe szorított, korábbi írásaiban gyakran szereplő panelek: a biológiai szemlélet határozott igénye, a történelem jövő szolgálatába állítása, a demokrácia elvetése és egy hierarchikus rend kívánalma, az emberi sokféleség, a racionalizmus, emberi jogok és az iparosodás egyértelmű elutasítása – gyakran az állatvilágból vett példák alapján.¹¹² A történelem szerinte természetes (család, nép) és csinált egységekből (állam) áll, és bár egyiket sem szabad abszolutizálni, mégis egy organikus, hierarchiára épülő rendet kell megteremtetni. Ehhez a törekvéshez a történelem fogja adni az akaraterőt.¹¹³

Az 1945 utáni korszakában is többször írt magyar történeti témákról és a magyar történetírásról. Domanovszky Sándorról ő írt nekrológot az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványa számára, amit Domanovszky fiával egyeztetett. A magyar történetírás irányában ambivalens viszonyulást tükröz Steinackernek egy 1956-ban írt levele, amelyet Domanovszky Ákosnak küldött: *„Igen tisztelt Doktor Úr! Szíves sorainak birtokában csak azt mondhatom, hogy úgy mint örömet vállaltam édes atyja méltatását az Akadémia Almanachjában, úgy most őszintén örvendek annak a tudatnak, hogy megemlékező szavaim jól estek a hozzátartozóknak. Én saját bőrömmön tapasztaltam, hogy új idők és egy fiatal nemzedék mellőzni, sőt agyonhallgatni szokták múlt idők és régi nemzedékek teljesítményeit. Szándékom azért az volt, hogy első sorban Domanovszky Sándor személyiségét, de személyében egyúttal a magyar történetírás egy egész nemzedékét tiszteljem, habár magam sok tekintetben és részletkérdésekben ennek a nemzedéknek ellentmondója voltam. Sajnálattal hallom, hogy időközben Hajnal István is elhunyt. De Eckhardt [sic!] Ferenc, remélem, él még? – Úgy arra kérem Doktor Urat, szíveskedne Eckhardt Ferencnek, kit bécsi tevékenysége idejében jól ismertem, a necrolog egy példányát megküldeni, vagy pedig jelenlegi címét velem közölni, úgy hogy én én részemről elküldhessek neki egy különlenyomatot.”*¹¹⁴ Az osztrák történész nagyra értékelt egyéni történettudói teljesítményeket, de összességében – visszatekintve is – a magyar történetírással szemben határozta meg munkásságát. Mindenesetre a nekrológ nem, vagy nem elsősorban a kritika helye volt, így abban döntően méltató sorokat olvashatunk Domanovszkyról.¹¹⁵ Különösen értékes írásról van szó, mivel az osztrák historikus röviden felvázolta az európai történetírás főbb irányainak lecsapódását a magyar történetírásban, ezért historiográfiai koncepcióját is be lehet mutatni a szöveggel. Steinacker Domanovszkyban a magyar történetírás legjobb képviselőinek egyikét látta, szerinte helye Hajnal István, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula, Hóman Bálint és Lukinich Imre mellett van. Domanovszky példája annyiban különleges szerinte, hogy tudományos képzését nem külföldön kapta (tudása „*hazai talajban gyökerezett*”), de a magyar történetész munkássága mégis több szempontból európai értékű volt. A 19. században Steinacker szerint mindenhol a „*pozitívizmus és realizmus*” fázisa érvényesült, ami módszertanilag a tényisztlethez, forráskritikában és forrásgyűjteményekben, továbbá a politika- és diplomáciatörténet központi szerepében nyilvánult meg. Később létrejött egy ezzel ellentétes irány, amely a politikatörténetet kultúrtörténettel (gazdaságtörténetet, szellem- és eszmetörténetet értve alatta) igyekezett felváltani.¹¹⁶ Domanovszky munkássága szerinte mindezen tendenciákat remekül megtestesítette forráskritikai tanulmányaival, gazdaság- és szellemtörténeti érdeklődésével.¹¹⁷ Az írás Steinacker egyik legmelegebb hangnemben megírt összegzése a magyar történetírásról, 1963-ban már korántsem volt ennyire „békülékeny” az Austro-Hungaria előszavában.¹¹⁸ Szerinte Trianonra a magyar politika a revízió, míg a magyar történettudomány az önkritika programjával reagált. Szekfű „*Magyar történet*”-e reprezentatív az utóbbi szempontból, mert kritizálta a dualizmus magyar politikájának közjog-orientáltságát és a nemzetiségekkel szembeni magyarosítási tendenciákat. A magyar történelemkép valódi revíziójával azonban Szekfű is adós maradt: „*Kritikája csak a politikai szándék túlzásaira irányult, nem magára a hibás, megvalósíthatatlan szándéokra. Nála is alapvetően a magyaroknak van igazuk és mások a hibásak, ha a Koronával, a Lajtán túli területekkel és a nemzetiségekkel való konfliktusról van szó. Ugyanígy hungarocentrikusan gondolkodik, mint elődei. Ő is elmulasztja, hogy elfogulatlanul kutassa a Habsburgok európai és közép-európai feladatát, az örökös tartományok szükségleteit, az abszolutista birodalomépítés belső törvényszerűségét, Magyarország problémáinak ezen nagyobb problematika kereteibe*

való beágyazását. *Jelen kötetben szereplő, döntően 1919 és 1945 között született tanulmányaimmal ezt szerettem volna megvalósítani, ezt a lyukat szerettem volna betölteni, s ez a [kötet] fő feladata.*²¹¹⁹

Kérdés ezek után, hogyan próbálta Steinacker megvalósítani a hungarocentrikus szemlélet leküzdését? Újabb magyar tematikájú tanulmányaival is a korábban kifejtett gondolataiból indult ki. Steinacker szerint magyar nacionalizmus Nyugattól eltérő jellegét politikai, társadalmi és etnikai okok határozták meg, ám az etnikai jelleg magyarzó-elvként ebben a tanulmányban is domináns maradt, erre utal például a völkisch szóhasználat továbbélése. A Délkelet-Európa történetén belül interpretált magyar nacionalizmus legfőbb problémáját abban látta, hogy a kezdetektől fogva vegyes nemzetiségű magyar állam hátráltatta az egészséges „néptest”, egy „organikus társadalmi struktúra” kiépülését a magyarság számára.¹²⁰ Az ország „népi talajból” eredő polgárságának hiányát kezdetben a németiség, majd a 19. században immár főleg a zsidóság pótolta. A polgári réteg etnikai heterogenitása jelentette az alapvető eltérést a nyugati társadalmaktól: „*De igazi polgársággá a magyarok, német és zsidók nem olvadtak össze. Itt egy alapvető különbségbe ütköztünk Magyarországon és Nyugat-Európa között.*”²¹²¹ A népi szempontból egészségtelen alapra hibás magyar politika épült, mert a nemesség pürrhosi győzelemként ugyan megtarthatta adómentességét és különállását, a magyar nemzet élete a fejlődés szempontjából mégis mozdulatlaná vált ezzel, mert a Habsburgok nem tudták véghezvinni modernizációs programjukat a rendi ellenállás miatt. Hogy a népiség és politikai program összefüggött Steinacker narratívájában, azt jól bizonyítja a Széchenyi-Kossuth vita értékelése. Az osztrák historikus a szerinte „romantikus, konzervatív nacionalista” Széchenyiben¹²² „*semmi tipikusan magyar*” vonás nem volt és ezért szellemileg tönkrement, ellenben a nemzetéhez mindig „*hű*”, „*demagóg*”, „*liberális nacionalista*” – máshol: „*népére démoni erővel ható*”²¹²³ – Kossuthot inkább tartotta a magyar nép reprezentánsának.¹²⁴ A Kossuth által követett liberális nacionalizmus 1848/49 katasztrófájához vezetett. Ezt követően a mérsékelt hangok ismételt megjelenése Deák Ferenchez kötődik, aki mértéktartásával szintén nem egy tipikus magyar ember volt Steinacker szerint.¹²⁵ A dualizmus korának átfogó kritikájában Szekfű Gyula Három nemzedékére és Magyar történetére támaszkodott, de bírálta a magyar történetészt azért, mert szerinte egyedül a magyarság faji karakteréből magyarázta a dualizmus kori hanyatlást. Steinacker Szekfűt tehát ekkor inkább tartotta a fajelmélet hívének, mint saját magát: érdemes viszont az erről szóló szövegrészeket idézni. „*Vizsgáljuk meg most Szekfű nézetét az általa kifogásolt nemzeti hibák eredetéről. Szekfű mindezen hibákat csak egy okkal magyarázza: a fajjal. Véleményem szerint azonban a magyarok népi karakterének és politikai viselkedésének közvetlen okául nem lehet a fajiságot megtenni. Nem csak azért, mert a faj hatása tulajdonképpen nehezen megfogható és vitatott, hanem mindezekelőtt azért, mert a magyarok egy évezred alatt a vérkeveredés által fajilag Európához váltak hasonlónvá, amit Szekfű alkalmanként maga is kimond.*” Steinacker ezt követően a „*turáni*” fajiságból magyarázta a magyar lelki alkat összetételét. „*Úgy gondolom, hogy a biológiai magyarázatot egy pszichológiával, pontosabban mélypszichológiával kell kiegészíteni, amelynél a faj inkább csak közvetlenül, bizonyos hatásait tekintve játszik szerepet. A magyar az egyetlen turáni nép, amely európai talajon, a keresztény kultúra felvétele ellenére megtartotta a nyelvét és – átalakult formában – az egyedülálló, ázsiai vándor népekre jellemző állami és társadalmi rendjét. Ezért a velük együtt élők és a szomszédos népek azt követően is idegenként kezelték őket, hogy felvették a kereszténységet és már nem voltak rasszidegenek. [...] Maguk is tisztában voltak idegenségükkel vagy ösztönösen megérezték mások reakcióját és így joggal érezték súlyosan fenyegetve*

*államiságukat és egész létüket.*¹²⁶ A magyar lelkiakat két legfontosabb „pszichológiai” összetevője ennek megfelelően az uralkodási vágy és a kisebbségi komplexus.¹²⁷ A magyar történetírásra és történeti gondolkodásra kihatott ez a psziché: nemcsak a Timon-féle Szentkorona-tan volt ennek a lelki beállítottságnak a teremtménye, de az „*előítéletes*” Szekfű munkásságán is érezhető a kompenzálás miatt való túlzásokba esés.¹²⁸ Steinacker halála előtt egy évvel jelent meg utolsó nagyobb lélegzetvételű tanulmánya a magyarság „*sorsáról*” és „*eredményei*”-ről.¹²⁹ Szekfűt továbbra is a faji gondolatok támogatójaként mutatta be, ugyanakkor saját magát (mint ahogy más tanulmányaiiban is) igyekezett a rasszizmustól elhatárolni.¹³⁰ A tanulmány döntően a korábban kidolgozott elbeszélést adta vissza a magyar történelemről és a magyar történészekkel (főleg Szekfű Gyulával) vitázva Steinacker az „összmonarchia”, valamint a népi nemzet szempontjait érvényesítette a szövegben. Újdonság volt még, hogy ezúttal egészen 1945-ig elemezte a magyarság „eredményeit” és egy részletes nemzetkarakterológiai fejezettel zárta elemzését. A keretet a felvilágosodás politikai és a romantika népi nemzetfogalmának szembeállítására adta.¹³¹ Steinacker völkisch történelemszemlélete adja számomra ezúttal is a kulcsot a szöveg értelmezéséhez, hiszen itt is a népi nemzetfogalmat nevezte „igazinak” és „természetesnek” az állammennzettel szemben. Ebből kifolyólag vitakozott Szekfű téziseivel a magyar állammennzet fenntarthatóságáról és úgy gondolta, hogy a nemzeti-ségi korántsem voltak megelégedve a magyar politikai fennhatósággal, amit 1848–49 eseményei is ékesen bizonyítanak.¹³² Az osztrák–magyar együttélés múltjában 1848 előtt egyedül az „összmonarchia” jelentette a valós alternatívát, a forradalmak idején azonban a népi elvet figyelembe véve, föderalisztikus módon kellett volna átszervezni az államalakulatot, ezt a történelmi lehetőséget azonban a Habsburgok elmulasztották és engedtek a „*kimérának*”, tehát a magyar nemzetállami törekvéseknek.¹³³ A steinackeri történetet a magyarság hibájából (a függetlenség hajszolása) levezetett 1918-as és 1945-ös katasztrófák elemzése zárta, kiegészítve a magyarországi németiség és zsidóság faji alapú üldözésének elítélésével.¹³⁴

Steinacker a második világháború vége után ismételen elmélyült a magyar történelem és történetírás vizsgálatában, a legtöbb ilyen témájú írása talán ebben az időszakban született. Immár nemcsak 1918, hanem 1945 tragédiájának megértése is motiválta. Jól mutatja a „magyar kérdés” kiemelt szerepét gondolkodásában, hogy a német/osztrák–magyar együttélés kudarcát döntően a magyar fél torzult nacionalizmusával magyarázta. A völkisch és faji gondolatok továbbra is szerepeltek interpretációjában, ráadásul fontos szerep jutott ennek a tartalomnak a magyar történelem keretbe foglalásánál. Szemben a historizmus magyarországi követőinek felfogásával (Szekfű, Eckhart, Deér stb.), a turáni fajiság és a népi ösztönök a kereszténység felvétele után is erősen éreztették hatásukat a magyarság és szomszédjai viszonyában, s ebből az alapvetően népi/faji küzdelemből nőtt ki azután a frusztrált, túlfűtött, ideges és túlzó lelki alkat. Ez a lelki alkat döntő befolyással volt a magyar történeti gondolkodásra és történelemre, ami jól mutatja, hogy Steinacker felfogásában a természeti tényezők nagyobb szerepet játszottak a történelem menetében, mint az egyéni döntések.

(*Magyar reflexiók 1945 után*) Szemben a korábbi periódusokkal, 1945 után sokkal pozitívabb írások születtek Steinacker tudományos működéséről. Elsősorban a fajelmélettel szembenálló, modern tudományos elveket valló és inkább a szellemtörténethez sorolható szerzőként tűnt fel. Ennek leginkább az volt az oka, hogy a marxista történetírás elutasította a Horthy-korszak „fasiszta” magyar történetíróinak munkásságát, akikkel szemben az osztrák historikusra a tudományos szempontokat sokkal jobban alkalmazó

tudósként hivatkozhattak. Steinacker nevét a marxista jogtörténész, Sarlós Márton, továbbá a magyar jogtörténetírás történetével foglalkozó Vargyai Gyula Eckhart Ferenc jogtörténeti irányának értelmezésekor említették. Sarlós Eckharttal kapcsolatos tanulmányainak az egyik hangsúlyos, többször felbukkanó állítása szerint a jogtörténész jelentős mértékben felhasználta, sőt egyszerűen lemásolta a dualizmus idején Timonnal vitázó osztrák Steinacker történeti érveit (például a korai Árpádok tekintélyelvű uralmi rendszerének hangoztatásakor, ami az ezeréves demokratikus magyar alkotmány tézisének mondott ellent) akkor, amikor 1931-ben elkészítette nagy vitákat kiváltó, programadó jellegű tanulmányát.¹³⁵ Sarlós írásait Steinacker is figyelemmel kísérte és kommentálta is, amikor 1907-es tanulmányához egy utószót írt 1963-ban. Ebben ismertette és értékelte a magyar alkotmánytörténeti vitákkal kapcsolatos álláspontokat az 1931-es Eckhart-vitától kezdve. Bár Steinacker pozitívan értékelte Eckhart (szerinte is vele sok tekintetben rokon szellemiségű) két világháború közötti munkásságát és elvetette Sarlós Márton azon nézetét, hogy Eckhart a „Horthy-rendszer” ideológiáját alapozta volna meg a Szentkorona-eszméről írtakkal, mégis előrelépésnek tartotta Sarlós Márton jogtörténetét Eckharténál.¹³⁶ Ennek egyik fő oka – mint arról korábban szó volt –, hogy Steinacker szerint bármiféle, a múltban forrásokon keresztül megfogható, történeti koronként változó, vagy esetleg történelem felett álló Szentkorona-eszme/tan mindössze fikció, így ebben Sarlós Mártonnal volt megegyező véleményen.¹³⁷

Sarlós 1964-ben reagált Steinacker írására, amikor az *Austro-Hungarica* című kötetéről írt recenziót. Ebben az osztrák történész 1907-es írását nevezte igazán tudományosnak Eckhart felfogásával szemben. Szerinte, míg Eckhart „rasszista” magyarozással szolgált a magyar alkotmánytörténet kezdőpontjához (a „török származású” királyi hatalom elvével), Steinacker komplexebb módon, életmódot, gazdasági tényezőket stb. tartott szem előtt. *„Nem szükséges kommentálni, melyik felfogás áll közelebb a valódi tudományos kutatáshoz.”*¹³⁸ A Steinackerrel való szellemi rokonság tézise Vargyai Gyula tanulmányában (1970, 1986) is megjelent. Vargyai szerint Eckhart 1931-ben közölt *„Timon-bírálatára elsősorban attól a Harold Steinackertől nyerte impulzusait, aki olyan helyzetben vette megsemmisítő bírálat alá Timon szintézisét, amelyben az osztrák történetírás a létező legkedvezőbb pozíciókból mondhatta el észrevételeit a magyar állam- és jogtörténetírásról. E véleménymondás számára elsősorban a timoni tankönyv mérhetetlen tudománytalansága, deduktív módszere, politikai publicisztikára emlékeztető jellemzői biztosították az optimális pozíciót.”*¹³⁹ Vargyai megállapításai szerint nem csupán szellemi hatásról, hanem egyszerű ismétlésről, másolatról is szó volt Eckhart esetében.¹⁴⁰ A szerző szerint Eckhart 1931-es tanulmányának megírását gyorsította, hogy *„véleményét olykor készen találhatta Steinackernél.”*¹⁴¹ Sarlósról és Vargyairól egyaránt jellemző, hogy nem Steinacker történeti pályájának és történetiszemléletének vizsgálata állt számukra a középpontban, hanem Eckhart szellemi forrása érdekelte őket. Eckhart 1931-es tanulmányát nem kötötték össze a magyar jogtörténész korábbi munkásságával, így inkább egyfajta kísérletezésnek, eklektikus produktumnak tekintették azt, amit az 1907-es Steinacker-tanulmány megállapításaival való esetleges egyezések megerősítettek. A pozitív Steinacker-képet a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokos véleményének felidézésével árnyalhatom, amelyben a régi törésvonalak továbböröklődése fejeződött ki. Kosáry egyetértően idézte fel Szekfű értékelését Steinacker 1907-es tanulmányáról, illetve megnyilvánult nála a Szekfűiek körére jellemző, *Südstforschunggal* szemben elutasító attitűd.¹⁴²

A magyar történetírásban ismételten inkább az osztrák történész 1907-es tanulmányának elemzéséről volt szó. A marxista történetírás számára a korábbi magyar jogtörténetírással való *„leszámolóshoz”* nyújtott jó alkalmat az osztrák történész Timonról közölt,

éles hangvételű bírálata. Eckhart 1931-es tanulmányának és így közvetve a két világháború közötti magyar történetírás tudományos jelentőségét próbálták csökkenteni azáltal, hogy a jogtörténeti „átértékelés” forrását a dualizmus közjogi harcaiban részt vett Steinacker szellemi „importjaként” értelmezték. A pozitív reflexiók mellett a Szekfűkör Steinackerrel folytatott vitái is szerepet játszottak: Kosáry szemmel láthatólag nem látott különbséget a Südostforschung 1945 előtti és utáni korszaka között, s Steinacker Délkelet-Európával kapcsolatos nézeteinek gyökereit – egyébként nem alaptalanul – a két világháború közötti völkisch történeteszemléletben kereste.

(Értékelési szempontok és eredmények) Steinacker történetfelfogásának értékelői közül nem értek egyet azokkal a szerzőkkel, akik az osztrák történetészt elsősorban a nemzeti, illetve nacionalista keretek meghaladásáért tartották pozitívnak.¹⁴³ Ezzel szemben kiemelném, hogy a nemzeti keretek Steinacker szemléletét is döntően behatárolták, leszűkítették: történeti elbeszélései ő is bizonyos nemzetfogalmak köré építette (például a természetes nemzet), amelyek között minőségbeli különbséget tett. A nemzeti szemzőg regisztrálása mellett fontos meghatározni, hogy milyen tartalma volt Steinacker nemzetfogalmának, miért állt vitában más, szintén nemzeti történetírást művelő történészekkel. Egyetértve Steinacker biográfusának, Anna Schadernek következtetéseivel, elsősorban a biológiai, rasszista alapot tartom döntőnek ebben a vonatkozásban. Nem mindig egyértelmű, hol húzódott a határvonal nép és faj között, de a kettőt összekötötte az esszencialista alap (és az alap segédfogalmak: vér, talaj, öröklés, ösztön, természetesség), így talán nem véletlen, hogy Steinacker egyszerre érvelt a népiségtörténet és az „örökléstudományok” hasznossága mellett. A historizmus és a szellemtörténet a nemzetet lelki és politikai egységként fogta fel, ahol a biológia alárendelt szerepet játszott. Így magyarázható véleményem szerint, hogy Steinacker gesamtdeutsch-felfogása és a személlyel kapcsolatos szimpátiája ellenére sem sorolható például (a völkisch gondolatokkal egyébként valamilyen szinten kacérkodó) Srbikkel¹⁴⁴ egy kategóriába, továbbá ebben az ellentétben gyökereznek vitái a historizmus/szellemtörténet magyar képviselőivel (Eckharttal és Szekfűvel) is: Eckhart Szentkorona-eszméje és a Szent Koronának népiségtől függetlenül alárendelt alattvalók tézise ebben a szembeállításban is értelmet nyerhet. Steinacker népi nemzetre építő tanulmányai azonban nem találtak különösebb visszhangra a magyar képviselők körében, ebben az esetben tehát az esetleges, hasonló módszertani vonásokat a nemzeti ellentétek határozottan felülírták, amihez hozzájárult még az osztrák historikus programjának kidolgozatlansága is. Felmerülhet akkor a kérdés, hogy a Timon-iskolával szemben fellépő magyar történészek miért tudták hasznosítani Steinacker munkásságának jogtörténeti darabjait. Itt közös intézményként, nemzeti kereteket olykor meghaladó „metszéspontként” az IÖG jelentőségét kell előtérbe állítani. A bécsi kutatóintézetben elsajátított és a historiográfia-írás által szintén egyetemes jelenségként kezelt professzionalizmus és annak tartozékai (segédtudományok, forráskritika) jelentették a legerősebb összekötő kapcsot Steinacker (illetve a Timont kritizáló más, külföldi szerzők) és a magyar történetírás között. Ebből vezethető le a magyar történetírás korszakokon átívelő, viszonylagos nyitottság az osztrák historikus Timon-kritikájával szemben. A professzionalizmus említése jelzi, hogy egyoldalú lenne Steinacker munkásságát kizárólag a népiségtörténet keretén belül értelmezni: az osztrák történész gyakorta hangsúlyozta a hatalmi politika és a nagyhatalmi viszonyok jelentőségét, így érthető meg a Habsburgok döntően pozitív értékelése annak ellenére, hogy Steinacker szerint a dinasztia nem népi szempontokat követett. Ebből következett továbbá, hogy az egyes korok jogfelfogásának különbözőségét hirdette Timon Ákos

elavult szemléletével szemben. Azt persze fontos hozzátenni, hogy a historizmus jelentősége folyamatosan elhalványult Steinacker munkásságában, és nem véletlen, hogy a két világháború között elitélően írt Ranke történetírói munkásságáról. Bizonyos nemzetközi „sorskérdésekről”, valamint az osztrák–magyar múltról Steinacker általánosan sok esetben széles körben elterjedt nézeteket képviselt, amelyek hangoztatásában nem volt különbség az egyes történetírói iskolák tekintetében. Más osztrák történészek és közjogászok (Mayer, Srbik, Turba) magyar történeti kérdésekről alkotott véleményét azért mutattam be, hogy látható legyen néhány közös, módszertani szembenállásokat felülíró nemzeti ítéletalkotás erőssége, ami a magyar történetírás esetében is bizonyos mértékű egységet képezett, például a közjogi viták megítélésében.

Úgy gondolom, hogy a tanulmány témája és a historiográfiai vizsgálódás jó lehetőséget nyújt a történetírás transznacionális szempontú elemzésére és a „kulturális transzfer” jelentőségének kiemelésére akár a professzionalizmus, szellemi-történet és népiségtörténet fogalmain keresztül. A nemzetfogalmak és az egyes módszertani irányzatok közötti eltérések ugyanakkor olyannyira jelentősnek bizonyultak (akár egy adott nemzeti történetíráson belül is), hogy az egyes történetírói irányzatok között érdemes meghatározni a nemzeti retorika azonosságának leszögezése mellett néhány lényeges módszertani, elméleti különbséget is.

JEGYZETEK

- * A tanulmány elkészítését a bécsi Collegium Hungaricum „CH/Junior” (Tempus Közalapítvány) és az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány rövid tartózkodásra szóló ösztöndíja támogatta.
- 1 *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 29.
  - 2 1938 és 1942 között az Innsbrucki Egyetem rektora is volt, ahol az oktatást nemzetiszocialista szempontok szerint szervezte meg, rektorsága idején pedig számos elbocsátás történt politikai alapon, amivel kivívta a német birodalmi oktatásügy elismerését. *Spreitzer, R.*: 199–204.
  - 3 Az ajánlás szövege függeléként olvasható: *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 387. Érdekes adalék lehet az itt tárgyalt problémákhoz, hogy a dokumentum aláírói Steinacker – elsősorban az oklevél tantervén elért – érdemeinek felsorolásakor kiemelten kezelték a Timon ellenében írt 1907-es tanulmányát. Szerintük (az aláírók között Oswald Redlich, Heinrich Ritter von Srbik és Hans Hirsch nevei is megtalálhatók) Steinacker ebben a régebbi magyar elképzelésekkel szemben egy „valóságnak megfelelő felfogás” számára tört utat.
  - 4 A nemzetiszocializmus támogatása és az ilyen irányú szerepvállalás közös volt ebben a kapcsolati hálóban, így különösen a bécsi levéltáros Bittner, a középkorász Mayer és a Südostforschung vezéralakjaként számon tartott Valjavec esetében. *Thomas Just*: Ludwig Bittner (1877–1945). (Ein politisches Archivar). In: *Österreichische Historiker I.* i. m. 283–305.
  - 5 Lásd Steinacker Lothar Groß bécsi levéltárosnak (1926-tól a HHSA helyettes igazgatója) írt levelét, amelyben örömet fejezte ki amiatt, hogy Srbik Bécsben marad, így kellő „ellensúlyt” képezhet Dopsch szellemiségével (Geist) szemben. *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1926. március 21-én. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (A továbbiakban: ÖStA HHStA) NL Gross. Dopschról lásd: *Thomas Buchner*: Alfons Dopsch (1868–1953). (Die „Mannigfaltigkeit der Verhältnisse”) In: *Österreichische Historiker I.* i. m. 191–223.
  - 6 A korszak köztörténetéről újabban: *Christian Lackner – Brigitte Mazohl – Walter Pohl – Oliver Rathkolb – Thomas Winkelbauer*: Geschichte Österreichs. Thomas Winkelbauer (Hg.) 2. Auflage. Stuttgart, 2016. 477–524.
  - 7 *Harold Steinacker*: 1889–1919–1939. (Rektorsrede am 50. Geburtstag des Führers. In: *Volk und Geschichte* i. m. 378–395. A beszéd írott változata talán nem véletlenül maradt ki a Wilhelm Neumann által összeállított bibliográfiából, hiszen meglehetősen finos lett volna egy Steinacker előtt tisztelegő kötetben.
  - 8 *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 1. A gesamtdeutsch-felfogás összekötő kapcsa ellenére Srbikkel nem maradt fenn levelezése.
  - 9 *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 21–22.
  - 10 *Harold Steinacker*: Österreich und die deutsche Geschichte. In: *Volk und Geschichte* i. m. 1–41. [Eredeti megjelenés: *Vergangenheit und Gegenwart* 7. Ergänzungsheft (1927) 105–141.]
  - 11 Uo. 11–12. Ugyanitt említette Steinacker először (egyelőre kissé tétovázva és távolságtartóan) az

- „örökléstudományokat” és a „fajtudományokat”, amikor a későbbi kényszer-eutanáziaprogramban vezető szerepet játszó Fritz Lenz „fajhigiéniáról” szóló művére hivatkozott.
- 12 Uo. 12. A következő oldalon ehhez a kitételhez Steinacker hozzáfűzte, hogy a szellemi és történelmi tényezők ugyanolyan fontosak egy nép életében, mint a biológiaiak, hiszen az eleve létező néppel szemben az állam történetileg jön létre. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy az osztrák történész a népi szempontot emeli ki és helyezi előtérbe, úgy viszont megállapítható, hogy a biológiai faktoroké az egyértelmű elsőbbség nála.
- 13 Steinacker a kisméretű gondolatot bizonyos fokú nagynémet szimpátiával bíráló Raimund F. Kaindl osztrák történésszel éppen ezért került ellentétbe. Kaindl nézetei jelentősen hozzájárultak az osztrák történetírás belülről való elszigetelődéséhez, ami jól mutatja, hogy az osztrák történetírás ekkor már egyre kevésbé azonosult ezzel az eszmével. *Kurt Scharr: Ansichten eines Unverstandenen?* (Der Historiker Raimund F. Kaindl [1866–1930]). In: *Wissenschafts- und Universitätsforschung am Archiv: Beiträge anlässlich des Österreichischen Universitätsarchivkolloquiums*, 14. und 15. April 2015, zu den Fragen: Historische Wissenschaftsforschung, Universitäten im gesellschaftlichen Kontext, Internalistische Wissenschaftsgeschichte, Disziplinen- und Institutionengeschichte. Alois Kernbauer (Hg.). Graz, 2016. 142–143. A „gesamdeutsch-iskola” általános jellegéről, átfogó hatásáról ír *Gernot Heiss: Im „Reich der Unbegreiflichkeiten”*. (Historiker als Konstrukteure Österreichs) *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 7. (1996) 4. 459.
- 14 *Steinacker, H.: Österreich und die deutsche Geschichte* i. m. 25.
- 15 *Harold Steinacker: Volk, Staat, Heimat*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 42–67. [Eredeti megjelenés: *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences* 7. (1929) 273–301.]
- 16 Uo. 66–67. Javaslatát természetesen „történeti tanulságok” levonása alapján tette. Ilyen példa volt számára a Római Birodalom sorsa: az egységes birodalomeszme akkor vesztett jelentőségéből, amikor a rómaiak polgárjogot kezdtek adományozni a nem római-itáliai etnikumú alattvalóknak is. Ezzel az összetartozás eszméje mögül eltűnt az egységes „néptalaj”, ami végső soron a birodalom bukását eredményezte.
- 17 *Harold Steinacker: Historia vitae magistra? In: Volk und Geschichte* i. m. 68–88. [Eredeti megjelenés: *Vergangenheit und Gegenwart* 21. (1931) 2–20.]
- 18 Az itt felsorolt történészek a fenti gondolatmenettel ellentétben nem valamilyen természettudományos objektivitásra vagy pozitívista (értékmentes) tényfogalomra alapoztak, hiszen a historizmusban a megismerő (szubjektum) és a megismert dolog (objektum) nem válnak el egymástól: a történész – alkotó – személyisége alapvető a megismerésben ezen álláspont szerint (Droysen Historikájában ez az elv rendkívül nyílt formában leírva olvasható). A lehető legnagyobb (de szükségszerűen nem megvalósítható) elfogulatlanság követelménye a professzionalizálódó történetírás kísérőjelensége, amivel az „amatőröktől”, a történészi „céhen” kívüliektől igyekezett megkülönböztetni magát, s ezáltal megalapozni saját identitását. A kérdéshez lásd: *Anthony Grafton: The Footnote. (A Curious History)*. Cambridge–Massachusetts, 1999. 34–93. *Georg G. Iggers: Historiography in the Twentieth Century (From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge)*. Hannover–London, 1997. 25–26. *Mikuláš Čtvrtník: Geschichte der Geschichtswissenschaft. (Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte)*. Hamburg, 2010. 67.
- 19 Steinacker a szellemtörténetre való hivatkozás ellenére a történelmet a szellemmel ellentétben döntően biológiai alapra kívánta helyezni.
- 20 *Steinacker, H.: Historia* i. m. 84–88.
- 21 *Harold Steinacker: Vom Sinn einer gesamtdeutschen Geschichtsauffassung*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 89–110. [Eredeti megjelenés: *Deutsche Rundschau* 57. (1931) 182–196.]
- 22 Uo. 92.
- 23 Uo. 97.
- 24 Uo. 99–100. Hasonló „proféta-szerep” a két világháború között osztrák történetírás prominens képviselőinél általában megfigyelhető. A korabeli Osztrák Köztársaság elutasításából és az Anschluss kívánalmából fakadt, hogy az ideálisnak tekintett, ám egyelőre meg nem valósult, jövőbe vesző „csatlakozás” eléréséhez igazították a történettudományt. Ota Konrád Hayden White-ra és Michel Foucault-ra alapozva elsősorban retorikai elemként mutatja be a jóslatokat, mint az osztrák történészek narratíváinak fontos részét. Ebből a szempontból Heinrich Ritter von Srbik, Hugo Hantsch és Steinacker között nincs számottevő, minőségbeli különbség. *Ota Konrád: Der Historiker als Prophet? (Die Zukunftsvisionen in der österreichischen Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit)*. In: *Über die österreichische Geschichte hinaus. (Festschrift für Gernot Heiss zum 70. Geburtstag)* Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (Hgs.) Münster, 2012. 137–150.
- 25 *Harold Steinacker: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 111–148. [Eredeti megjelenés: *Stoffe und Gestalten der deutschen Geschichte*. 2/11. (1937) Leipzig] *Harold Steinacker: Weg und Ziel der*

- deutschen Geschichtswissenschaft. In: Volk und Geschichte i. m. 149–167. [Eredeti megjelenés: Deutschlands Erneuerung 24. (1940) 57–68.]
- 26 *Steinacker, H.*: Die volksdeutsche i. m. 116. Kiemelések az eredetiben. Tanulmányában Steinacker a „szellem” értékét egyértelműen háttérbe szorította a praktikus cselekvéssel és a biológiai determinizmussal szemben, történelemmel kapcsolatos fejtegetései alapján így kijelenthető, hogy nem sorolható a szellemtörténet irányzatához. A szellemtörténetről: *Vilmos Erős*: Spiritual history/Geistesgeschichte—cultural history—intellectual history—postmodern. In: Approaches to Historiography. (Ethnographica et Folkloristica Carpathica 19.) Vilmos Erős – Róbert Káli – László Dávid Törő – Máté Kavacsánszki (Eds.). Debrecen, 2016. 105–114.
- 27 Uo. 125.
- 28 A demokráciát illető kritikáihoz (egy nagy, egységesítő eszme és vezér hányja) lásd még: *Harold Steinacker*: Walter Frank: Nationalismus und Demokratie im Frankreich der dritten Republik (1871 bis 1918). Deutsche Literaturzeitung 57. (1936) 37. 1577–1584.; Deutsche Literaturzeitung 57. (1936) 38. 1620–1629. A vezetői alkalmasság – ahogyan azt már a dualizmus kori írásaiban is fejtegette – a történelemnél is lényeges tulajdonság, hiszen nemcsak műveivel, hanem személyével is hatást gyakorolt kortársaira. Ilyen karizmája volt Steinacker szerint a professionalizációban fontos szerepet játszó Julius Ficker (1826–1902) osztrák történésznek. *Harold Steinacker*: Julius Ficker und die deutsche Geschichtswissenschaft. In: Volk und Geschichte i. m. 524. [Eredeti megjelenés: „Die Universität Innsbruck”. Innsbruck, 1928. 22–32.]
- 29 Uo. 142–143. Steinacker völkkisch szemléletének alapja volt a német/osztrák parasztság kultiválása, amit a tiroli szabadságharcról (1809) 1933-ban írt tanulmánya jól tükröz. A tiroli parasztok napóleoni katonák ellen való lázadása volt az egyik első megnyilvánulása a német összetartozásnak, ezért gesamtdeutsch szempontból különösen fontos történeti esemény szerinte. *Harold Steinacker*: Der Tiroler Freiheitskampf von 1809 und die Gegenwart. In: Volk und Geschichte i. m. 276–299. [Eredeti megjelenés: Deutsche Rundschau 59. (1933) 161–175.]
- 30 Az intézet kuratóriumának tagja volt 1936-tól haláláig, s aktívan részt vett a tudományos, szervezői munkálatokban. A Südostforschung szintén völkkisch alapon állt, hiszen a kutatóintézet programja, nemzetkonceptiója (a határon túli németiség történetének, kultúrájának vizsgálata) népi szempontú volt. *Mathias Beer*: Wege zur Historisierung der Südostforschung. (Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder) In: Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. (Institutionen, Inhalte, Personen) Mathias Beer – Gerhard Seewann (Hgs.). München, 2004. 7–38.
- 31 *Harold Steinacker*: Österreich-Ungarn und Osteuropa. In: Austro-Hungarica i. m. 128–153. [Eredeti megjelenés: Historische Zeitschrift 128. (1923) 377–414.]
- 32 Uo. 140–141.
- 33 Uo. 152–153.
- 34 *Harold Steinacker*: Deutschtum und Österreich im mitteleuropäischen Raum. In: Austro-Hungarica i. m. 154–175. [Eredeti megjelenés: Mitteilungen der Deutschen Akademie 5 (1929) 323–346.]
- 35 Uo. 166–167.
- 36 Uo. 168–169.
- 37 A tanulmány még a „természetes nemzet” fogalma miatt is figyelmet érdemelhet. Steinacker az állam- és kultúrmentzel egyaránt szembeállította ezt a faji és szellemi alapokra helyezett kifejezést. A természetes népek bár változhatnak az idők során, az osztrák történész szerint a módosulások csak felületesek maradnak szerinte, hiszen ezek ideális esetben organikus fejlődés keretein belül történnek. Uo. 158–159. A természetes nemzetről: *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 203–210.
- 38 *Harold Steinacker*: Auswirkungen des Raumes in der österreichischen Geschichte. In: Austro-Hungarica i. m. 176–185. [Eredeti megjelenés: Zeitschrift für Geopolitik 8. (1931) 44–53.]
- 39 Uo. 184. A Habsburgok korántsem egyoldalú elítéléséről tanúskodik még, hogy Steinacker rendkívül elismerően ismertette a német népiségtörténész Conrad Schünemannnak a Mária Terézia telepítéspolitikájáról írt (és azt német népi szövegből pozitívan ábrázoló) munkáját. Szerinte Schünemann jól bizonyítja, hogy nem egy tervszerű Habsburg betelepítésről van szó az újabb kori magyarországi német kolonizáció esetében, hanem a magyar rendek maguk is felismerték a németiség kultúrateremtő erejét és maguk szorgalmazták a telepítéseket. *Harold Steinacker*: K. Schünemann: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Mitteilungen der Deutschen Akademie 12. (1937) 1. 257–258.
- 40 *Harold Steinacker*: Die geschichtlichen Voraussetzungen des österreichischen Nationalitätenproblems und seine Entwicklung bis 1867. In: Austro-Hungarica i. m. 186–240. [Eredeti megjelenés: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, Teil 1. Karl Gottfried Hugelmann (Hg.) Wien 1934. 1–78.]
- 41 Uo. 186–198. A faji/népi szempont historizmussal szembeni dominanciáját mutatja még, hogy Steinacker szerint hiába vették fel a szlávok az ortodox kereszténységet és követték ezzel egy antik civilizáció hagyományait, ez az örökség alacsonyabb kultúrfokok miatt nem indult olyan virágzásnak, mint a germánok és a rómaiak

- körében. Bár anakronizmusnak látta Steinacker a tudatos népi német politikáról való beszédet a középkorra nézve, az öntudatlan népi ösztönök hatását alapvetőnek tartotta ekkor is. A völkkisch esszencializmus szerint tehát a népi jellegű szembenállások a kezdetektől fogva a modern nacionalizmusig ugyanazok voltak a térségben.
- 42 Uo. 190. A német kultúrhatás és kolonizáció a középkorban eltérő területeken és mértékben jelentkezett. Steinacker szerint a cseh vagy lengyel példához képest a magyar nemesség volt etnikailag a leginkább egységes, míg a magyarországi városok voltak leginkább elnémetesedve. A csehknél érvényesültek a legmarkánsabban a német kulturális, gazdasági minták, ezért lehetett Csehország Kelet-Európa gazdaságilag legfejlettebb országa.
- 43 Ezzel az elmélettel Steinacker valószínűleg saját korának Kelet-Európája számára is üzent a „helyes” magatartásról.
- 44 Uo. 199.
- 45 *Harold Steinacker*: Graf Albert Apponyi. In: *Austro-Hungarica* i. m. 241–248. [Eredeti megjelenés: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2. (1937) 272–280.]
- 46 „Bizonyosan vitatható azonban a könyv tulajdonképpeni tézise, az a mód, ahogyan Kornis Apponyiról adott értelmezését megalapozza, amennyiben [Apponyi] nézeteit és a cselekményeit egy eredőből, egy különösen egységes világnézetből akarja levezetni. Nekem úgy tűnik, Apponyi problémája sokkal mélyebb és komplikáltabb.” Uo. 243. Kiemelés az eredetiben.
- 47 Uo. 246. A tanulmány elemzéséhez lásd még: *Schader, A.*: *Harold Steinacker* i. m. 226.
- 48 *Fritz Valjavec*: *Steinacker Harold*: Graf Albert Apponyi. *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938) 435.
- 49 *Harold Steinacker*: *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts*. Red. von David Angyal unter Mitwirkg. Árpád v. Károlyi's. I. Jahrg. *Deutsche Literaturzeitung* 4. (1933) 50. 2359–2360.
- 50 *Steinacker, H.*: Graf Albert Apponyi i. m. 248. Steinacker itt a Három nemzedék 1934-es kiadására hivatkozott, pontosabban a német fajbiológiát és a turanizmust elutasító oldalaira. *Szekfü Gyula*: Három nemzedék és ami utána következik. Debrecen, 1989. 475–479.
- 51 *Erős Vilmos*: A Szent István-i államtól Kárpát-Európaig. (Szekfü Gyula történetpolitikai gondolkodása az 1940-es évek első felében) *Limes* (2010) 2. 15–29.
- 52 „A Szent István-gondolat keletkezését és érvényét tekintve tisztán középkori. Akkoriban léteztek népi ellentétek, de sokkal kisebb súlyt tulajdonítottak nekik, mint ma. A népiségben öntudatlanul működő faktorok [akkor] még sokkal erősebben határozták meg a tudatot, mint később. Ezért Magyarország középkori nemzetiségi politikájából nem lehet a magyarság igazolását levezetni...” *Harold Steinacker*: Horváth, Eugen: *Történetiszemléletünk egysége és a történelmi Magyarország*. Karácsonyi és Fraknoi szellemi öröksége. Budapest, 1937. *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938) 436.
- 53 *Steinacker, H.*: *Jahrbuch* i. m. 2358.
- 54 Herbert Dachs ilyen szempontból regisztrált eltéréseket Srbik és Steinacker életművében. *Herbert Dachs*: *Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918–1930*. Wien–Salzburg, 1974. 128–129.
- 55 Dorothea Willkomm kutatásai szerint a Südostforschung általában jellemző volt a gazdaság- és társadalomtörténeti témák hanyagolása és ezzel szemben a népiségtörténet, állam- és szellemtörténet előtérbe helyezése. Idézi: *Edgar Hösch*: *Südostforschung vor und nach 1945*. (Eine historiographische Herausforderung). In: *Südostforschung im Schatten* i. m. 282.
- 56 „Kihasználám az alkalmat egy másik kérésre is: küldenék Eckhardtnak [sic!] egy különnyomatot, amit ő kért tőlem. Küldhetem Önnek? Vagy milyen címre? És mi most az az ember tulajdonképpen? Professzor? Vagy a magyar intézet titkára?” *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1928. április 25-én. ÖStA HHStA NL Gross. Nem derül ki, milyen különnyomatról volt szó. A dátumból és Eckhart érdeklődési köréből kiindulva valószínűleg a következő értekezés lehetett: *Harold Steinacker*: Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde. Leipzig, 1927. Domanovszky Sándoron keresztül Steinacker a Prager Zeitung egyik közelebről meg nem nevezett számát juttatta el Grossnak. *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1931. július 1-én. ÖStA HHStA NL Gross.
- 57 *Szekfü Gyula*: A magyar állam életrajza 2. kiadás. Bp., 1923. 69–70.
- 58 *Szekfü Gy.*: A magyar állam i. m. 229.
- 59 *Szekfü Gy.*: A magyar állam (2. kiadás) i. m. 227.
- 60 *Eckhart Ferenc*: Bevezetés a magyar történelembé. Pécs–Budapest, 1924. 164.
- 61 *Törő László Dávid*: „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!” (Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931–1941) *Századok* 150 (2016) 6. 1412.
- 62 *Eckhart Ferenc*: Jog- és alkotmánytörténet. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1931. 278.
- 63 *Törő László Dávid*: Az „Eckhart-vita”. (Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja.) *Aetas* 31. (2016) 4. 57–77.
- 64 *Eckhart Ferenc*: Válasz a magyar alkotmánytörténet ügyében. *Budapesti Hírlap* 51. (1931) március 10. 7.

- 65 Az esetről bővebben: *Törő László Dávid*: Eckhart Ferenc és Harold Steinacker – rokonítási kísérletek. *Jogtörténeti Szemle* (2014) [2016] (3), 38–45. Hivatkozott tanulmányom némely megállapítása ugyanakkor finomításra és árnyalásra szorul. Eckhart támaszkodott az osztrák történeész 1907-es írására és igyekezett a szöveg nacionalista érvelési magjának figyelmen kívül hagyásával inkább annak tudományos eredményeit tekintetbe venni. Steinacker nem volt jogtörténeész, ám az IÖG-ben kapott képzés miatt középkori jogtörténeti kérdésekhez hozzá tudott szólni, azokban Eckharttal közös nevezőn volt. Az eltérés így korántsem a jogtörténeész–nem jogtörténeész ellentét-párjában ragadható meg közöttük, hanem Eckhart 1931-es tanulmányának társadalom- és szellem-történeti fejtegetéseiben, valamint a völkisch történetírás elutasításában.
- 66 „Azok közül pedig, akik Bécsbe jutottak fiataláguk fogékony éveiben, egyesek a nagy múltú dinasztia és a császárváros varázsa alatt nem egy vonatkozásban az osztrák közjogi és történeti iskola hatása alá kerültek, ellentétben azokkal a szegény 'keleti' magyar gárdistákkal, akik az idegen környezetben és fejlettebb műveltségben hazájuk elmaradottságának tudatára ébredve 160 esztendővel ezelőtt megindították a magyar újjászületést.” *Nagy Miklós*: A szellem-történeti módszer. *Budapesti Szemle* 59. (1931) 324. A szellem-történet német/osztrák, tehát a nemzetől idegen kulturális jelenségnek való beállításának trendjébe illik Eckhart és Steinacker eszmei rokonítása.
- 67 *Nagy Miklós*: A magyar jog- és alkotmánytörténet új megvilágításban. *Budapest Szemle* 60. (1932) 87–88. Steinacker idézett kijelentése a magyar fejlődés tempójára vonatkozott: 1848-ig sajáto-san lassú, 1848-tól sajátosan gyors ütemű volt. Mindenesetre egyik jelzőt sem elismerésként vetette papírra 1907-ben.
- 68 *Eckhart Ferenc*: Magyarország története. Bp., 1933. 320.
- 69 A koronaeszme a szellem-történeti holisztikus megközelítésnek megfelelően minden történeti változékonysága mellett is „lefedte” Eckhart szerint a magyar alkotmány történetét.
- 70 *Törő László D.*: „Több szellem-történetet a jogtörténetbe!” i. m. 1448–1450.
- 71 *Harold Steinacker*: Nachwort. In: *Austro-Hungarica* i. m. 73.
- 72 „*Werböczynél* nincs valós összeolvadás, szintézis a rendi pacta conventa-felfogás és az egyházi, állítólag már akkor organikus államateória között, mindössze önmagában ellentmondásosan, eklektikus módon egymás mellett szerepelnek benne ezen egymással összeilleszthetetlen gondolatvilágok elemei. [...] Mint azt már 1907-ben mondtam, műve a rendek és különösen a köznemesek programja, kívánságcetlileg volt. Azonban a korona szimbólumának régebbi felfogása és a skolasztikus államtan igazi egyesülése, egy organikus államfogalom *Werböczynél* nem jött létre. [...] A modern államfogalom irányába való átmenetet nem a Szent Korona ideológiája, hanem a teljesen más eszmevilágot jelentő liberális alkotmányosság biztosította.” Uo. 70. Azt egyébként Eckhart sem írta, hogy modern államfogalom keletkezett volna *Werböczynél*, ugyanakkor Steinacker nem véletlenül olvasta így az 1941-es művét: a magyar jogtörténeész ekkor még Szentkorona-tannak nevezte a középkori jogtudós konstrukcióját annak ellenére, hogy az szerinte sem foglalta magában a király és nemzet között megosztott közhatalom téziséét. Az eszmei összeolvadást a Tripartitumban viszont Mályusz Elemérrrel egyezően lehetőségek tartotta, s szerinte az organikus Szentkoronatan a 19. században jött létre *Werböczy* Hajnik és Timon által történő aktualizálásával, azaz szerinte a Szentkorona-eszmének volt benne bizonyos szerepe.
- 73 Steinacker jól látta azt, hogy Eckhart szerint létezik egy történetileg megfogható és a magyar állam történeti kontinuitását biztosító koronaeszme, abban azonban nem volt igaza, hogy ez az eszme nem tért el jelentős mértékben a Timon-féle értelmezéstől.
- 74 *Fritz Valjavec*: Der deutsche Kultureinfluß in Südosteuropa. *Ungarische Jahrbücher* 31. (1941) 13.
- 75 Marczali 1921-ben a Három nemzedéket kritizálta, mert szerinte az kész sablonokkal dolgozik. „*Ilyen sablon a Steinackertől átvett keresztény-germán közönség, melybe a magyar történeti fejlődést vajmi nehéz beleszorítani.*” Idézi: *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. (Szekfü Gyula, a történetíró és ideológus) Pozsony, 2015. 243.
- 76 Itt érdemes még felidézni Szekfü és Steinacker eltérő értékelését a kereszténység felvételének jelentőségéről. Szekfü szerint a magyarság lényegében már Szent István idejében az európai kultúrkörbe csatlakozott az új vallás által, míg Steinacker szerint a kelet-európai népek keresztényi hitre való áttérése nem okozott olyan mélyreható változást bennük, amelyek a népi karakterüket is megváltoztatta volna. Ld. jelen tanulmány 122. jegyzetét.
- 77 *Szekfü Gy.*: Három nemzedék i. m. 277–278.
- 78 *Szekfü Gyula*: Schittenhelm Ede. In uő: *Állam és nemzet*. Szerk. Fónagy Zoltán. Bp., 2001. 212–213. [Eredeti megjelenés: *Magyar Szemle* 30. (1937) 5–8. 223–231.] A későbbiekben még szereplő Szekfü-tanítvány, Kósa János történeész hasonlóan érvelt a Südostforschung (elsősorban Steinacker és Valjavec) ellen: „*Az Elba vonalától keletre azok a nemzetek laknak, amelyekkel hosszú évszázadok folyamán kiméletlen és mégis*

- csendes asszimilációs háborút vívott a németiség: lengyelek, csehek, magyarok és kisebb szláv népek. Ez a vidék telve van német diaszpórával. [...] Szétfolytak, látszólag szabálytalanul és törvénytelenül és nyomuk minden felől kísért. Túlnyomó többségük beleolvadt a környező népekbe, más részük azokat asszimilálta. Egy részük megfelekezett régi németiségéről; más része (a kisebbik) büszkén hirdeti nacionalizmusát.* Kósa János: A délkeleti németiség harca. Szép Szó 4. (1937) 213.
- 79 Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseire lásd a következő fejezetet.
- 80 Szekfü idézett írása szerint a „*deutschungarn*” inkább egy „élmény”, tehát szubjektív, lelki tényező volt.
- 81 Steinacker elfogadta Mályusz figyelmeztetését, hogy ez a tézis megdőlt a magyar történetírásban. *Harold Steinacker* levele Mályusz Elemérnek 1959. október 14-én. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (A továbbiakban: MTA KK) Ms 6405/309.
- 82 Mályusz Elemér a patrimonialis helyett a karizmatikus királyság tézisént alkalmazta az első Árpádok korára, jóllehet ebben a fogalomban szintén domináns volt a társadalomtörténeti tartalom. „*Mályusz végsősoron soha nem fogadta el teljesen a Szent István-i koncepciót, azaz azt, hogy a magyar társadalom s így a magyarság a kereszténység felvételével Európába integrálódott volna; a karizmatikus királyságról szóló koncepció inkább a pogány keleti tradíció megőrzését húzza alá.*” *Erős Vilmos*: Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata. In: Történeti áttértékelés. (Hóman Bálint, a történész és a politikus). Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. 222.
- 83 „*Török testvéreinktől minket tulajdonképpen Szent István szakított el egyszer s mindenkorra, mert a kereszténység felvételével európai népfi-já váltunk, s többi vissza nem térhettünk a régi közösségbe.*” *Szekfü Gyula*: A faji kérdés és a magyarság. In uő: Történetpolitikai tanulmányok. Bp., 1924. 74. Kiemelés az eredetiben.
- 84 Uo. 78.
- 85 „*A bécsi udvartól nemzetrontó szándékkal irányított telepítés az utóbbi századok legfontosabb faji ténye, az, mely a mai magyarság vérbeli összetételét végkép meghatározza.*” Uo. 79.
- 86 *Szekfü Gyula*: A szentistváni állam. In: Állam és nemzet i. m. 9–39. [Eredeti (nagyobb terjedelmű formában) megjelenés: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján, 3. köt. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938.]
- 87 Például elutasította Timonék tézisént arról, hogy Szent István demokratikus közjogi hatalomát ruházás folytán gyakorolta hatalmát. Uo. 11–12. és 14–15. Apponyi Albert demokratikus magyar géniusról szóló tézisének kritikája: 32.
- 88 Uo. 36–37.
- 89 *Erős Vilmos*: A Szekfü–Mályusz vita. Debrecen, 2000.
- 90 *Szekfü Gyula*: A magyarság és kisebbségei a középkorban. In: Állam és nemzet i. m. 39–54. *Szekfü Gyula*: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. Uo. 54–69. *Szekfü Gyula*: Népek egymás közt a középkorban. Uo. 69–85. [Eredeti megjelenések: Magyar Szemle 25. (1935) 5–13. Magyar Szemle 39. (1940) 169–177. Magyar Szemle 40. (1941) 225–233.]
- 91 Vö. Steinacker nézeteivel, aki szerint a népi ösztönök (ekkor még tudatlanul) már a középkorban is működésben voltak, ami folytonos küzdelmeket eredményezett Kelet-Európában, s végső soron ez okozta a magyarság állandó frusztráltságát.
- 92 *Szekfü Gyula*: A nemzetiségi kérdés rövid története. Uo. 85–177.
- 93 Uo. 128. Érdemes megemlíteni két másik vitapontot az osztrák és magyar történészek között. A kiegyezést Szekfü reális kompromisszumnak, pozitív eredménynek tartotta: „*1867 ismét kiemelte Magyarországot a bécsi tehetetlen kezéből, s belső igazgatásában oly önállóságot adott neki, aminőt ókés viszonyok között a mohácsi veszedelem óta nem élvezett.*” Uo. 160. A történetileg változó Szentkorona-eszmét a magyar nemzet fontos, nemzeti szempontból értékes történeti produktumaként értékelte, amikor 1941-ben Eckhart könyvről írt recenziót. *Szekfü Gyula*: A szentkorona eszme. Uo. 304–311. [Eredeti megjelenés: Magyar Nemzet (1941) 73. 5–6.]
- 94 A korszak ilyen jellegű vitáihoz lásd még: *Romsics G.*: Nép, nemzet bírodalom i. m. 279–415. A magyar történetírás Habsburg-értelmezéseihez: *Gyáni Gábor*: A Habsburg-múlt emlékezeti kánonjai. In uő: Relatív történelem. Bp., 2007. 111–123.
- 95 Lásd különösen: *Deér József*: Pogány magyarság – keresztény magyarság. Bp., 1938.
- 96 *Szabó István*: Steinacker, Harold: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild. Leipzig u. Berlin 1937. Századok 74. (1940) 1–3. 104–105.
- 97 Uo. 105. Szabó és Mályusz népiségtörténetéhez: *Erős Vilmos*: Utak a „Népiségtörténet”-hez. (Mályusz Elemér és Szabó István) Századok 147. (2013). 1. 33–62.
- 98 *Fritz Valjavec*: Harold Steinacker: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild. Leipzig u. Berlin 1937. Südostdeutsche Forschungen 3. (1938) 840–841.
- 99 „*A magyar néptörténeti kutatásról írandó cikkre vonatkozólag csak megismételhetem – írásban is – teljes készségemet. Mihelyt megszabadulok a türelmi rendeltől, legelső elvégzendő feladatomban ez a cikk lesz. Amióta elolvastam folyóirat leg-*

- újabb számában H. Steinackernek igen őszinte, okos, nyílt bírálatát, még nagyobb örömmel gondolok a tanulmányra, amelynek tervét Kolléga Úr szíves volt felvetni.” Mályusz Elemér levele Fritz Valjavecnek 1938. november 16-án. Közli: *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 285.
- 100 A korábban idézett írásán kívül lásd még: *Kósa János*: Német kultúrhatás Délkelet-Európában. Egyetemes Philológiai Közlöny 65. (1941) 214–229.
- 101 Valjavec korabeli recepciójához, a tudományközi kapcsolatainak kiüresedéséhez részletesen: *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 133–205.
- 102 *Spreitzer, R.*: Harold Steinacker i. m. 207–211.
- 103 *Hösch, E.*: Südostforschung i. m.
- 104 Az egyetemes történeti perspektívát alkalmazni kívánó sorozatot a német szellemtörténész Fritz Kern indította útjára, vállalkozásának célja pedig a háború utáni Európa szellemi „újjaépítése” volt. *Johannes Liebrecht*: Fritz Kern und das gute alte Recht. (Geistesgeschichte als neuer Zugang für die Mediävistik) Frankfurt am Main, 2016. 79–81.
- 105 *Harold Steinacker*: Vom Sinn und Wesen der Geschichte. In: *Historia Mundi* 10. Bd. Bern, 1961. 721–772; 799–801.
- 106 Uo. 722. Később más megfogalmazásban azt olvassuk, hogy a szubjektív történelemképeknek mindig van egy „objektív magja”. Uo. 746.
- 107 Az ellentétnek ideológiai tartalma is volt Steinackernél, ugyanis gyakran az Egyesült Államok és a tömegdemokrácia kritikájával párosult. Uo. 730–731.
- 108 Uo. 734.
- 109 Uo. 737.
- 110 Uo. 750. A historizmushoz képest a szellemtörténet szerinte egy szűkebb és hígabb irányzat, bár ezt a gondolatát nem fejtette ki bővebben.
- 111 Uo. 752–801.
- 112 A vezér-elv hiánya Steinacker szerint fontos deficitje a demokráciának. A korábban elemzett írásainak tükrében aligha meglepő, hogy pár évvel később a Theodor Mayerről mondott köszöntő beszédében kollégája vezetői képességeit külön kihangsúlyozta. Hozzátette még, hogy sajnálatos módon a „vezetés” (Führung) már nem divatos kifejezés. *Harold Steinacker*: Ansprache an Prof. Theodor Mayer. (Gehalten am 27. September 1963 zur Feier von dessen 80. Geburtstag) Südostdeutsches Archiv 7. (1964) 4.
- 113 *Steinacker, H.*: Vom Sinn und Wesen i. m. 772.
- 114 *Harold Steinacker* levele Domanovszky Ákosnak 1956. július 28-án. MTA KK Ms 2449/56. Eckhart Ferenc kéziratos hagyatékában nem találtam Steinackertől kapott levelet. Feltehető, hogy a magyar jogtörténész Budapestre történő költözése után mindennemű ilyen kapcsolat megszűnt, ráadásul az 1931-es viták, továbbá a komoly elvi különbségek miatt is kínos lett volna Eckhartnak.
- 115 *Harold Steinacker*: Alexander Domanovszky. (Nachruf) Sonderabdruck aus dem Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 105. Jg. 1955. Wien, 1956. 368–377.
- 116 Uo. 371–374.
- 117 Uo. 375–376. Domanovszky forráskritikai érdemeit dicsérő sorait ellensúlyozza viszont, ha Steinackernek egy 1954-ben írt recenzióját is figyelembe vesszük, amit C. A. Macartney közéleti magyar történetírókról publikált műveiről írt. Ebben Steinacker úgy értékelte, hogy Macartney egyértelmű előrelépést jelent a korábbi magyar történettudomány eredményeihez képest, mert a középkori magyar történetírók műveit hozzájuk képest kevesebb elfogultsággal, pontosabb értékeléssel és biztosabb hipotézisekkel vizsgálta. *Harold Steinacker*: Zu den ungarischen Geschichtsquellen des Mittelalters. Südost-Forschungen. 13. (1954) 265–270. Az ismertett művek: *C.A. Macartney*: The Medieval Hungarian Historians. (A Critical and Analytical Guide) 1953. *C.A. Macartney*: The Origin of the Hun Chronicle. 1951.
- 118 *Harold Steinacker*: Vorwort. In: *Austro-Hungarica* i. m. IX–XIII.
- 119 Uo. XII.
- 120 *Harold Steinacker*: Das Wesen des magyarischen Nationalismus. In: *Austro-Hungarica* i. m. 267–297. [Eredeti megjelenés: *Ostdeutsche Wissenschaft* 5. (1958) 50–88.]
- 121 Uo. 274.
- 122 Széchenyi elemzésénél Steinacker érk tekintetben Szekfű Három nemzedékét követte.
- 123 Uo. 286.
- 124 Uo. 278.
- 125 Uo. 281.
- 126 Uo. 287. Kiemelések az eredetiben.
- 127 Uo. 290.
- 128 Uo. 296. Steinacker ítélete Szekfűről azzal is magyarázható a nyelvi problémákon kívül (a Szekfű által használt „faj”, „népfaj” szavak nem azonos tartalmúak Steinacker „Rasse” kifejezéssel), hogy a második világháború után az osztrák történetudós éles kritikával illette a Horthy-rendszer vezetését a magyarországi németekkel szembeni ellenségessége miatt. A 20. század első felének magyar nacionalizmusát általában faji töltetűnek vélte, ezért például a zsidótörvényeket sem német hatással, hanem tisztán magyar kezdeményezéssel magyarázta. *Harold Steinacker*: Der magyarische Rassennationalismus. (Dokumente zur ungarischen Geistesgeschichte im 20. Jahrhundert, hg. und erläutert von Johann Weidlein. Das historisch-politische Buch (1961) 283–284. *Harold Steinacker*: Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten, hg. und erläutert

- von Johann Weidlein. Das historisch-politische Buch (1962) 157–159.
- 129 *Harold Steinacker*: Leistung und Schicksal des Magyarentum im Donauraum. (Bilanz und Charakteristik) Südostdeutsches Archiv 7. (1964) 7–38.
- 130 Ez az elhatárolódás azonban nem mindig meggyőző. Lásd még a magyarok állandó, kompenzáció alapuló pszichózisának magyarázatát (a turáni fajiság alapján keletkezett lelki alkat tovább élt a „faji keveredés” után is) egy korábbi tanulmányában: „*Ezt a tulajdonságot nem biológiai-faji értelemben fogom fel, mert a magyarság fajilag régóta messzemenő indogermanizáláson ment keresztül. De az öröklött tulajdonságokból, a környezetből, az életformából álló alaptól kinövő lelki tulajdonság az alaptól függetlenné válhat és önmagában is megerősödhet.*” *Harold Steinacker*: Die Nationalitätenfrage des alten Ungarn in marxistisch-leninistischer Beleuchtung. In: *Austro-Hungarica* i. m. 351. 52. Lábjegyzet. [Eredeti megjelenés: Ostdeutsche Wissenschaft 9. (1962) 358–403.]
- 131 *Steinacker, H.*: Leistung i. m. 18.
- 132 „*Mindössze az az igazság, hogy Magyarország nemzetiségei mind az összállamhoz tartozónak vallották magukat és a magyarok ellen a dinasztiótól vártak és kértek védelmet, illetve segítséget.*” Uo. 22.
- 133 Uo. 23.
- 134 Itt megjegyzendő, hogy Steinacker élete végéig tagadta a holokausztot (illetve a németek szerepét a népirtásban), tehát a fajüldözést is inkább a kelet-európai népek frusztráltságának számlájára írta. *Spreitzer, R.*: Harold Steinacker i. m. 223.
- 135 „*Bécsből eredt a nomád-pásztori despotizmusnak az Árpád-kori királyi hatalomra való első alkalmazása. A századeleji osztrák centralista irányú Timon-bírálok egyike, Harold Steinacker volt az, aki e gondolatot először kifejtette.*” *Sarlós Márton*: Az organikus és a szentkorona-államelmélet a magyar jogtörténetírásban. Magyar Tudomány 5. (1960) 3. 120. Az összegzés szerint: „*A magyar jogtörténet és közjog hagyományos alkotmánytudatának az a revíziója, amelyet Steinacker az osztrák centralizmus nevében 1907-ben követelt, így teremtették meg a maguk módján a Horthy-fasizmus ideológiai szükségletei az új szellemtörténeti szentkorona-elmélettel és annak célszerű továbbfejlesztésével.*” Uo. 122.
- 136 *Steinacker, H.*: Nachwort i. m.
- 137 „*Joggal kritizálja Sarlós Eckhart eljárásának módszerét, aki az érveit az oklevelek fogalomhasználatára alapozza. Ezek azonban [...] zavarosak, ingatagok és vitathatók. Nem létezik biztos terminológiája és mindenki által elismert elmélete a Szent Koronának sem Werbőczy ideje előtt, sem utána.*” Uo. 69.
- 138 *Sarlós Márton*: Harold Steinacker: „Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge”. *Magyar Jog* (1964) 9. 428. Érdemes hozzátenni Sarlós véleményéhez, hogy korántsem Steinacker volt az egyetlen osztrák történész, akit a marxista magyar történetírás – némileg átstilizálva, hiszen egy nemzetiszocializmussal több tekintetben kompatibilis életműről volt szó – magához közel állónak értékelt. Lásd Eduard Winter esetét. *Olga Khavanova – András Forgó*: Die Rezeption der Werke von Fritz Valjavec und Eduard Winter in den ungarischen Geschichtswissenschaften. In: *Josephinismus zwischen den Regimen* i. m. 256–257.
- 139 *Vargyai Gy.*: Adalékok i. m. 453.
- 140 „*Szinte ismételte Steinackert Eckhart, amikor azt állította, hogy ha ősi államszervezetünkben már tökéletes alkotmányintézményeket látunk, úgy Szent István korát és az utána következő egy-két századot nagyfokú visszaesésnek kell tartanunk.*” Uo.
- 141 *Vargyai Gyula*: Bíráló, kihívás és program. (Eckhart Ferenc programcszélének keletkezéséhez) *Jogtudományi közlöny* (1986) 7. 329. Az átvétel és a steinackeri hatás egyébként szerinte a jogtörténet szemléletét szemléletében és a Timon-kritikában nyilvánult meg.
- 142 „*A XX. század elején ugyanis sok tekintetben valóban igaza volt, amikor a Timon-féle, már akkor ijesztően elavult, félfudális magyar jogtörténeti iskolát támadta [...]. Igaz, Székfü szerint Steinacker már akkor sem volt hajlandó meglátni, hogy Timon mégsem volt azonos az egész magyar jogtörténettel, hogy tőle elforduló nézetek is kezdtek megjelenni.*” Kifejtette továbbá, hogy a két világháború közötti Steinacker-tanulmányok elemzésébe inkább bele sem megy, mert azok tipikus „Südst-érvek” a kelet-európai népek alsóbbrendűségéről és a németiség kultúrteremtő jellegéről. *Kosáry Domokos*: Széchenyi az újabb külföldi irodalomban. Századok 96. (1962) 1–2. 276. A későbbiekre nézve említhető még a magyarországi németiség történetével és az osztrák történetírással foglalkozó Tokody Gyula tanulmánya, aki egy általánosabb kép megrajzolására törekedett 1997-ben a Századokban, amikor Edmund és Harold Steinacker munkásságának Südstforschunggal kapcsolatos témáiról írt. A tanulmány elemzése meghaladná jelen írás kereteit. *Tokody Gy.*: Edmund és Harold Steinacker i. m.
- 143 *Theodor Mayer*: Harold Steinacker. In: *Gedenkschrift für Harold Steinacker* i. m. 1–10.
- 144 *Alfons Dopsch* és Steinacker felfogását pedig elsősorban a társadalomtörténet választotta el egymástól: utóbbinak feltűnően nem volt gazdaság- és társadalomtörténeti munkája, még ha a rendiség kérdését elvéve fel is vetette.

Lucian Boia pipája*

(Lucian Boia: *Un joc fără reguli. Despre imprevizibilitatea istoriei*. București, Humanitas, 2016, 107 p.)

Lucian Boia alighanem térségünk egyik legjelentősebb történésze. 1990 előtt olyan volt, mint a többi, meghúzta magát, a 19. századi erdélyi román nemzeti mozgalom egyik jelentős alakjáról írt egy doktori értekezést, amelyet csak saját költségén adhatott ki, aztán historiográfiával és utópiákkal foglalkozott, amikor még utópia volt az, hogy Romániában még historiográfiai fordulat is lehet. És lett. A rendszerváltozás óta ő pedig immár több mint 30 könyvet tett közzé, amelyek közül többet is a nacionalista közvélemény kellő felháborodással fogad, hivatalos történészek meg is bélyegzik, ami persze csak fokozza népszerűségét. Némileg sarkítva a vád: nemzetárulás és olcsó – üzleti hasznot hajtó – publicisztika. Míg hívei éppen azt hangoztatják, hogy Boia népszerűsége éppen a román szellemi élet érettségét példázza. Egyébként mindig is éles volt a román szellemi (és szellemtelen) világban a két pólus: az érettség, a tudomány és a jól kiérlelt éretlenség, az áltudomány közötti ellentét. Persze vannak árnyalatok, és a kép összetett. Példa rá: Nicolae Iorga. Ki tagadná, hogy nem ő a 20. század egyik jelentős történetírója? Mégis A. Philippide óriási tudással megírt „A románok eredete” című munkájában úgy állította be a köztiszteletnek örvendő tudóst, mármint Iorgát, hogy azon három közé tartozik, akik a legzavarosabb képzetet képviselik a román nép keletkezéséről. Az egyik egy ismeretlen osztrák történész, a másik egy átlagos magyar akadémikus-történészféle, aki – Löwy Árpád álneven – legalább trágár verseivel adta át magát az örökkévalóság-nak. Mert nem örök igazság-e az, hogy mind vitatkozhatunk – de:

Csak egy pont van, hol mindig meg kell állni:
A picásával nem lehet – disputálni.

A pipáról viszont lehet, és pedig arról, amely Boia könyvének borítóján látható. René Magritte szürrealista festő fényképszerű pipa-festménye az aláírással: Ceci n'est pas une pipe = Ez nem pipa. Ilyen a történelemtől kialakított kép, illetve képek. Mert ebből sok van, sok a történelem, Történelem viszont csak egy. És a könyv tézise benne foglaltatik a címben: „Játék szabályok nélkül. A történelem előreláthatatlanságáról.” Egyszerű tézis, ha nem olyan ember vetné fel, aki mestere a történetírásnak, legyintenénk. Így viszont disputálunk. Maga Boia is azt teszi, de nem úgy, ahogy a tudálékos történelem(pszeudo) filozófusoktól megszoktuk, akik neveket és téziseket hömpölygetnek a képzavaros – posztmodernnek nevezett – halandzsában. Boia stílusa üdítően egyszerű és világos, műve könnyed olvasmány súlyos mondanivalóval.

Boia műfaja történeti esszé. Az esszé francia szó, kísérletet jelent, valamikor pedig a királyi ebéd azon mozzanatát, amelynek során az étekgógó mester megkóstolta azt, amit felszolgáltak, és vagy túlélte, vagy nem. Mi is így vagyunk a történelemmel – figyelmeztet a szerző, aki olyan történetíró, aki azért a történetírással is úgy számol le, hogy valójában éppen ennek a mesterségnek a komolyságára és felelősségére figyelmeztet. Nem kíméli a klasszikusokat. Ranke célkitűzése megírni azt, ami valójában történt – Boia szerint – megejtő naivitás, amit ment a 19. század határtalan tudományos opti-

mizmusa. Valóban így lehet, de azért a rankei program lényeg: a lényeg megragadása. Boia is ezt teszi a maga módján. A maga módján ő is művész, mint minden jó történész, mondhatnánk festő, a látszatok mögé tekintő. Mondta is Bartók Béla: „Aki azért fest egy tájképet, csakhogy éppen tájképet fessen, aki azért ír egy szimfóniát, csakhogy éppen szimfóniát írjon, az legjobb esetben is nem egyéb jó mesterembernél.” Erre is szükség van, és még mindig hasznosabbak, mint a posztmodern mesterkedők, akik a fantaszták alá adnak lovat, és így, mint Marxnál a burzsoá a proletárban, megteremtik saját sírásóikat, ami nagyobb baj, a kultúráét is. A fantaszták – amíg kellő „orvosi” ellenőrzés alatt állnak – legalább ébren tartanak. Boia is elszórakozik velük, annál is inkább, mert minden nagy történészben ott lapul a fantasztá. Franciákkal és románokkal egyaránt, de azért hozzá téve, a franciák megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy több párhuzamos mitológiát termeljenek ki, míg a románoknak csak egy van. De ez erős. Nem is bocsátják meg Boiának, hogy Mihály Vitéz vajdában nem látja a nemzetegyesítőt, hiszen ilyen „nemzeti projekt” a 16–17. század fordulóján nem létezett. És néhány mondatban elintézi a valóban komoly és elismert régész, Vasile Pârvan Dácia-képzetét, amely múltba vetített Románia. Boia szerint a románok dák-szindrómája gyógyíthatatlannak tűnő betegség. És némileg párhuzamba állítja a franciák gall kultuszával, jelezve, hogy a jakobinusok is gall utódoknak vallva magukat gyilkolták az idegen fajnak, franknak minősített arisztokráciát. De ehhez tegyük hozzá, nincs vége az aktív atavizmusnak: a minap éppen Nicolas Sarkozy is jól megmondta választóinak, hogy „mihelyt önök franciákká válnak, az önök ősei a gallok”. Elképzelhető, hogy a jeles politikus tisztában volt azzal, hogy a gall őseket nem kell szó szerint venni, de a mítosz arról szól, hogy „a mi őseink a gallok”. Ezt énekelgették hajdan a gyarmatosító hatóságok még az algériai kisgyermekekkel is. És miért ne? Végül is a nagy ősök vigasztalnak. Jelzi is Boia: ha Daciát a világ közepének nyilvánítjuk, Románia is a perifériáról a centrumba kerül, csak ki kell találni egy történetet. A szaktörténészeket pedig „féken tartják” a mesterség szabályai, miközben nincs ideológiailag független történetírás, és azok a legideologizáltabbak, akik magukat függetlennek tartják, mert annyira benne élnek saját ideológiájukban, hogy nem is tartják ideológiáinak, hanem egyszerűen normalitásnak. Persze ott lebeg mindenki feje fölött „a politikai korrektség”. És okkal teszi fel a kérdést Boia, hogy vajon ez „a politikai korrektség” nem sérti-e a historiográfiai korrektséget? A kérdés költői, mert az európai alkotmánytervből kiejtették „a földrészünk civilizációjának keresztény alapjaira vonatkozó utalást”. Az persze politikailag korrekt, ha a mai európai projektet nem minősítjük keresztény jellegűnek. Viszont „az európai civilizáció keresztény alapra épült; és ha különböző politikai megfontolásokból (hogy például ne sértsük meg a »másokat«) mellőzzük ezt az igazságot, az egyszerűen és tisztán hamisítás – elhallgatás által.” De miért csodálkozunk? Hangsúlyozza is Boia, a történelem „az egyetlen »tudomány«, amely mindenkié”. Az más kérdés, hogy nem mindenki egyformán műveli, és a műveltségnek sok arca van.

Minket közelebről érinthet az is, hogy „a francia–német modellhez hasonló román–magyar historiográfiai »megbékélésnek« nincs esélye. Míg a Nyugat lemondott arról, hogy jelen problémáinak megoldása érdekében a történelemre hivatkozzon, Kelet felé még a történelem bizonyos elidegeníthetetlen jogok becses legitimációs eszköze. A románok és a magyarok nagyon ragaszkodnak az Erdélyhez való történelmi jogaikhoz, noha ebben a vitában az egyetlen érvényes érv egyszerűen és tisztán a román népesség túlnyomó többsége.” Ez igaz, de az már nem, hogy az etnikai többség olyan nemzeti hegemoniára jogosít, amelynek jegyében a magyarságot tervszerűen be akarják darálni. Egyébként a román–magyar historiográfiai „megbékélésnek” egyre nagyobb az

esélye, és erre éppen Boia munkássága a példa, és persze az ellenpélda, ha arra gondolunk, hogy milyen heves reakciókat váltott ki az, hogy egyik művében az 1918-as nagy egyesüléssel kapcsolatban jelezte: a magyarokat nem kérdezték meg, az egykori Magyarországhoz tartozó, Romániához kerülő terület román többsége pedig alig haladta meg az 50%-ot; és az sem váltott ki nagy lelkesedést, ahogy külön könyvben leírta Románia romanizálását... Persze, mit mondjunk, ha egy volt államelnök arról beszél, hogy Románia történeti jogai a Tiszáig terjednek. És persze, valahogy feledtetni kell azt, hogy még aktív államelnök korában a nemzeti himnusz szövegét nem egészen pontosan tudta felidézni. (http://webtv.realitatea.net/actual/innul-desteapta-te-romaniei-a-incurcat-si-pe-traian-basescu-si-pe-adrian-mutu_871751.html?p=710) Ilyenkor jól jönnek a magyarok!

Az embert elsősorban a történelem működése érdekli, és a kérdés: miért? „A történelem sok mindent állíthat, de nem bizonyíthat semmit akkor, amikor nem annyira önmagukban a tényekről van szó, hanem inkább összefonódásuk logikájáról és módjáról.” Még a ma evidensnek tűnő magyarázat is, holnap már kétséges lehet. Ebben a perspektívában már az eseménytörténetet relativizáló Annales-iskola és Fernand Braudel szemlélete, amely három szinten helyezi el az emberi történetet: longue durée, társadalmi-gazdasági struktúrák és események, maga is esemény. (Sőt, egy angol történész szerint Braudel háromsága olyan érthetetlen, mint a Szentháromság. Ezt tapintatosan nem említi Boia, de tapintatlanul szóvá tenném, hogy az általa következetesen mellőzött Henri H. Stahl történeti szociológiája is említésre méltó jelentős historiográfiai fejlemény. Magyarázattal szolgál sok olyan kérdésre, amelyeket Boia *Miért más Románia?* című könyvében is felvetett.) Az viszont kétségtelen, hogy a 19–20. századi fejlemények egyre gazdagabb lehetőséget nyújtanak a kontrafaktuális spekulációkra. Ezeket Niall Ferguson tudományunk szintjére emelte. Boia a határon mozog, amikor öt interpretációs gyakorlatra hívja meg olvasóját azt fűrkészve, hogy mennyire kifürkészhetetlen a jövő, és előre megjósolhatatlan az, ami bekövetkezett.

Az első gyakorlat a nyugati civilizáció kialakulásáról szól. A miértrre nincs válasz. A vívmányokat viszont számba lehet venni: demokrácia, szabadság és egyenlőség, jogállam. Az érem másik oldala: arrogancia, kolonializmus, rasszizmus. Ma ezért *mea culpázik*, még hozzá mérték fölött, míg mások nem követik. De hát „semmi sem egyszerűbb és észszerűtlenebb, mint a mai értékek alapján a múlt értékeit ostorozni”. Ma is a „Nyugat a hangadó: odajutott, hogy saját érveit fordítják ellene”. Bukott birodalom romjain emelkedett fel, a kereszténységgel pedig kitalálta a jövőt, mert a történelem a Teremtéstől indul az Utolsó Ítélet felé. A feudalizmus az emberi viszonyokat a jogok és kötelességek kölcsönösségében határozta meg, és mindennek alapja az emberek Isten előtti egyenlősége. Kérdés, hol tartanánk ma, ha a Nyugat is olyan maradt volna, mint környezete. És ez a kérdés annak találgatása miatt érdekes, hogy mi lehet a jövőben. Egyre feljebb jutunk, ahogy eddig történt, vagy semmi sem biztosítja a haladást, a fejlődés visszafordul? „Remélem – zárja Boia ezt a gyakorlatot – nem várja el senki tőlem, hogy erre a kérdésre válaszoljak.” Én sem, de látom, vannak, akik gondoskodnak arról, hogy jelenünk a múlt jövőideje legyen.

A második gyakorlat – a nagy francia forradalomról – sem szívderítő. Szédítő az előre láthatatlan és a valós Történelem fantázia szüleményeinek historiográfiai magyarázata, de az események logikája megfejthetetlen. A forradalom visszafogta a fejlődést, a parasztság földhöz juttatása pedig a népességnövekedést, és elindultak az egymást váltó politikai válságok. A történészek természetesen rendet akarnak csinálni a rendetlenségben, abban is „ami maga volt a Francia Forradalom”. Különösen a marxisták jelesked-

tek, hogy elképzeléseiknek megfelelő, logikailag koherens történetet állítsanak össze. De hiába. Aztán jött François Furet, aki kettévágta a gordiuszi csomót, amikor hajtőerőként a hatalmi úr betöltését célzó igyekezetet jelölte meg, és így a forradalom története a rálicítálások története lett. Tegyük hozzá, Furet-re is rálicítáltak, és trónfosztották a francia forradalom koronázatlan királyát. Az viszont mélyen igaz – fejtegeti Boia –, senki sem gondolhatta 1789 elején, hogy mi lesz a folyamat vége. „A Történelmet mindig »utána« magyarázzuk, de ez az »utána« mindig komolyan megkérdőjelezi az értelmezések érvényességét.” Rousseau viszont már a század derekán forradalmat jósolt, és lehet, a megtörténnél is rosszabbat.

A harmadik gyakorlat: az első világháború. A hagyományos magyarázat szerint sürgősszerűen kellett megtörténnie, ami megtörtént. A válságok ezt jelezték előre, de – jelzi az ellenvetést Boia – ezeket a válságokat megoldották, miért ne oldották volna meg a szarajevói merényletet követő válságot is, tehát az eddigi válságok a háború elkerülhetlenségét bizonyítják. Mindig kell egy szikra, ami lángra lobbantja a tüzet. Minden bombának van detonátora, e nélkül nem robban. Szarajevó lett a detonátor. Nélküle – fűzi tovább a gondolatot Boia – lehet, elmaradt volna akkor a háború, lehet később robbant volna ki, lehet, soha.

A negyedik gyakorlat: a második világháború. Ez Hitler háborúja, Sztálin csak kihasználta az alkalmat, amelyet Hitler teremtett számára. És mindez azon múlt, hogy 1944. július 20-án azt a bizonyos táskát a pokolgéppel, eltették mellőle. Íme, néhány centiméternyi távolság „drámaian képes befolyásolni az események menetét”.

Az ötödik gyakorlat: Románia megteremtése, ilyen nackos/nacionalistapukkasztó fejtegetéssel indul: „Történelem lehetséges volt Románia nélkül is. Az országok és a nemzetek maguk is a történelem teremtményei. Bármelyikük nélkül is lehetett volna történelem. Nincs román eleve elrendeltség, annak ellenére, hogy egyes naiv nacionalisták az antik Dáciában a modern Románia előképét látják.” Már az is csoda, hogy romanizált népesség fennmaradhatott ilyen szláv környezetben. És a nyelv még nem nemzet, bár elengedhetetlen velejárója. Moldvának saját identitása volt, és bár románul beszéltek, úgy mondták, moldvai nyelven szólnak. Az erdélyi románok „külön történeti pályát futottak be a közép-európai térségben a magyar királyság, majd a Habsburg-birodalom határai között”. A különböző területeken élő románok fokozatosan közeledtek egymáshoz. És hála az Oszmán Birodalomnak, az orosz és az osztrák nem tudta bekebelezni a két román fejedelemséget. Sőt, az 1830-as években a két fejedelemség az oroszoktól egy-egy majdnem azonos alkotmányt kapott, amivel a cári hatalom kiterjesztését akarták előkészíteni, de valójában az Oroszországtól teljesen leszakadó modern Románia megvalósításának útját egyengették. És ehhez aztán kellett még III. Napóleon támogatása, mert e nélkül 1859-ben nem választhatták volna meg ugyanazt a fejedelmet és ez nem vitezhetette volna ki a két fejedelemség egyesítését, és miután elkergették, nem ültethettek volna a trónra olyan Hohenzollern uralkodót, akinek az uralma alatt oly békés évtizedek következtek. Ez volt Románia első nagy szerencséje, „a Történelem Románia javára játszott”. A második szerencse: az első világháború. Látszólag két lehetőség kínálkozott a gyarapodásra: a központi hatalmakkal tartva megszerezni Besszarábiát, vagy az antant szövetségében elfoglalni Erdélyt. Végül mindkettő az ölébe hullott. Románia jobban jött ki, mint bárki is gondolhatta volna. A két szerencse nélkül még más forgatókönyvek is elképzelhetők. Például az oroszok egyesítik Moldvát Besszarábiával saját hatalmuk alatt. Az erdélyi románok elfogadhattak volna valami nemzetileg méltányos megoldást a Habsburg birodalom föderalizálása révén. De nehéz elképzelni kedvezőbb körülményeket azoknál, amelyeket a valóságos történelem 1918 végén felkínált.

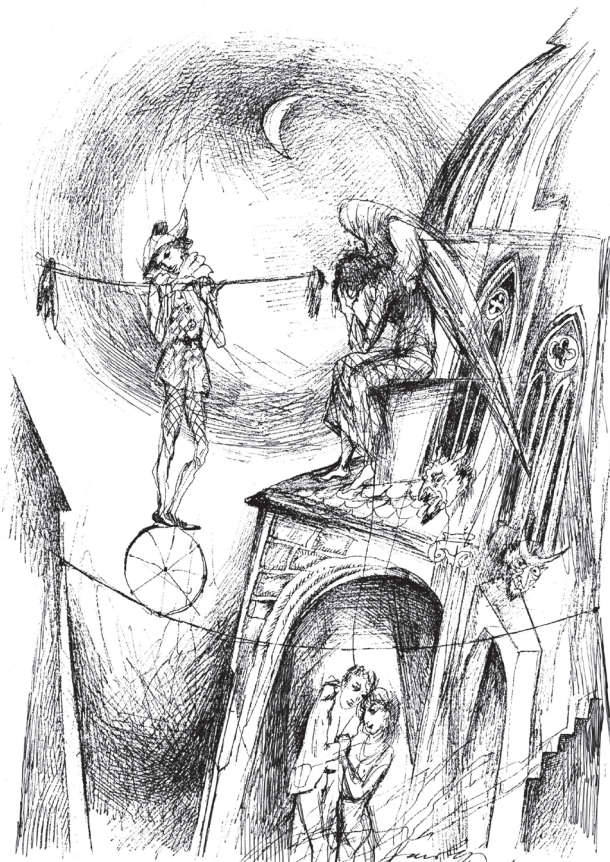
Ezzel vége a múltnak, és kezdődik a jövő, a múlt pedig arra tanít, hogy a jövő bizonytalan, mert a történelem nem szükségszerűségek, hanem lehetőségek terepe. A megvalósult történelem a lehetséges történelmek egyike. És mindig másképpen alakul, mint ahogy elképzeljük – hangsúlyozza Boia, hozzátéve, hogy a történelem nemcsak szellemi játékokra ösztönöz, hanem szerencsejátékokra is. Mélyen igaznak tartja, Petre Carp (1837–1919) németbarát politikus mondását, mely szerint Romániának olyan szerencséje volt, hogy nem is volt szüksége politikusokra. Emellett Boia mulatságosnak találja az 1900-as évek jóslatait a 2000 körüli világról: „Hipertechnologizált emberiség, de másképpen, mint ma. És furcsa magatartásformák. Inkább a bolondok házához hasonlítanak. Nem a mi világunk! Legalábbis egyelőre...” De Fukuyama vízióját a történelem végéről és az általános harmóniáról is viccesnek tartja Boia. Az optimista forgatókönyvek a civilizációk új szintéziséről szólnak, a pesszimisták, vagy inkább „a realisták” a civilizációk vég nélküli összezsugorításáról. Mi lett az arab tavaszból? És ki látta előre a brexitet? És még sorol néhány válságjelenséget Boia, majd Románia szerencséje kapcsán jelzi, hogy ez a szerencse sem érte volna az országot, ha nincs nemzeti projekt. „Így állnak a dolgok: bármennyire is bizonytalan a végkifejlet, hasznosabb, ha a játék részesei vagyunk, mint-ha kívül maradunk.” Lehet, ennek a játéknak nincs értelme, vagy ha van, nem értjük, és „a Nagy Titokhoz nem jutunk el” – fejtegeti Boia. És – folytatja – nem tudni, beteljesedések vagy katasztrófák várnak ránk. Nem most dől el, majd „a Történelem dönti el, mint mindig, a megfelelő időben”. Ezzel vége a könyvnek, és az olvasó magára marad a műből is leszűrt, de immár a maga keserű bölcsességeivel. De azért már olvasás közben óhatatlanul felötlik Pascal mondása: „Ha Kleopátra orra kisebb lett volna, a világtörténelem másként alakul.” Mondhatnánk, Boia rehabilitálja Pascalt, amikor a lehetőségek végtelenjére utal, és aztán leszögezi: „Az emberek csinálják a Történelmet, de ezt már nem képesek uralni. Művük, a Történelem uralkodik rajtuk.” Nem véletlen, hogy Pascal hitt az isteni kegyelemben, hiszen mi más segíthetne?

Talán nincs is ma aktuálisabb könyv, mint a *Háború és béke*. Ha Boia és a Történelem játékokra tekintünk, egyre inkább átérezzük Tolsztoj ítéletének igazságát: az emberek „mindig azt hitték, hogy tudják, mit csinálnak, és hogy a maguk érdekében csinálják, pedig mind csupán a történelem vak eszközei voltak, és olyan feladatot teljesítettek, amelyről sejtelmük sem volt, amely csak minenkünk érthető.” De inkább csak azt hisszük. Tolsztoj viszont tudott olyan világot teremteni, hogy neki higgyünk, és ne Boiának. Viszont ez utóbbinak talán a szemére lehetne vetni, hogy nem idézi meg a szépirodalmat, márpedig ez is a megismerés terepe és eszköze. Korunk legnagyobb katolikus teológusa, René Girard a nagy regények szerelmi háromszögeit tanulmányozva fedezte fel a mimetikus vágyat, mint az emberi magatartás alapját. A szerelmi háromszög – hogy egyik könyvének címével éljünk – romantikus hazugság és regényes igazság. A háromszög alapja a mimézis. Számos egyéni változata lehet, mert például a férj is kívánhatja, hogy birtokát: a feleségét kívánják. A mimetikus vágyakból fakadnak a konfliktusok, az erőszak. A mimetikus vágy teszi az embert emberré. Kérdés: milyenné? Mimetikus emberré. Ez a vágy nem azonos Freud libidójával, a nemi ösztönnel, vagy az életösztönnel. De nem is egyszerűen bírvágy, az a vágy, amely Rousseau képzeletében a magántulajdon születéséhez vezetett. René Girard szerint is az ember *homo religiosus*, a vallással válik emberré – és gyilkolással. A mimetikus vágyak ugyanis kollektív neurózist szülnek, és ennek folyományaképpen ölnek, társadalomkívüli elemeket, bűnözőket, védteleneket, egy szóval: bűnbakot hoznak létre, bár nem így nevezik és nem is tekintik bűnbaknak, hanem jogosan elítélt személynek. És miután a gyilkosság levezette a szenvedélyeket, és beköszöntött a jótékony béke, az áldozatot istennek vélik és tisztelik. A

görög és római istenek ezért is hétpróbás gazemberek. A judaizmus, majd még radikálisabban a kereszténység az, amelyik felfedi a bűnbak-ölés és ezzel a mitológiák abszurditását. Csak hogy közbe jön a technikai fejlődés. Girard a hadtudomány klasszikusának, Clauswitznek a művéből azt szűrte le, hogy a háborút a hadakozó felek a végkimerülésig folytatják, mert a mimetikus vágyak vezetik őket. Kérdés: meddig? Noam Chomsky szerint csoda, hogy nem tört még ki harmadik világháború. Vagy talán már ki is tört?

Boia ennél optimistább, és mi is, mert átértük a kommunizmus kimúlását, és ez itt a periférián az írástudó embernek felszabadulást hozott. Hiszünk a kedvező fordulatok lehetőségében és talán abban a bizonyos kegyelemben. Cioran, a fasiszta forradalom teoretikusa, aki a maga módján még vezekelt is, és a többi bűnöstől – mint Heidegger, Jünger, Eliade, Céline – eltérően még meg is tagadta múltját. És a maga módján gyónt: „Eredendő bűn, Ördög, kiűzetés a Paradicsomból – ha ezeket tudományos nyelvre fordítjuk, elég ahhoz, hogy a történelmet a maga egészében megértjük. A részletekről a történészeket kell olvasni...” Például Boiát is, és akkor jobban megértjük, hogy mit érthetünk, és mit nem, ha csak nem inkább Girard igazsága felé hajlunk.

* A jelen cikk a 111871 sz. NKFI-pályázat keretében készült.

A magyar egészségügy állapota és feladatai az első világháborút követő években

---

Az első világháborút lezáró fegyverletéti egyezmény pillanatában a királyi Magyarország közigazgatási rendszere az összeomlás szintjére került: a még hivatalosan nem létező, de már működő utódállamok hadseregei fokozatosan foglalták el a történeti Magyarország részeit. A csehszlovák hadsereg a Felvidéket és Kárpátalját, a román hadsereg december elejétől Erdélyt, míg a szerb királyság csapatai Bácskát, Bánátot, Vajdaság területeit szállták meg, katonai közigazgatást vezettek be. Szerb hadsereg szállta meg Pécs városát, Szeged és környéke francia ellenőrzés alá került. A megszállt területeken gyakorlatilag megszűnt a magyar közigazgatás, Erdélyben a román királyság, a Délvidéken a szerb királyság közigazgatási törvényeit érvényesítették. A Felvidéken a Csehszlovák Nemzeti Tanács közigazgatási rendeleteit vezették be. A magyar közigazgatás, jogszolgáltatás, oktatás- és közegészségügyi rendszer alkalmazottait az új államhatalomra vonatkozó eskü letételére szólították fel, valamint megkívánták tőlük a nyelvismeretet. A megszállás a magyar hadsereg feloszlását jelentette, amely védtelenné tette az országot. Ellenpéldaként kell említeni Törökországot, amely éppen olyan megsemmisítő vereséget szenvedett, mint hazánk, csak Kemal Atatürk nem engedte szélnek a hadsereget, ennek segítségével új békeszerződést erőszakoltak ki.

Magyarországnak, mint vesztesnek, a békeszerződés értelmében – a területi elcsatolások mellett – anyagi jóvátételt kellett fizetni. Az utóbbi nagysága a világháborút megnyerő szövetségeseknek a háborúra fordított kiadásaik összege, amelyet a vesztes országok között arányosan állapítanak meg. Ezt Magyarország vonatkozásában 1923-ban állapították meg, ami 20 év alatt fizetendő 200 millió aranymárkát jelentett. Ahhoz, hogy ezt teljesíteni lehessen, előbb stabilizálni kellett az inflálódo magyar valutát. Igaz, a nagy gazdasági válság idején újabb infláció következett be, az időmódosítás szerint a törlesztés valamikor az 1940-es évek végén fejeződött volna be.

Hatalmas volt az embervesztés. A véglegesnek és hitelesnek tekinthető 1927. évi statisztikai jelentés szerint 661 ezer magyar katona esett el, a tartósan sebesültek létszáma 743 ezer katona volt, fogságba esett 734 ezer katona, ez összesen 2 millió 138 ezer fő volt, s a hadsereg 1914–1918 közötti létszámának 56%-át tette ki. A távlatokban a minősített hadirokkantak ellátásáról, az özvegyek és hadiárvaik támogatásáról gondoskodni kellett: ezért folyamatosan kiépült az infrastruktúra – rokkantkórházak, gondozóintézetek, árvaházak stb. A hadigondozó intézményrendszer 1915-től folyamatosan épült ki, de már a kezdetkor a pénztelenség volt jellemző. A hadigondozottak megsegítésére folyamatos gyűjtéseket szerveztek, és a trianoni békeszerződés után újjá kellett szervezni az egész rendszert. 1918 őszén a magyar kormány arról nyilatkozott, hogy a magyar állam a területén működő közös hadsereg katonakórházaiban fekvő, nem magyar katonák ápolási költségeit nem képes vállalni.

A világháborút követő két esztendőben: az antant több magyar kormányt (köztük a Károlyi Mihály vezette kormányt, vagy a Tanácsköztársaságot) nem ismert el, miközben a szomszédos államok hadseregei zavartalanul birtokba vettek minden magyar tulajdont, amelyért kártérítést nem fizettek, ezeket később sem lehetett „beszámolni” a jóvátételi összegekbe.

A megszállt volt magyar területeken a közegészségügyi, betegellátási és kórházi infrastruktúrák is az utódállamok ellenőrzése alá kerültek, az ott dolgozó magyar szak személyzetet (orvosokat, betegápolókat, adminisztratív erőket), mint a közigazgatási sze-

replőit vagy eskütételre kötelezték, vagy egyszerűen – mint a pozsonyi orvosi kar tanárait – kiutasították. Ebben a román királyság járt az élen. A Fel- és Délvidéken, az erősen vegyes lakosságú területeken az új államhatalom valamivel „szelídebb” lett. A magyar szakszemélyzet zömében Magyarországra menekült, ahol már orvos- és egészségügyi szakszemélyzetből „felesleg” mutatkozott. A gondokat csökkentette, hogy az elcsatolt területekről közel kétmillió magyar menekült el. Azt is figyelembe kell venni, hogy a trianoni magyar állam területén – az első világháború előtt – eredetileg csak 6 millió lakos volt, amelyhez igazodott a közigazgatás és a közegészségügy infrastruktúrája. Ezt tekintve még inkább érthető, hogy orvos és betegellátás tekintetében hiány mutatkozott.

(Az egészségügy előtt álló feladatok) Már az 1917. évi román támadás egyik következménye lett a kelet-erdélyi menekültáradat, amely először Erdély középső és nyugati területeit érintette, s már előre vetítette egy nagyobb – ez 1918 őszén következett – menekültáradat lehetőségét, akiket elhelyezni, élelmezni, iskolázni kellett. A betegellátással kapcsolatban bővíteni kellett a rendelkezésre álló kereteket, a hatósági orvosi szolgálatot, álláshelyeket keresni a menekült magyar orvosoknak, a biztosítással nem rendelkezőknek ingyenes ellátást kellett nyújtani.

A világháborút követő időszak magyar kormányaira hárult a magyar közegészségügy a világháború éveiben „félbe maradt” programjának befejezése. Ezt a fejlesztési programot még a századforduló éveiben fogalmazták meg. Ennek lényege a vidék közegészségügyének fejlesztése, a vidéki betegellátó hatósági orvosi hálózat növelése, a betegbiztosítás – betegbiztosítási társasági formák szervezésével – minden vidéki lakosra történő kiterjesztése, a közegészségügyi állapotok (ivóvíz biztosítása, szennyvízrendszer kiépítése) javítása. Ebbe a programba tartoztak a csecsemő- és gyermekvédelmi intézkedések, a terhesgondozás és anyavédelem megszervezése, a védőnői tevékenység kiterjesztése, amelynek programot a Stefánia Szövetség fogalmazott meg.

Ugyancsak központi kérdéssé vált a betegápoló- és védőnőképzés „államosítása”, új orvosképző egyetemek kiépítése (Pécs, Debrecen és a Szegedre települt kolozsvári egyetem), infrastruktúrájuk megszervezése és működési, pénzügyi alapjainak biztosítása. Természetesen felvetődött egy egységes egészségügyi-közegészségügyi minisztérium felállítása, amely egységes szempontok szerint kezeli és irányítja a közegészségügy-betegellátás területeit. Ehhez csatlakozott a szociális ellátás problémája, amelynek megoldása egyre fontosabbá vált, hiszen a háború okozta szegénység egyre súlyosabbá vált.

A fenti program megvalósítását az első világháború kitörése megakasztotta, a magyar egészségügyi kormányzat – bár felkészült a még nem látható következményekre – kiktartott a háború előtt elhatározott közegészségügyi, vidékfejlesztési programok mellett, kész volt újragondolni a meglévő közegészségügy irányításának formáját, amelyekre betegellátási rendszere épült. Tervek születtek a volt közös hadsereg tulajdonát képező kórházaknak a polgári egészségügy rendelkezésére adására. A helyzetet nehezítette a lakosság súlyos szociális helyzete, a két nagy terület, a betegellátás és a szociális ügyek együttes kezelésének kényszere. Ezt a Belügyminisztérium nehezen tudta volna teljesíteni, így előtérbe került az önálló Egészségügyi Minisztérium felállításának kérdése. Ez lett végül az alapja a Népjóléti és Egészségügyi Minisztérium megszervezésének.

(A irányítási új formájának kialakítása) Az I. világháborút lezáró polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság egészségügyi igazgatása lényegében nem változtatott az 1876-ban kialakult szakigazgatási formán, bár az 1918. évi IV. sz. néptörvény kimondta a Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium felállítását. A törvény szerint:

„... a munkaügyi és népjóléti miniszter hatáskörébe tartozik a munkaügy egész terjedelmében az összes termelési és foglalkozási ágakra nézve, továbbá a munkásbiztosítás és általában a kisebb jövedelmű néposztályok biztosítási ügye, a közsegélyezés ügye, a hadigondozás, nevezetesen a rokkantak, a hadiárvák és hadiözvegyek gondozása, a munkaügyi és népjóléti statisztika.” A kormány az 1919. január 21-én kelt 6625/1918. M. E. sz. rendeletével részletesen kialakította az új minisztérium hatásköreit. Viszont az egészségügy teljes közigazgatása, a közegészségügy és az orvosi kérdések továbbra is a Belügyminisztérium feladatkörében maradt, csak a szociálpolitikai vonatkozások kerültek az új minisztérium feladatkörébe.

Az új minisztérium szervezése 1919 márciusának végéig csak a tervezés szintjéig jutott el: tervek születtek a nép- és munkaegészségügy kiszélesítésére, ehhez kellett pénzügyi kereteket biztosítani. A Tanácsköztársaság egészségügyi-szociális kormánya az előbbi programokat átvette, saját ideológiai nézeteknek megfelelően „áthangolta”, ebből megkísérelte átszervezni az igazgatás alsó, közép- és felső szintjét. Az Országos Közegészségügyi Tanács feladatkörét az Országos Egészségügyi Tanácsra ruházták át. A Munka- és Népjóléti Népbiztosság révén általános és ingyenes betegellátást, orvosi-kórházi kezelés biztosítását remélték mindenkinek. Elég ellentmondásos helyzet alakult ki: a betegellátás általános kérdéseivel a még nem működő Munka- és Népjóléti Népbiztosság, az egészségügyi közigazgatással viszont a Belügyi Népbiztosság foglalkozott. Ezt az ellentmondást volt hivatott feloldani az 1919. július 1-jével megalakult Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság, amely az egészségügy, a közegészségügy, a betegellátás és biztosítás egész területére kapott felhatalmazást, ennek rendelték alá az első- és másodfokú egészségügyi hatóságokat, ez irányította volna országosan a megelőző és végrehajtó tevékenységet, sőt ide csatolták a szakmai képzés (orvosképzés) területét is. Valójában a tervezés és a szervezés szintjén mozgott a Munkaügyi és Közegészségügyi Népbiztosság felállítása, amikor megbukott a Tanácsköztársaság. A látványos, „iránymutatónak” tartott intézkedések valójában csak a demagógia részei voltak, a látványos rendelkezéseket – az előkészítés hiányában – végrehajtani nem lehetett. A Tanácsköztársaság ún. közegészségügyi programja az előkészítésre váró, még az első világháború előtt megfogalmazott indítványok összessége volt, minden látványos kiegészítések nélkül is – teljesen ingyenes orvosi ellátás, táppénz és betegszabadság – jól hangzottak, de nem rendelkeztek még szakmai és pénzügyi alapokkal.

A Tanácsköztársaság bukása után működött kormányok az egészségügyi kormányzást elválasztották a Belügyminisztériumtól, 1919. december 7-én előbb a Népegészségügyi Minisztériumhoz, majd a nemzetgyűlés az 1920. évi I. tc. szerint a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe utalta. Ide sorolták – a kereskedelemügyi, a pénzügy- és földművelésügyi minisztériumtól – a munkásbiztosítást, a Miniszterelnökségtől a hadigondozást, a Belügyminisztériumból az egészségügyi igazgatást és a gyermekvédelmet, a közjóléti és alapítványi ügyeket, a Honvédelmi Minisztériumtól a nem hivatásos állomány (hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák) ellátását, az Igazságügyi Minisztériumból a lakásügyet és menekültügyet. 1921-ben pedig ide csatolták az Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alapot (OTBA). 1922-ben viszont a mezőgazdasági munkások biztosításának kérdéseit ismét a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe helyezték vissza. A minisztérium felső és az alsó szintekig irányítója lett az egészségügynek, egy tárcán belül kezelte a szociálpolitikát.

Az új minisztériumon belül az egészségügyet (egyben az orvosi szakigazgatást is) Fáy András, Scholtz Kornél, végül (1924-től) Johann Béla államtitkár vezette. 1922-ben Fáy András államtitkár felállította az ország négy közegészségügyi felügyelőségét,

a másod- és elsőfokú igazgatási hatóságoknál külön részlegek foglalkoztak a köz- és járványügy kérdéseivel. A kerületi közegészségügyi felügyelőségek hatáskörébe került a közegészségügy irányítása, a járványügy ellenőrzése, a helyi intézkedések megtétele.

Kormányprogram foglalkozott a hazai kórházügy átszervezésével, a területi elcsatolások miatt beállt kórházi ágylétszám pótlására, a kórházügy területén tapasztalható aránytalanságok és hiányok helyreállítására. Ennek keretében új megyei kórházakat emeltek, felépítették a debreceni és szegedi klinikai telepeket, megszervezték a pécsi orvosi kar betegellátási infrastruktúráját. Jelentős intézkedések születtek az iskola-egészségügy kiépítésére, a gyermekvédelem fejlesztésére, a szanatóriumi rendszer kiépítésére, a biztosítási rendszer kiterjesztésére, az ipar- és munkaegészségügy törvényes és gyakorlati rendszerének kiterjesztése. A központi irányító és végrehajtó minisztériumon belül általános szakigazgatási osztályok foglalkoztak az egyes területekkel, amelyeknek vetülete megtalálható volt a másod- és elsőfokú egészségügyi hivatalokban. Ugyanakkor lépések történtek a minisztérium keretein kívül szervezett, de annak alárendeltségében működő intézmények felállítására is, amelyek a hivatali ügyintézés megkötöttségei nélkül közvetlenül irányították és ellenőrizték a rájuk bízott szakterületeket. Ez az intézmény az 1925. évi XXXI. tc. által létrehozott Országos Közegészségügyi Intézet lett, amelynek alárendeltségében vidéki – területi – állomások működtek. Tevékenysége kiterjedt a járványügy ellenőrzésére, az oltóanyaggyártásra, a vidéki ivóvízellátásra, vidéki fiókállomásokat szervezett, felügyelte a tisztiorvos-, ápolónő- és védőnőképzést, a gyógyszerellenőrzést és törzskönyvezést, az egészségvédelem és felvilágosítás rendszerét. Meg kell jegyezni, hogy tevékenysége nem terjedt ki a fővárosra, itt e feladatot a Fővárosi Közegészségügyi Intézet teljesítette, kerületi alközpontok segítségével.

1932-ben a Belügyminisztérium vette át a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium egészségüggyel és szociális gondozással kapcsolatos összes feladatkörét, amit önálló államtitkár irányított. A belügyminiszter (illetve a szakmai államtitkár) tevékenységét segítette az Országos Közegészségügyi Tanács, míg a szakmai-etikai kérdések elbírálásában és minősítésére életre hívták az Országos Orvosi Kamarát (1936). Kamarai tagság nélkül nem lehetett orvosi gyakorlatot folytatni, magánpraxist kezdeni.

(Kórházügy) A Népjóléti Minisztériumon keresztül az 1920-as években – a fizetőképes és biztosított lakosság szükségleteinek megfelelően – az állam kórházfejlesztési programot dolgozott ki, amelynek során 1921 és 1930 között a hazai betegápoló és gyógyintézetek száma 183-ról 233-ra, az ágyak száma 26 451-ről 39 821-re emelkedett. Ez az emelkedésben tízezernél több betegágyat és 4-5 épületet jelentett, hiszen a Magyarországon található katonai egészségügyi intézmények egy részét – tekintettel a hadsereg korlátozott létszámára – átengedték a polgári egészségügynek. A kórházügy alaprendeletei nem változtak, a két világháború között alapvető módosító intézkedéseket nem adtak ki, az állam teljes mértékben fedezte a szegény betegek ápolási költségeit, a teljes költségtérítés helyett bevezették az általános átalánytérítést. Az állami hozzájárulások miatt egyre szükségesebbé vált a kórházi munka gazdaságosságának és a pénzügyi normák újragondolásának kérdése, amelynek érdekében szakképzési formákat alakítottak ki.

A két világháború között zajlott le hazánkban az ún. második kórházépítési program, amelynek első szakaszában felépültek a vidéki orvosi karok klinikai telepei, központi épületei Szegeden és Debrecenben, illetve Pécsen jelentős átalakításokkal régebbi intézeteket formáltak át oktatási és gyógyítási célokra. Felépült gyermekgyógyászati intézményeink többsége, így például a budapesti Madarász utcai csecsemő- és gyermek-kórház, jelentősen kibővült a Kék Kereszt (Heim Pál Gyermekkorház) intézménye, az

állami gyermekmenhelyek gyógyító részlegei, a gyermekszanatóriumok rendszere és a speciális gyermekintézetek (pl. a nyomorék gyermekek otthonai, gyógyító részlegei, a vakok és siketek állami intézményei stb.).

Egyre nagyobb szerepet kaptak a kórházfejlesztésben a megbiztosító társaságok intézeteinek fejlesztése: megépült a MÁV Kórház és szanatóriumi hálózata (Budakeszi, Mátraháza stb.), az OTI Uzsoki utcai Kórháza. Az 1930-as években zajlott le Budapesten a második jelentős kórházépítési program, ennek során felépült a mai Bajcsy-Zsilinszky Kórház (Horthy Miklós Kórház – 1932), a SOTE Gyakorló Kórháza (akkor OTBA, 1992-ig Központi Állami Kórház – 1933), a MABI Kórháza (Péterfy S. u. Kórház), a Tétényi úti Kórház első szakasza (Szent Imre Kórház), az Országos Traumatológiai Intézet (Magdolna Baleseti Kórház – 1936). Hasonló folyamat játszódott le vidéken is, így épült fel a berettyóújfalui, a ceglédi, a kiskunhalasi, a mátészalkai, a nyíregyházi, a kaposvári, a veszprémi kórház, új épülettel bővült a szombathelyi, a szekszárdi, a nagykanizsai, a kecskeméti, a békéscsabai, a gyulai kórház.

A hazai kórházak hálózata 1939-ben 304 gyógyintézettel és 46 922 betegágygal rendelkezett, 10 ezer lakosra mintegy 47 ágy jutott, így az országos betegágylétszámon belül mintegy 9 ezer ágyat a tbc-s betegeknek biztosítottak. Az országos betegágylétszámon belül jelentős arányt képeztek – 10 134 betegágygal – a magánkórházak (54 gyógyintézetre elosztva), míg a biztosítótársaságok teljes ágylétszáma mintegy 15 ezer volt. A pesti és a vidéki egyetemi klinikák ágylétszáma 8441 volt, de a nyolc bábaképző intézet szülönői ágyszáma is 980 volt.

Állami támogatásban részesültek a felekezeti kórházak és gyógyintézmények: a szerzetesrendek betegágy száma 4561 volt, de ebbe a számba nem tartozott bele a közel 3 ezer szociális-beteg gondozói férőhelyeik száma, ahol elsősorban szegénygondozottakat és gyógyíthatatlanokat ápoltak. A protestáns felekezetek is jelentősen növelték gyógyintézeteik számát és férőhelyeiket, közülük is kiemelkedett a Református Egyház Bethesda Gyermekkórháza. 1938–1940-ben – a területi visszacsatolások után – a hazai kórházi ágylétszám és intézmények száma 13 100-zal, illetve 38-cal növekedett. Ezek közül több már 1918 előtt is működött, de többségük a román, illetve a csehszlovák állam által emelt új építmények voltak. A visszacsatolt területeken jelentős volt a magánkórházi szám (20), a betegágyak száma ebben a vonatkozásban 4990 volt.

(Betegbiztosítás) Az 1770. évi egészségügyi törvény (Codex Sanitatis) is megismételte az előző évszázadokban elfogadott jogi gyakorlatot, hogy az állam gondoskodik az igazoltan szegény betegek ellátásáról, valamint a 10 éven aluli gyermekek orvosi ellátásáról. Ez az alapelv nem változott az 1876. évi, a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. törvénycikkben sem, csak annyi kiegészítés történt, hogy a gyermekekre vonatkozó ellátási kötelezettséget kiterjesztették a 16. évet betöltött gyerekekre, illetve addig, amíg a gyermek tanulmányokat folytat. 1872-től kötelező lett a balesetbiztosítás, amelynek teljes összegét előbb a munkaadók vállalták, valamint olyan betegbiztosítást vezettek be, ahol a munkaadó a befizetési összeg kétharmadát, a munkavállaló az egyharmadot fizette. A tartós sérülés esetén a munkaadónak minden költséget (a kiesett fizetést, az orvosi kezelést és esetleg a kórházi költségeket) vállalni kellett. Ezt megerősítette az 1881. és 1884. évi ún. ipari törvény. Az államnak is érdeke lett, hogy minden munkavállaló betegbiztosítással rendelkezzen, így a baleset- és a betegbiztosítás két külön fogalom lett. A munkabiztosítás és a betegsegélyezés XIX. századi formája hazánkban is magánkezdeményezésből alakult ki. Első szervezett intézménye az 1870-ben megalakult Általános Munkás-, Betegsegélyező- és Rokkantpénztár volt, amely már rendelkezett

orvosi rendelővel, orvosi és beteggondozási hálózattal. Igaz, nem ennek köszönhető, hogy az 1872. évi VIII. tv. külön rendelkezett bizonyos egészségügyi kérdésekről. Ennek 69. szakasza a munkaadók figyelmébe ajánlotta a saját költségen történő egészségügyi biztosítást. Meg kell jegyeznünk, hogy ekkor a munkásság alig egyharmada rendelkezett betegbiztosítással. A közalkalmazottak a Ferenc József Kórház mellett szervezett betegbiztosítóhoz csatlakozhattak. Az 1881. és 1884. évi ipari törvényeket újabb betegbiztosítási „hullámok” követték. Ekkor veszik be a biztosítási szerződésbe a munkaképtelenség vagy halál utáni kártérítést, a meghatározott ideig tartó táppénzfizetést, a munkavédelmi rendelkezések rendszeres ellenőrzését. A heti egy nap pihenőnap elrendelése, a gyermekmunka tiltása, az éjszakai munka korlátozása stb. azok az újabb kötelek, amit a betegbiztosításoknál figyelembe kellett venni. Kiépültek a biztosítótársasági rendelők, orvosi hálózatok.

Az 1876. évi közegészségügyi törvényben még nem tisztázódott a betegbiztosítás egy napra első alapdíja, bár az 1875. évi ún. kórházi törvény még úgy rendelkezett, hogy a kórház működésének pénzügyi alapja az állami hozzájárulás, a betegek által befizetett összegek, valamint a biztosítótársaságoktól – megegyezés szerinti – kapott pénzügyi összegek. Kérdéses volt az utóbbinak egy főre és egy napra eső mértéke. Az 1898-ban életre hívott kórházi betegalap pontosan ezt tisztázta, betegségenként meghatározta az orvosi beavatkozás díját, a betegágy fenntartásának összegét (élelmezés, gyógyszerelés, orvosi vizit, ágyneműhasználat, takarítás stb.). Ez lett az az alapdíj, amellyel a betegbiztosítók szerződéseket köthettek. Természetesen ennek lettek kategóriái, amit a befizetési összegek tükröztek. Például kórház esetén különszoba, külön ápolónő, első-, másod- és harmadosztályú élelmezés. A biztosítótársasági orvosnál fizetési díj, vizitpénz, a beteg otthonában való felkeresés díja, gyógyszerkedvezmény (ingyenes vagy bizonyos százalékos árcsökkenés meghatározása) stb. Ehhez járult hozzá a betegellátás összege. A századforduló éveiben hozták létre az Állami Munkásbiztosító Hivatalt, mint a biztosítópénztárak állami felügyeleti szervezetét. Ennek hatására hatalmas fejlődés indult be a betegbiztosítás szervezeti formáiban, 1909-ben már közel 3500 orvos állt rendelkezésre, a 15 rendelőintézet 70-re emelkedett. Munkaegészségügyi kutatólaboratóriumok szerveződtek, a munkaegészségügy központi kérdéssé vált. 1907-ben módosították a baleset- és betegbiztosítási törvényt.

A betegbiztosítási társaságok tevékenysége az eső világháború éveiben változatlan maradt, bár egyre sürgetőbbé vált a biztosítási rendszer kiterjesztése, a mezőgazdasági területeken történő kiépítése. A Tanácsköztársaság idején felállították az Országos Munkásbiztosító Pénztárat, de még szervezés alatt állt, amikor 1919 augusztusában felüggesztették tevékenységét. Az 1920-as évek elején nem változott a betegbiztosítás és a nyugdíjpénztári ügyek, de felügyeletük a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe került. 1924-ben elkezdtek az 1927-ben elfogadott XXI. – A betegségi és baleseti kötelező biztosításról – törvény kidolgozását. Ennek lényege, hogy új szervezeti forma lépett életbe: az Országos Munkássegélyező és Balesetbiztosító Pénztár feladatkörét az Országos Munkásbiztosító Intézet vette át, amelynek központi és helyi szervezeteinek irányítását munkaadókból és munkavállalókból (fele-fele arányban) álló választmány intézte. Az elnököt a kormányzó nevezte ki. A tisztviselői és alkalmazotti réteg biztosítási ügyeit a Budapesti Kereskedelmi Betegségi Biztosító Intézet intézte. Az 1928. évi XL. törvény-cikk a betegségi és baleseti biztosítást kiterjesztette az öregségre, rokkantságra, valamint az árvákra és özvegyekre. Viszont az a módosítás lépett életbe, hogy az Országos Munkásbiztosító Intézetet átnevezték Országos Társadalombiztosító Intézetnek (OTI), a Budapesti Kereskedelmi Betegségi Biztosító Intézetet pedig Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének (MABI). A betegbiztosítás azonban továbbra is erősen tagolt volt,

mert az OTI és a MABI mellett vagy 50 más – különböző színvonalú és kedvezményeket nyújtó – megbiztosító intézet működött. Mindegyik biztosító kiépítette a maga kórházi, rendelőintézeti hálózatát, külön figyelmet szenteltek a tbc-s betegekre, akiknek ápolását három évig az állam magára vállalta.

Az előbbi rendszer csak a lakosság 45%-át ölelte fel, de a vidéki, elsősorban falusi, lakosság semmiféle vagy csak alkalmi megbiztosítással rendelkezett. Éppen a közegészségügyi állapotok (csatornázás, ivóvízellátás stb.) javítása mellett bizonyos korosztályokról – gyermek-, anya-csecsemővédelem, iskolások orvosi ellátása stb. – történő gondoskodást jelentett. A terhesgondozást vagy karitatív szervezetek, vagy a Stefánia Szövetség látta el, ezért ingyenes szülőházi rendszert építettek ki. Ez az ellátási forma csupán a lakosság kisebb részének nyújtott segítséget.

(Hadigondozás) Az első világháború idején a katona-egészségügyi tevékenység nemcsak a közvetlen harctéri munkára terjedt ki, hanem hátországi tevékenységben a tartósan sebesültek, a rokkantak gondozására. A szerbiai fronton egyre nagyobb számú végtagsérült került kórházba, akiknek valamelyik végtagját csonkolni kellett, s leszerelés után a legjobb esetben sem lettek munkaképesek. Szerencsésebb esetben is művégtaggal kellett ellátni őket, hogy ennek segítségével valahol munkát találjanak a civil életben. A világháború kirobbanása után, a keleti orosz és a déli frontról egyre több ilyen sérült került a hátszágba, 1915 tavaszán mintegy 25 ezer rokkant várt segítségre, akikről szervezeten kellett gondoskodni. Tisza István miniszterelnök az uralkodótól kért segítséget és a rokkantügy a közös hadsereg költségeiből kapott segítyt. A kormány 1915 szeptemberében felállította a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatalt, amelyet a Csonkított és Béma Katonákat Gondozó Bizottság 1915 áprilisában tartott rokkant-számlálás adatai alapján szerveztek meg. Az előbbi számlálás során 20 ezer magyar katonát találtak – a horvát és szlovén katonákat nem számolva –, akik közül 12 ezer volt béna és 6 ezer a csonkolt katona. Égetően sürgős volt tehát a bénák számára utókezelő gyógyintézetek, a csonkoltak részére pedig mesterséges testrészeket előállító műhelyek megszervezése – írta Klebelsberg Kuno, a magyar királyi Rokkantügyi Hivatal ügyvezető alelnöke 1916-ban. Ezt pedig az orvosi rehabilitáció részeként kellett kezelni. Klebelsberg így folytatta: „A rokkantak korábbi foglalkozásuk folytatására vagy azzal rokon könnyebb foglalkozásra, sőt egészen új mesterségre is megtaníthatók.” Ez utóbbi pedagógiai rehabilitációt jelent. „A szakszerű munkaközvetítés a csökkent keresetképességű számára is megtalálja a neki való helyet a gazdasági életben, [...] Azok pedig, kik magán munkaadónál célszerűen el nem helyezhetők, kereseti telepeken és műhelyekben találnak munkát és megélhetést. Aránylag csekély azoknak a gyógyíthatatlanoknak és munkaképtelenek a száma, kik egészen a haza hálájára lesznek utalva.” Ezek rokkantnyugdíjat és járulékot kaphatnak. A rokkantat addig nem bocsájtják el a hadsereg kötelékéből, míg nem részesül orvosi kezelésben, míg nem kapott mesterséges testrészt, vagy még nem részesült a lehetőségeihez képest gyakorlati oktatásban. Négy ilyen utókezelőt hoztak létre, kettőt Pesten, egyet-egyet Pozsonyban és Kolozsvárott. Minden katona állami költségen két művégtagot kapott: egyet munkára, egyet pedig a „társasági” életre.

A folyamatos gondozásba vett, tartósan rokkant (100, 75, 50 és 25%-os mértékű) katonákat, az elesettek özvegyeit és árváit rendszeres pénzbeli ellátásban kellett részesíteni. A rehabilitáció – végtaggal történt ellátás – után gyakorlati képző iskolákba kerültek, módot adtak számukra az esetleg félbemaradt iskolai tanulmányok befejezésére, a rokkant tiszteknek pedig felsőbb iskolákba történő beiratkozásra. Megállapítható, hogy 1915-ben rendkívül korszerű, az átfogó rehabilitáció valamennyi területét érintő, a terü-

leti közigazgatásba is beágyazott, haladó és színvonalas rokkantügyi szervezet létesült Magyarországon. 1918-ra befejeződött a „szakmai rehabilitációs program” kidolgozása, amely minden rokkant katonára vonatkozott.

Különös gondot fordítottak a művétagokkal való élet begyakorlására. Erre a Révész utcai kórházban, részben a Pozsonyi úti barakk-kórházban került sor. A művétaggyár csak 1916 áprilisáig működött az Ipariskolában, innen a Mátyás tér 6. szám alatt a Rokkantügyi Hivatal által bérelt épületbe költöztek. Itt már 238 alkalmazottal folyt a művétaggyártás. Ezt egészítette ki 1916 tavaszától a csonkoltak számára – a Timót utcában – szervezett 600 ágyas kórház, amelyet Dollinger Béla vezetett. Csak akkor kezdték meg a művétag gyártását, ha már biztosan begyógyultak azok a csonkok, amelyre a művétagot „építették”. Igaz, a csonkolt felületről előbb gipszintát készítettek, hogy a művétag pontosan „illeszkedjen” a kritikus felülethez. A művétaggyártás programját 1915 áprilisában a parlamentben Tisza István miniszterelnök ismertette. Itt jelezték már, hogy Pozsonyban és Kolozsvárott is hasonló műhelyt és kórházakat létesítenek. E városokban körülbelül ezer fő ellátására alkalmas intézmények létesültek. Ekkor már 12 ezer sérült vált segítségre. Ezzel egy időben született meg az 1915. évi XV. törvény, amely rendezte a rokkantak – nyugdíjjellegű – segélyezését. Sorra alakultak a „Rokkantbizottságok”, amely már jelezte, hogy az állam vállalja magára a rokkantak gondozását. E rehabilitációs programban szakembereket küldtek külföldi tanulmányutakra. Az egész területet az 1915 tavaszán megszervezett Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság fogta össze, amely a sérültek szakszerű gyógyítását és a csonkított katonák művétaggal való ellátását tűzte célul. A program része lett egy utókezelő 1200 ágyas fürdőgyógyintézet felállítása a Császárfürdő környékén, amit egy ipariskola egészített volna ki. Végül egy 88 ágyas fizioterápiás kezelőhely nyílt meg. A 330-1915. miniszterelnöki rendelettel megalakult a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatal, amely országosan koordinálta a különféle intézmények tevékenységét, vezette a rokkantak országos nyilvántartását. Ezt a tevékenységet vette át 1917. márciusban az Országos Hadigondozó Hivatal. Ez már nem bővítette az intézmények rendszerét. A régi rendszerből 1917 szeptemberéig 6941 gyógyult, 11 649 segédszolgálatra alkalmas és 22 310 rokkant távozott. A művétaggyártó műhelyeket gyárrá szervezték át, amelyek felett kereskedelemügyi minisztérium gyakorolt felügyeletet. A Tanácsköztársaság idején a proletárhatalom erőszakkal elfoglalta a hivatal helyiségeit, elűztek mindenkit, aki addig ott dolgozott.

Az 1927. évi utólagos statisztika szerint 743 ezer súlyosan sérült közül 68 197 volt 100%-ban rokkant (vétagcsonkolt, megvakult stb.) 100 272 fő volt 25–50%-ban rokkant, továbbá 72 324 elhunyt özvegyét és 101 224 elhunyt személy árváját gondozták. A rokkantak számadatainak nyilvántartása 1918 novemberében elpusztult, a nyilvántartásokat 1920-ban ismét összeállították, a becslések szerint közel félmillió lehetett a 25–100%-os súlyosságban rokkantak száma. Ezek az adatok csak a trianoni határon belül gondozottakra vonatkoznak, a történelmi Magyarország vonatkozásában jóval magasabbak voltak a számarányok: kb. 60%-kal kell megemelni valamennyi adatot.

Az 1924-ben közzétett hivatalos statisztikáknál figyelembe kell venni a természetes elhalálozás százalékát, s a 25%-ban rokkantak hároméves ellátással történt végkielégítését is. Az Országos Hadigondozó Hivatalnál még évekkel később is folyamatosan jelentkeztek igényjogosultak, állandó volt a rokkantság súlyosbodását megállapító felülvizsgálat. 1924-ben a gondozottak 49%-a 30 éven aluli, 21%-a 30–40 éves, a többi 40 év feletti korban volt. A hadigondozottak 35%-a a háború első két évében sebesült meg, a többi 1917 után, a legtöbb az orosz fronton.

A hadigondozottak ellátása a két világháború között folyamatos volt, ami nem csak anyagi támogatást jelentett. Az 1920–1921. évi földosztásnál a hadigondozottak nagy számban jutottak földbirtokhoz, a városokban pedig nagy arányban kaptak dohányárudát, italmérést és más hasznos kereskedelmi engedélyt. A gondozottak – függetlenül a sérülés nagyságától – folyamatosan részesültek ingyenes orvosi ellátásban, családjukkal együtt. A 100%-ban sérültek kórházi ellátásban, gondozóintézeti elhelyezésben vagy művétagellátásban részesültek.

(Az orvostársadalom) Az I. világháború komoly vérvesztéssel járt a magyar orvostársadalomra nézve, a frontokon és hadifogságban 694 orvos vesztette életét. A hátszágban rendkívüli nagy tehervállalást jelentett a katonai szolgálatra behívottak helyettesítése. A gondok csak fokozódtak a háború befejeződése után: a csehszlovák, a román és a szerb hadsereg által megszállt magyar területekről nemcsak a magyar közigazgatás, hanem az egészségügyi szolgálat alkalmazottjai is elmenekültek, amelynek újabb hulláma következett be a trianoni békeszerződés megkötése után. Az utódállamok közigazgatása mindenkitől megkövetelte az állam hivatalos nyelvének ismeretét, ebben nem adott haladékot senkinek. Így nemcsak a magyar lakosság jelentős része, hanem a magyar hivatalnoki kar – elsősorban ez a réteg – keresett menedéket és megélhetést Magyarországon. A trianoni békeszerződést követő első népszámlás (1920) adatai szerint a trianoni Magyarország területén 7,5 millió lakosból 4324 orvos volt. Az ország lakossága 1926-ban megközelítette a 9 millió főt, az orvosok létszáma 6068 lett. Az orvoslétszám növekedése több mint 1500 fő lett, miközben a magyar egyetemekről kikerült orvosok létszáma meg sem közelítette az utóbbi 1500 főt. A különbözetet inkább az elcsatolt területekről elmenekült vagy áttelepült orvosok adták. Az 1926. évi adatok szerint Magyarországra menekült közel 1,5 millióra tehető magyar állampolgár az elcsatolt területekről érkezett. Országosan 1 orvosra 1394 beteg jutott, az orvosok 43%-a Budapesten működött, ahol 1 orvosra 356 lakos jutott. Budapesten 2609 orvos élt (a valós igény az előbbi számadat felét sem tette ki), míg a többi városban (50) 1665 orvos, amely vidéki városokban az ország lakosságából 1,7 millió ember élt. Vidéken 1814 orvos működött, ahol a lakosságból 5,7 millió ember élt. A legjobb orvos–lakos arányt Pécs (1:406), Kaposvár (1:627), Baja (1:660) és Szeged (1:889) mutatta, míg a legrosszabb átlag a következő helyeken volt: Hódmezővásárhely (1:1382), Kecskemét (1:1850), Hajdúszoboszló (1:2677), Hajdúnánás (1:2603). A legrosszabb helyzet a falusi és a tanyán élő lakosság orvosellátásában volt. Legjobban Békés megye volt ellátva, mert itt egy orvosra 2254 fő jutott. A legrosszabb volt a helyzet Baranya megyében, ahol a falvakban egy orvosra 4590 lakos betegellátása hárult. Budapesten, a belső területeken 1000 lakosra 4 orvos jutott, a peremvárosokban: Újpesten 1, Budafokon 0,8, Kispesten 0,6, Pesterzsébeten és Rákospalotán 0,4 volt az arány. Éppen ezért a főváros kormányzatának számolnia kellett a letelepedő menekült orvosok megélhetési lehetőségeivel, ennek megfelelően adminisztratív eszközökkel befolyásolta a hatósági orvosi állások szervezését, az orvosi lakások biztosítását, az orvosi magánygyakorlat engedélyét is az előbbiekhöz kötötte. Az egészségügyi kormányzat az előbbi elv megvalósítását javasolták a vidéki kormányzati szerveknek is, 1926-tól országosan megindult az orvoslakás-építési program, amelynek következtében az orvos nélküli községek állami költségvetésből biztosított pénzalapokból orvoslakásokat építettek, ezzel is igyekeztek befolyásolni az orvosok vidéki letelepedését.

Már az első világháború előtt is központi kérdés lett az általános betegbiztosítás kialakítása, amelynek középpontjába a betegbiztosítási társaságok megalakítása került. Ebben a rendszerben a munkaadók és a biztosítottak által befizetett alapról formálódtak

ki a tényleges betegellátás formái: a járóbeteg- és kórházi ellátás, a táppénz és betegszabadság területei. Szinte foglalkozási ágazonként alakultak meg a megbiztosítók, amelyek saját orvosi hálózattal, rendelőintézetekkel és kórházakkal rendelkeztek. A Népjóléti Minisztérium kedvezően befolyásolta ezt a folyamatot: a biztosítási jogszabályok egyesítése (1923), az 1927. évi XXI. tc. (az ún. Biztosítási törvény) megszületése valóban szélesítette a biztosítási betegellátás kereteit, jelentős számú orvost vont be főfoglalkozásuként e tevékenységbe. Viszont a mezőgazdasági lakosság biztosításának megoldatlansága (mintegy 1,3 millió lakos) nem javította a vidék orvos- és betegellátását, sőt élesebb formákat öltött a város-vidék ellátási különbsége területén. Az ellátási gondok ellenére növekedett a hazai orvosok létszáma: az 1938. évi statisztika szerint a 10 590 orvusból 5866 vidéken, illetve vidéki településen dolgozott, ők az orvostársadalom 58,2%-át jelentették. Budapesten, illetve városban élt 4734 orvos, az orvostársadalom 44,3%-a. Budapesten 2043 orvos működött, az orvostársadalom 19%-a.

A vidéki betegellátás érdekében, hogy minden községben legyen orvos, a Népjóléti Minisztérium vidéki orvoslakás-építési programot hirdetett, ennek eredményeként változott a vidék-város orvossal való ellátási arány, bár a vidéki orvosi állások (községi és körorvosi) 10,3%-a még betöltetlen maradt. Ez utóbbin próbáltak segíteni a körorvosi állások helyettesítéssel történő betöltésével vagy a körzetek ideiglenes átrendezésével (a községi orvosok körorvosi megbízással való kiegészítésével). A felmérések szerint a városokban 25%-os orvosfelesleg mutatkozott, ez a fővárosban, Budapesten 35%-os volt, itt átlagban 630 állás nélküli orvos élt. Kórházban működött (főállásban vagy megbízással) 3456 orvos, az orvostársadalom 36,9%-a. Jelentős lett a magyar orvosok külföldre vándorlása, eleinte az európai országokba, majd az Egyesült Államokba és Dél-Amerikába, elsősorban Braziliába, Argentínába. Az 1930-as évek elején orvosi túlprodukcióról beszéltek, sok volt az állásnélküli orvos, akik ingyen dolgoztak a kórházakban. Elhangzott olyan javaslat is, hogy csökkenteni kell a hallgatók létszámát az orvosképzésben. Az 1936. évi felsőoktatási kongresszuson ennek ellenkezőjét bizonyították a hazai orvostársadalom képviselői, sőt az Országos Társadalombiztosítási Intézet is az orvosok egészségtelen elosztásáról szolt, s a körorvosi állások (2317) növelését tartotta szükségesnek. Ezzel egy időben szélesíteni kívánták a szakorvosi képzést, amely valójában az 1920-as évektől vált általánossá, 1926-tól kórházi állást csak szakképesítéssel lehetett betölteni. Ennek érdekében emelték a szakorvosi tanfolyamok számát és létszámát. (Egy 1940-ben végzett felmérés szerint jelentős lett a kórházi szakorvosok hiánya, ennek tudatában könnyítették a szakorvosi képesítés feltételeit.) Az akkori felmérés szerint egy kórházi orvosra átlagban 40 beteg jutott, amin a háborús felkészülés miatt javítani nem lehetett.

A magyar orvostársadalom szociális érzékenysége és létszáma ellenére a magyar parlamentben alig észrevehető mértékben képviseltette magát. Igaz, részt vett a különböző politikai pártok tevékenységében, politikai jellegű szervezetei viszont (akár bal-, akár jobboldali jellegűek voltak) az ország politikai életében erőtlennek és jelentéktelennek bizonyultak. (Például a Magyar Orvosok Nemzeti Egylete [MONE], amelynek mindössze kb. 500 tagja volt, közvetlen képviselettel csak a felsőházban rendelkezett, s ez is csak egy főméltóságra emelt orvost jelentett. Az 1920. évi ún. alkotmányozó nemzetgyűlésben 4, az azt követő ciklusban 5, majd általában 4-5 orvosi diplomával rendelkező képviselőt választottak be az alsóházba.)

(Egyetemi ügyek) Az első világháborút követő évek egyik legnagyobb feladata a vidéki magyar egyetemek elhelyezése, illetve működtetése. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem még 1918 utolsó hónapjában Szegedre menekült, ahol az 1930-as

évek elején felépült egyetemi negyed megvalósulásáig is jó elhelyezéssel rendelkezett. A századforduló éveitől Szeged városa tudatosan készült (és pályázott) egy új egyetem megvalósítására, igaz az ún. „harmadik egyetem” Pozsonyban és Debrecenben (1912) állt fel. A kolozsvári egyetem nem sokat gondolkodott a Szegedre való költözésről, hiszen egykori épületeit a román államhatalom elfoglalta, falai között megalapították a román állami egyetemet. Debrecenben 1917-ben indult meg az oktatás, amelyet a református oktatási intézményekben, illetve a városi-megyei kórházban helyeztek el. A megyei kórház egyes osztályait klinikákká minősítették át. Természetesen ez az egyetem is új építésű kampuszt igényelt, Szeged és Debrecen vonatkozásában a magyar állam biztosította az egyetemi működést, gőzerővel indult meg az új épületek felhúása, melyek 1927-re készültek el.

Gondot a pozsonyi egyetem jelentett, alig indult meg az oktatás, amikor menekülni kellett, hiszen az egyetem épületeit a csehszlovák katonaság megszállta. Más választás nem volt, mert a megszállók vagy hűségesküre, vagy távozásra szólították fel a tanszemélyzetet. A pozsonyi egyetem először a fővárosban keresett menedéket, csak 1921-ben települt (fokozatosan) Pécsre. Az orvosi karral kapcsolatban merült fel a gondolat, hogy csatlakozzon a pesti egyetem orvosi karához, s alkossa az egyetemi klinikai rendszer második vonalát. Végül Pécssett az orvosi kart a helyi városi kórház, a volt helyőrségi kórház, a hadapródiskola és a tisztképző fogadta be, a hiányzó épületekre pályázatot írtak ki, építési költségnek 100 millió koronát adtak. Pekár Gyula orvostudományi dékán tervei alapján azonnal megindultak az átalakítások, így a főreáliskola épületében és még kilenc volt katonai épületben kialakították az egyetem klinikai telepét, ezenkívül volt iskolákból, városi kórházból, használaton kívül helyezett középületekből alakították ki a további klinikákat, elméleti intézeteket, végül az építkezések 1924–1925-ben befejeződtek. A debreceni és a szegedi egyetem tömbjei noha valóban a legnehezebb gazdasági helyzetben épültek fel, Európa legkorszerűbb oktatási feltételeit nyújtották.

(Az ápolónőképzés reformja) Már az első világháborút megelőző évek egyik központi kérdése lett az ápolónőképzés: a Nemzetközi- és a nemzeti Vöröskereszt az 1870-es években háromszintű (hathetes, három hónapos önkéntes és a kétéves hivatásos) nővérképzést szervezett, amely nemcsak a vöröskeresztes szempontok szerint szerveződött, de ez lett az alapja a kórházak nővérrellátásának is. Magyarországon – a képzett nővérek iránti kereslet miatt – a Magyar Vöröskereszt 1881-ben indította el az előbbi képzési formát, az 1905-ben alakult Magyar Betégápolók és Ápolónők Egyesülete a már kórházban dolgozó, képesítés nélküli ápolók, munka melletti oktatását. Ez a képzési lehetőség viszont nem volt képes biztosítani a betegellátás igényeit, így 1913-ban a Bp-i Királyi Orvosegyesület éves nagygyűlésén Dollinger Gyula professzor az egész képzési rendszer államosítását indítványozta. Az első világháború ezen a téren szükség-helyzetet teremtett, minden képzési formát egyenjogúsított, sőt nagyszámban hathetes vöröskeresztes tanfolyamok indultak a katona-egészségügy segítésére. Az első világháborút követő, az egészségügyet megreformáló tervekben központi helyen szerepelt az ápolónőképzés, amit csak részben lehetett államosítani. 1920-ban a négy orvosi kar mellé felállították a nővér- és védőnőképző intézeteket, ahol – az orvosi karok felügyelete mellett – kétéves nővér- és védőnőképzés indult meg, az oklevelet az Oktatásügyi Minisztérium hivatalosan elismerte. A felvétel követelménye érettségi bizonyítvány lett. A Magyar Vöröskereszt az addigi képzési formát átalakította, kétéves képzésben szociális munkatársakat, hivatásos nővéreket, később ifjúsági nővéreket képzett, 1929-ben megindította a csecsemő- és gyermekápolónő-képzést. A keresztény felekezetek meg-

alapították a Mártha Ápolónő Egyesületet, amely a már alkalmazásban levő ápolónőket kétéves elméleti és gyakorlati képzésben részesítette. Ehhez hasonló volt a protestáns Diakonissza Ápolónőképző Intézet, ahol a képzési idő ugyancsak két év volt. A Magyar Betegápolók és Ápolónők Országos Egyesülete 1922-ben felújította képzési formáját. A képzést színesítette a Fehér Kereszt Kórház kétéves csecsemő- és gyermekápolói szakosított tanfolyamával, e képzésében részesültek Heim-nővéreknek is nevezték. (Dr. Heim Pál maga is tanította a nővéreket.)

A sokféle és eltérő színvonalú nővérképzést mindenképpen egyesíteni kellett: az egységes tanterv és követelményrendszer kidolgozásával az Országos Közegészségügyi Intézetet (1926) bízták meg, ennek végrehajtásával pedig az Állami Ápoló- és Védőnőképző Intézetet (1929), az itt kiállított oklevelet mindenhol elfogadták és elismerték. Ezután a Magyar Vöröskereszt mindössze három hónapos tanfolyamon házi betegápoló, önkéntes csecsemő- és gyermekgondozói, elsősegélynyújtó tanfolyamokat szervezett, majd közvetlenül a második világháború kitörése előtt megindította a mütősnői tanfolyamot.

IRODALOM

- Barta Gábor: A háborúról a békére való átmeneti közegészségügyi intézkedések tervezete. *Egészség*, 1918. 130–136.
- Bartók Imre: A közegészségügy államosításának kérdéséhez. *Gyógyászat*, 1919. 15. sz. 322–340.
- Bezerédyné, dr. Hertelendy Magdolna – Hencz Aurél – Zalányi Sámuel: *Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért*. Bp., 1967.
- Czetler Jenő: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*. Bp., 1914.
- Goldzieher Miksa: A társadalomegészségügy. *Egészség*, 1918. 143–145.
- Goldzieher Miksa: Mi legyen a közegészségügyi reform első lépése? *Egészség*, 1917. 10–11. sz. 273–275.
- Kapronczay Károly: *Fejezetek 1125 év magyar egészségügyének történetéből*. Bp., 2001, SOMKL.
- Scholtz Kornél: *Magyarország egészségügyi viszonyainak alakulása a világháború óta eltelt évtizedekben*. Bp., 1942.
- Steinkogler Miksa: Közegészségügyi Minisztérium. *Egészség*, 1917. 10–11. sz. 259–267.

Az 1947. évi Tiszai Mária Napok társadalmi háttere

Ritkán kerül egy vidéki város az országos érdeklődés középpontjába. Pedig ez történt 1947-ben, amikor a csongrádi Mária napok ünnepsorozatát tartották. A főpásztor, Mindszenty bíboros tartotta a háromnapos ünnep csúcspontját képező beszédet. Mindszenty József bíboros-hercegprímás a Mária-évet kanadai tapasztalataira alapozva hirdette meg, 1947. augusztus 15-étől 1948. december 8-áig, a két jeles Mária-ünnep közötti időszakra. Ugyanakkor, közbeesett 1948. március 15., amely a szabadságharc századik évfordulója volt, tehát igen alkalmas volt a nemzeti érzés felkeltésére. Haza és kereszténység – ez volt a Mária-év fő mondanivalója.

(Csongrád városa) Zarándokok serege lepte el 1947. augusztus 15-én a települést. Majdnem minden háznál volt két-három vendég, akiket a maguk szerény módján, de mégis gazdag vendéglátásban részesítettek a háziak. Becslések szerint több mint hetvenezer – a korabeli Csongrádi Kis Újság szerint nyolcvanezer – zarándok érkezett az ingajáratban közlekedő kisvonatokkal, hajón, csónakon, lovas kocsin, gyalogosan a környékről, de az ország távolabbi vidékeiről is. A mai tömegmegmozdulásokon ez a létszám nem annyira szokatlan (hiszen 2017-ben majdnem ennyi látogató vett részt a Körös-toroki Napokon, igaz, hosszabb időszak alatt), de az akkori körülmények közepette döbbenetesen nagynek tűnt. Ekkora tömeget képes mozgósítani az Egyház?! Meglepte ez a hatalomra törő kommunistákat. Sem azelőtt, sem azután nem jelent meg ilyen tömeg az egyébként csodálatosan szép alföldi kis városkában.

Milyen város is valójában Csongrád? És miért volt ilyen nagy hatású ez a rendezvény?

A település már az Árpád korban lakott volt. A Tisza bal partján, ahol a Bor-Kalán nemzetiség élt, romos alapjai láthatók Ellés monostorának, amely a XI. századtól a XIV. századig állott. A török idők alatt lepusztult a vidék. A kereszténységet ferences szerzetesek tartották életben, akiket még megtűrték a hódítók. Sűrűn tizedelték a népességet a középkorban a járványok is.

Csongrádon a törökök kiűzése után indult meg újra az élet. A város plébániatemploma egy, Szent István tiszteletére szentelt, kicsiny, nádból készült építmény volt, a ma belsővárosnak nevezett régi városrészben. Két évtized múltán leégett, s 1722-ben elkezdték a helyén felépíteni a mai templom őseit. Ezt Mária mennybevétele tiszteletére szentelték. Egy évtized múlva a „gugahalál” pusztított a városban. Az akkori plébános – aki beteg híveit maga gondozta – felhívta a lakosságot, hogy építsenek Szent Rókus és más kolera elleni védőszentek tiszteletére a mai Nagyboldogasszony-templom területén egy kis kápolnát. Erre a járvány megszűnése után sor is került. A gyarapodó lakosságnak azonban rövidesen nem volt elegendő a belvárosi kis templom befogadóképessége, így a Károlyi grófok támogatásával egy nagyobb méretű templom építésébe fogtak, éppen a kis kápolna előtti területen, amely ma a város főtere. 1769-ben felszentelésre került az impozáns méretű Nagyboldogasszony-plébániatemplom. Tornya csak 1785-ben készült el, tűzfigyelő erkéllyel, laternás sisakkal. A belvárosi templom a továbbiakban filiaként működött. A kis fogadalmi kápolnát a nagy templom háta mögül lebontották, főoltárát átszállították a belvárosi templomba, amelyet ez alkalomból Szent Rókus tiszteletére szenteltek, hiszen a nagytemplom lett a Mária-templom. A belvárosi templom oltárképe

így szent Rókust ábrázolja. (Érdemes megjegyezni, hogy ez a ritka név: Rókus, hallatlan népszerűségnek örvendett akkoriban ezen alföldi városban, sok férfiember viselte, s viseli egészen napjainkig.) A Mária mennybevitelét ábrázoló kegyképet a templom szentélyében helyezték el, emlékezve arra, hogy eredetileg ez a templom is Mária mennybenemelésére volt dedikálva. A későbbiek során azonban a mennyekbe felvett Szűz Mária a Nagyboldogasszony-plébániatemplom titulusa lett, amelynek monumentális oltárképe Tiziano e tárgyban készült festményének egy hazai festő által készített másolata. Nagy alkalmakkor azonban átszállítják a régi kegyképet a nagytemplomba. Így történt ez 1947-ben is, amikor a templom előtti szabadtéri oltárra helyezték a képet.

A harmadik, Munkás Szent Józsefnek szentelt templom a XX. század legnehezebb időszakában épült, a város szegények lakta részén. A „Piroska-városban” volt az ONCSA-telep, a nagycsaládos szegényeknek állami segítséggel épült házakkal. Sok jó szándékú ember adománya, és (itt is) a Károlyi család támogatása, továbbá, az egyszerű hívek áldozatkészsége segítette a megvalósulást. A téglákat, amelyek egy adományozott épület bontásából származtak, az emberek láncban állva, kézzel kézre adva (!) juttatták el a bontástól az építkezés színhelyére... 1930-ban került a templom felszentelésre. Mindez akkor történt, amikor az országban és az egész világon tombolt a gazdasági válság.

A városnak tehát azóta három katolikus temploma van. Nem csoda, hogy 1947-ben még élénk volt a vallásos hit ebben a városkában.

Lakói időközben átérték a II. világháború szörnyűségeit. A Tisza jobb partján, a homokos talajú földterületeken lévő szőlőkből készítették a híres csongrádi kádor bort, s ezt cserélték évszázadok óta a másik oldalon lévő zsírosabb föld mezőgazdasági terményeire. Ennek a forgalomnak az eszközlője volt a közelében lévő mámai komp. 1944-ben a helyszín véres események színtere lett. A Vörös Hadsereg az átkelést a Tisza vonalán nem a város közepén lévő Fahídnál hajtotta végre, ahol a magyar, illetve német hadvezetés várta, hanem a fentebb említett mámai kompnál, amely a várostól kissé északabbra teremtett kapcsolatot a két part között. Mivel a komp csak némi késedelemmel ment át a túlpartra az orosz csapatokért, a révést és öt fiát a helyszínen agyonlőtték, „a hadművelet akadályozása miatt”. A mézárhlást a feleség szoknyája alá bújt legkisebb gyermek élte túl (de egész életében kihatott rá ez a sokk). A városból a szőlőkben lévő kunyhókba kimenekülő lakosságot a területen viharos sebességgel átvonuló csapatok rohama, és a levegőből az átkelést támogató repülő bombázása fogadta. A lakosságban aztán a rekvirálás és a nők elleni erőszak hagyott maradandó emlékeket a felszabadulás élményéről. Számszámra kezelték a szifilisz asszonyokat az orvosok, és hajtottak végre rajtuk abortuszokat. Az 1945-ös igen gyorsan megvalósított földosztás ugyancsak számos sérelemmel járt, de megerősítette a baloldali pozícióit. A baloldali gondolatoknak voltak szimpatizánsai. A Viharsarok szélén vagyunk, amely hagyományosan baloldali mozgolódások színtere volt mindig. A városkának 1947-ben már kommunista polgármestere volt. A békési megyében nagybirtokok voltak, s azok zsellerei értelemszerűen hajlottak a szocialista eszmékre. Sajnálatos tény, hogy Magyarországon élt a legtöbbször Európában a nagybirtok-rendszer. (Sem a felső papság, sem más nagybirtokosok nem követték a szocialis kérdésére oly fogékony Prohászka püspök példáját, aki 99 éves örökberletbe adta át a birtokait a földjét művelőknek...)

Csongrád városában nagy hagyománya volt a földművelés mellett a kubikusságnak. Áll is a városban egy kubikus szobor. Igaz, vannak, akik a múlt alaposabb ismeretében nem tartják a szobor inas, sovány alakját hitelesnek. Családunk egyik ága csongrádi kubikus felmenőkkel bír. A nagyszülők elbeszélése szerint a XIX. század végi kubikusok bizony jól kerestek. Bejárták vállalkozó csoportjaikkal egész Nagy-Magyarország területét, min-

den jelentősebb földmunkát igénylő országos infrastrukturális projektben részt vettek. Erős, izmos emberek voltak, de nem soványak. Feleségük itthon nevelte a gyerekeket, vitte a háztartást. Nem egy bandagazda-kubikusnak vastag aranyláncos órája volt. A kubikusok megbecsült emberek voltak. Az azonban valószínű, hogy a trianoni trauma ezt a vidéket is alaposan megviselte. Az első világháború végén, a kömmün alatt kétségkívül nagy nyomor volt a városban. Nagymama csecsszopó gyermeke példának okáért 1919-ben egyszerűen éhen halt, mert nem volt elég az anyatej. Nyilván az 1929–30-as nagy válság idején is nagyon nehéz volt itt az élet. (Bár, láttuk, még ekkor is erős volt a vallásos hit, s volt ereje a lakosságnak a Szent József-templom építésére!) A szélsőséges eszmék, a nyilas fajvédő nézetek viszont nem vertek gyökeret itt. A városban erős kiscgazda szellem volt. A 30-as években a választások során Greskovits József középirtokos gazdálkodó nyerte el a képviselőiséget, a faji eszméket képviselő jelölt elől. A Tiszai Mária Napokon éppen a Greskovits család adott szállást a primás úrnak, aki – a család emlékezete szerint – rendkívül kedves, közvetlen ember volt. (Tragikus sors: a városáért oly sokat tevő Greskovits József 1956. november negyedikén egy véletlen balesetben halt meg, a forradalmi idők egyetlen halálos áldozataként Csongrádon... Egy felszólítás a laktanyába hívta aznap „a haza védelmére” a fegyverviselő polgárokat. A már nem fiatal, első világháborús katona, Greskovits József, nyomban kötelességének érezte, hogy odamenjen. Ott történt – fegyvertisztítás közben – a szerencsétlen eset.)

Csongrád szép kis város volt mindig. Ma is híres Fő utcájának platánfasoráról, a házak előtt rózsákkal és százféle más virággal illatozó kis kertjeiről, az utcákat szegélyező gyümölcsfák, szilvafák, meggyfák, „óna-bóna” fák, és egyéb lombos fák árnyékot adó vonulatairól. Ez Piroska János egykori polgármester érdeme, aki 1933–1941-ig töltötte be a tisztséget. Már a két világháború között erőteljesen szorgalmazta a közterületeken a fásítást, méghozzá a gyümölcsfák telepítését. Mindenképpen megérdemli, hogy alakját pár mondattal felidézzük.

Piroska János Erdélyből, Csikcsobotfalváról származott. Jogi doktor volt, de tanulmányait megelőzően négy esztendőn át a Magyar Képzőművészeti Főiskolára járt. Színes, széles látókörű ember volt. Irányításával vált korszerűvé a város képe. Részbe volt a mai városháza arculatának kialakításában, a Kossuth és a Szentháromság tér megtervezésében. Mindemellert kiváló festőművész is volt. E tevékenységét közéleti szerepe alatt se adta fel teljesen. Polgármesteri működése miatt azonban a szocialista rendszerben népbíróvá el állították – holott kitüntetéssel érdemelt volna inkább! 1952-ben családjával együtt a hortobágyi munkatáborba internálták. A városba visszatérve, elszigetelten élt kis külterületi házában. Az egyszerű emberek segítették a családot. 1956-ban, rövid időre ismét közszerelővé vált, a város közkívánatra szerette volna ismét polgármesterének tudni. E közéleti szereplése miatt 1957-ben ismét letartóztatták. Élete utolsó évtizedeiben oldódott csak lassan magánya, s egyben kibontakozott festői tehetsége is. Országosan elismert akvarellista lett. Egyéni hangulatú tiszai tájakat, szépséges csendéleteket, a paraszti múlt emlékeit festette meg, egyedi technikával. Ma a város Galériája az ő nevét viseli. Külterületi házával szemben van a Csongrádi Művésztelep, mely ugyancsak országosan ismert, és sok képzőművésznek ad módot az alkotásra. Vele szemben van a Piroska-tanya. Piroska János lánya, Losoncziné Piroska Réka a rendszerváltás utáni évek első polgármestere lett. János bácsi kreativitását valószínűleg unokája, Losoncz Áron örökölte, a Gábor Dénes- és Magyar Örökség díjas építésmérnök, az üvegbeton feltalálója, aki ma is Csongrádon él, nagypapa külterületi házában.

Mára sajnos, Csongrád népessége jócskán megfogyatkozott. Kevés a megélhetést biztosító munkalehetőség, a fiatalság elvándorol. Ma már csak 18 000 fő él itt. De 1947-ben még 24 ezer lakosa volt a városnak, s 96%-ban katolikusnak vallotta magát.

(Mindszenty gondja) A németeket és a nyilas uralmat 1945-ben az orosz csapatok üzték el, de egyben megszállták az országot. Az események során országszerte számos atrocitás érte a Katolikus Egyház papjait és a lakosságot is. Elég itt csak Apor Vilmos mártírúrára gondolni. Kriston Endre egri püspököt egy három évvel korábbi körleveléért letartóztatták, és több tucatnyi tanú jelenlétében borzasztóan megverték. Ugyanakkor, 1945 márciusában elhunyt Serédi Jusztinián hercegprímás, így a legkritikusabb időben néhány hónapig egyházfő nélkül maradt az ország. Serédi nagy tudású, és nemzetközileg elismert személy volt, aki 1944-ben bátran fellépett a parlamentben a nyilas uralom ellen. Az új hatalom emberei nagyon szerettek volna az utódlásba belésszólni. Szeptemberben aztán kiderült, hogy XII. Piusz pápa Mindszentyt nevezte ki az esztergomi érseki székre. Ezt nem nagy örömmel, de tudomásul vette a hatalom, hiszen nemigen lehetett belekötni, Mindszenty antifasiszta magatartása nem volt megkérdőjelezhető. (Érdekes megjegyezni, hogy személyére mások mellett, ill. másokkal együtt, id. Antall József tett javaslatot.) Természetesen, ugyanakkor minden módon igyekeztek kapcsolatát Rómával nehezíteni. Végül is az amerikai katonai misszió gépével sikerült még az év decemberében, majd 1946 elején is eljutnia Rómába, ahol a Kúria vezetőivel, valamint a hazánkat korábban nunciusként jól ismerő pápával is hosszabb beszélgetést folytatott. (Figyelemre méltó megállapítása volt hazaérkezése után, hogy Rómában 1945-ben még nem kellően érzékelték az itteni helyzet súlyosságát... Természetesen, igyekezett hű képet adni a dolgok állásáról.) Az ateista kommunista propaganda az első perctől fogva kifejtette aknamunkáját a lelkek fölött nagy befolyással bíró egyház ellen. Azt állították 1945-ben, hogy „a katolikus papság nem nyújtott segédkezet a megszálló hadsereg és a magyar nép békés együttélésének munkálásához”. Azt követelték, hogy a papok figyelmeztessenek „a Vörös Hadsereg iránti hálára és a hadsereggel szembeni kötelezettségekre”. (Ahogy Mindszenty fogalmazott: azt kívánták, örülnünk annak, hogy egy fajleméletet nem valló, ámde mégis egy másik faji diktatúra váltja fel a korábbi náci megszállást...) Az egyházi iskolák és nevelőintézetek ellen nyomban durva támadások kezdődtek. Betiltották egyesületeiket, körmeleteiket, gátolták hitbuzgalmi tevékenységüket. Papokat fogtak le, ügyüket hosszan kivizsgálatlanul hagyták. Joggal jegyezte meg a hercegprímás 1946 augusztusában a miniszterelnökhöz írt levelében, hogy nem várható el az Egyháztól „a közismert hibák” kendőzése és letagadása. De azt is írta, hogy ha a sérelmeik orvoslást nyernek, a maguk részéről „az igazságos összhangzatos együttműködésre fenntartás nélkül” készen állnak. Mi többet lehetett volna ennél mondani? (Lénárd–Timár–Szabó–Soós 2006)

Már 1945 őszén, látván a vallásellenesség jelentkezését, az Actio Catholica kezdeményezte a Katolikus Szülők Szövetségének létrehozását, hogy a katolikus szellemű oktatás elleni támadásokat kivédje. Ezt a püspökkari konferencia, és Mindszenty is támogatja. A püspöki konferenciákat a besúgók természetesen kezdettől megfigyelték. A Belügyminisztérium „Összefoglaló jelentésének” tanúsága szerint már az 1945. május 24-i ülésről is jelentések készültek. (Lénárd–Timár–Soós 2008)

1947. június 13. és július 11. között még sikerült a hercegprímásnak elmennie a kanadai Mária-napokra. Ez utóbbi adta az ösztönzést az augusztusban kezdődő magyarországi Mária-év meghirdetéséhez. (Adriányi 2004) Ennek egyik nyitó rendezvénye volt a Tiszai Mária Napok.

Érzékelhető volt minden fórumon, hogy az egyházi iskolákat el akarják venni. Jól tudta a Párt, hogy akinek a kezében van az ifjúság, annak a kezében a jövő. Ne feledjük, akkor még más volt a demográfiai korfa. Az ifjúság megnyerése a politikai csata szempontjából is döntő volt, hisz a fiatalabb szavazó korosztály volt többségben. Mindent megtett, hogy a szövetségessé tett kiszagdák is az iskolák államosítása mellett álljanak. 1947-ben kiszagda javaslat fogalmazódott meg erről, de akkor még nem ment át a törvényhozáson, mert országos ellenállást váltott ki. A fakultatív hitoktatás kezdettől téma volt, amit az Egyház természetesen ellenzett, és több körlevelet is kiadott a tárgyban. Ezekben hangsúlyozta, hogy az Egyház a szegény néprétegek oktatását mindig is szívügyének tekintette, támogatja az iskolaügy demokratizálását, de azt a szülők természetes jogának tartja, hogy meghatározzák, milyen iskolába íratják gyermekeiket. A hitoktatás akárcsak fakultatívvá tétele is rombolóan hat az erkölcsökre, így az ellen ugyancsak tiltakozott. Jelentős erőket mozgósított a szülők és diákok köréből, akik demonstrációkkal, táviratokkal tiltakoztak. A hatalom esetenként igen durván lépett fel, például munkásokkal verette szét a szegedi fiatalok hitoktatás melletti tüntetését. Teljes gözzel dolgozott a Párt a NÉKOSZ fiataljainak befolyásolásán is, hogy „ellenelő” legyen a vallásos ifjúsággal szemben.

Az egyházi iskolák államosítására csak az 1947-es választások után került sor, amikor a kormányban a kriptokommunista Ortutay Gyula mint „kiszagda” lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ortutay világosan megfogalmazta az iskolaügy fontosságát a politika számára. Mint mondta, itt lehet „begyakoroltatni” a fiatalokkal a kívánatos politikai magatartást. A protestánsok – Ravasz László református és Ordass Lajos evangélikus püspökök „kiszorítása” után – beadták a derekukat. Addig szoros együttműködésben voltak a különböző keresztény felekezetek az iskolaügyben. Ez idegesítette is a hatalmat. A katolikusok megtörése volt tehát a feladat. A Párt ügyesen kihasználta a Czapik Gyula érsek és Mindszenty közötti bizonyos tárgyalástechnikai nézetkülönbségeket, igyekezve megosztani az Egyházat. (A szerencsétlen pócspetri ügy adott aztán lökést a dolognak, ahol a plébános által buzdított demonstráció eldördült egy lővés, és a véletlen baleset egy rendőr halálát okozta. Ez nagyban hozzájárult a közvélemény átformálásához. 1948 júniusában végrehajtották az egyházi iskolák államosítását.)

Mindszenty megpróbálta 1946–47-ben a kapcsolatot tartani a szülő-szövetségekkel, de a körleveleit valósággal konspiratív módon lehetett csak a híveihez és a plébániákra eljuttatni, személyes kézbesítésekkel. A postai küldemények ugyanis nem értek célba. Gyakorlatilag cenzúráztak mindent, ami mélyen sértette az Egyházat, mert egy kalap alá vonta a többi sajtóterméket a püspöki körlevelekkel. 1947 áprilisától augusztus 31-ig az állam az Egyház felé a viszony rendezésének készségét hangsúlyozza; harang- és templomjavítási kampánnyal, átmenetileg ejtik a hitoktatás elleni hadakozást – eléggé egyértelműen a választási többség megnyerésére való törekvés jegyében.

Ez az időszak, amikor a Tiszai Mária Napokat is sikerül megtartani.

A Mindszenty által szorgalmazott országos rendezvénynek éppen az volt az üzenete, hogy magyar kereszténységünk mellett tartsunk ki. Ne dőljünk be a „báránybörbe bújó farkasok” szövegének, és vigyázzunk a magyar jövőt jelentő gyermekekre. Ne engedjük „a templomot, s az iskolát”. Már esztergomi ünnepi prédikációjában is úgy fogalmazott, hogy „a »jelen nemzetépítő munkájának legfőbb energiaforrása« a mély és elkötelezett katolikus hit, az őszinte egyházhűség és az áldozatos egyház- és hazaszeret”. Az esztergomi megnyitó után nyomban Csongrádra indult a főpásztor.

(A Mária napok eseményei) Az esemény hangulatát híven tükrözi Magyar Ferenc cikke, az 1947. augusztus 31-i Új Ember c. újságban: „Leszáll az alföldi éjszaka a csendes Tisza-tájra, mikor a szegedi hajó partra teszi a zarándokokat a csongrádi kikötőben. Útközben a folyó két partján, Szegedtől Csongrádig pajkos gyermekek, lovakat úszató legények, vesszőt gyűjtő asszonyok és tiszai öreg halászok kiabáltak fel a hajóra: Hahó! Hozzanak búcsúfiát! Így él az egész táj már hetek óta az érkező ünnep hangulatában. A csillagok is forróbban ragyognak ezen az éjszakán. A csongrádi nagytemplom tornyán a négy égtáj felé vakít a villanykereszt. Mutatja az utat a zarándokoknak. Az ünneplőbe öltözött alföldi város népe ott tolong az utcán, a hajóállomáson, a vasúti pályaudvaron. Várják a vendégeket. A Boldogasszony Évének esztergomi megnyitó ünnepségei után Csongrádon a Tisza-táj falvai és városai hódolnak a Magyarok Nagyasszonyának, három teljes napon át. Az ünnepségek kibontakozó méretei a csongrádi Mária-napokat az egész magyar katolicizmus ünnepévé avatják. Nagyboldogasszony napjának reggelén a Nagytemplom-torony erkélyéről nézem ezt a végtelen nyugalomú tájat. A kép, ami itt eléd tárul, nem mindennapi. A méltósággal kanyargó Tisza, a békésen hullámozó parti fűzések, mokány tanyák és történelmünk legsötétebb éjszakáin is bátran virrasztó falvak közepén az erős vár: Nagyboldogasszony templomai. Mintha csak a fegyelmezett öreg tiszai halász képebe néznél. Ritkán rezdülnek, módjával mozdulnak vonásai. De ha megmozdul ez a táj a benne élő néppel: mozdulása mindig történelmi lesz. Ez a mostani is az! Az utak felszálló pora, az egymásután befutó vonatok sípszava, vígan sikló csónakok, halászbárkák nesze, vágató szekerek zörgése, kimagasló zászlók imbolygása, búcsúsok szárnyaló éneke s innen, a magasból elszabaduló harangzúgás jelzik, hogy itt ma nagy dolog történik...” (Új Ember, 1947. augusztus 31. 3. oldal)

Mivel a Mária-napok néhány héttel a „kékcédulásnak” nevezett nemzetgyűlési választások előtt kerültek megrendezésre, a politikai pártok megyei listavezetői ekkor már kampánykörutakat szerveztek. Révai József, az MKP Csongrád vármegyei listájának első jelöltje pontosan arra a napra hirdette meg csongrádi nagygyűlését, amely napon maga Mindszenty bíboros is prédikált volna. Az útközés elkerülése érdekében az MKP megyei pártbizottsága végül visszavonulót fűjt, úgy állítva be ezt a döntést a közvéleménynek, hogy ezzel lényegében egy „nemes gesztust” tett a pártra szavazó hívó embereknek. A kiadott sajtóközlemény szerint „a pártnak az a felfogása, hogy nem szabad politikai gyűléssel zavarni a katolikus párttagok és pártonkívüliek ünnepi programját”. Hogy a lépés helyes volt, azt jól mutatta, hogy a későbbiek során, öt nappal Révai József augusztus 20-i választási gyűlése után, a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt is nagygyűlést tartott, mely tömegverekedésbe torkollott. (A Pfeiffert párt a kisgazdapártból kivált formáció volt. Mellesleg, Csongrádon ők nyerték meg a 47-es választásokat, minden kékcédulás csalás ellenére... Ebben minden bizonnyal szerepe volt a Mária-napok mozgósító üzeneteinek is.)

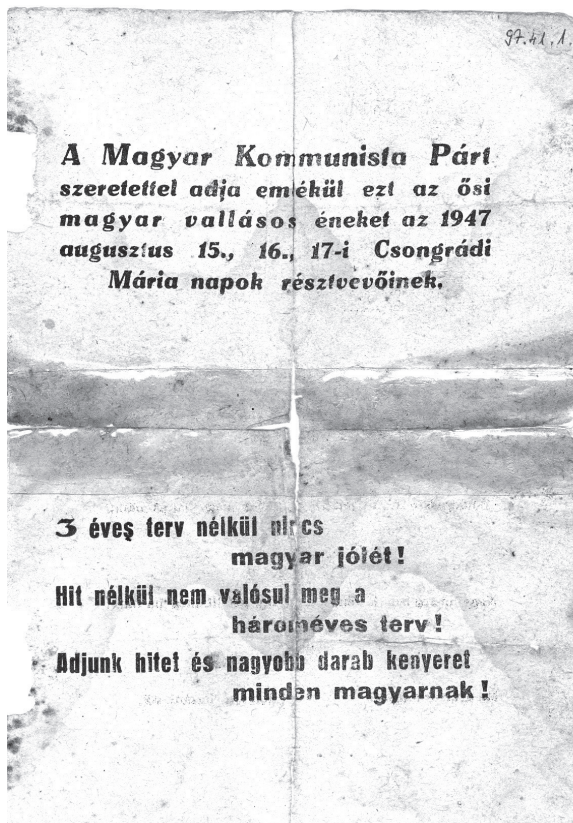
Hogy a kommunisták milyen eszközöket vetettek be, jól mutatja, hogy egy rölapjukon – melynek hátoldalán a „Boldogasszony anyánk” kezdetű egyházi ének, ősi magyar himnuszunk kottája és szövege volt – a következő kommentárral propagálták a Mária-napokat: „*A Magyar Kommunista Párt szeretettel adja emlékül ezt az ősi magyar vallásos éneket az 1947 augusztus 15., 16., 17-i Mária napok résztvevőinek.*”

Ezt az álszentséget! Különösen, utólag visszatekintve, annak fényében, hogy előtte is, utána meg különösképpen, hogyan bántak a kommunisták az egyházi és világi hívőkkel!

Az eseménytörténetet a Csongrádi Lap 2017. augusztus 31-i különszámára támaszkodva idézzük fel:

15-én, pénteken volt az ünnepélyes megnyitó ünnepség. A szentbeszédet Pétery József váci püspök tartotta. Szentbeszédében a következőket mondta: „Mi magyarok, mikor megforrósodik a szívünk, szeretünk történelmi hagyományok helyein összeseregleni. Így jöttünk most össze Csongrádon. Ide hívtam össze egyházmegyém, s a szomszédos egyházmegyék papjait, s híveit... Itt, ezen a történelmi helyen jobban átérezzük a mai magyar sorskérdéseket és jobban összeforrunk... A világ ezen leglassúbb, de néha legszeszélyesebb folyójával tapadt össze Csongrád élete, és e folyóval forrt össze az egész magyarság sorsa. Sok vér folyt bele ebbe a Tiszába, s jórészt a csongrádi magyarok vére. Sok idegen had járt itt azzal a céllal, hogy elpusztítsa népünket... Mindeme pusztítások után sikerült új életre támadni, s most abban a reményben jöttünk össze, hogy ez újból sikerül. Bizakodásunk, reménységünk megerősödésére sereglettünk össze, a mai nehéz időket átvészelhessük a Tiszai Mária segítségével... Akit országa védnökének választott Szent István, annak segítségével ma is átvészeljük a bajokat.”

16-án, szombaton 10 órakor a Szent Rókus-templom búcsúján a szentmisét Kovács Imre püspök végezte, a szentbeszédet Sulyok Béla szentesi esperes-plébános tartotta. A szertartás után a templom régi, mintegy háromszáz éves oltárképét körmenetben a leányok vitték vállukon a Városháza elé, s az erkély fölötti szőnyeg közepén helyezték el. Nagyszerű látvány volt a fehér virágokkal gazdagon díszített oltár a Szűzanya majdnem embermagasságú fehér ruhás, világos kék palástos szobrával, majd a magasban a tér minden pontjáról kitűnően látható Mária-kép. A jól restaurált régi kép a Szűzanya mennybemenetelét ábrázolja egyszerű, domború ezüstözött keretben. A Mária-kép elhelyezése után Szolnoky János plébános szólt először a hívekhez. Rövid beszédében visszaemlékezett azokra a szörnyű, emberfeletti küzdelmekre, amelyeket az itteni nép a féktelen Tisza feltartóztathatatlan áradásai alkalmával életének és vagyonának megmentéséért kifejtett. „Most erős gátak védik már az Alföld népét az áradásoktól, de amikor nem a földi javak, hanem a lélek, a tiszta erkölcs, a magyar családok békessége, az

ősi magyar erények partjait nyaldossa, fenyegeti a kor zavaros áradata, akkor nem földből, nem kőből, hanem egyedül az Isten szeretetéből, a Szűzanya hagyományos tiszteletéből kell gátaikat építenünk.”

Délután öt órára várták Mindszenty József bíborost, akit a Saroktanyánál Kunszery Béla alispán és Császi Ferenc kommunista párti polgármester fogadott. A város szélén lovas bandérium, a cserkészek kerékpáros díszszázada várta. A város központjáig tartó úton fehér zászlót tartó gyermekek, különféle küldöttségek, a rendőrség díszszakasza, püspökök és papok, valamint az ünneplő tömeg végeláthatatlan sorai előtt diszhintóban érkezett meg

Magyarország hercegprímása. Ünnepelesen megkonduktak a Nagyboldogasszony templom harangjai, ahol Pétery József váci püspök és Szolnoky János apátplébános fogadta. Egy szemtanú szerint a hercegprímás urat látni már maga is nagy élmény volt: „Az arca komoly, majdnem komor. Vonásait a teljesen Isten felé fordult aszketikus élet rajzolta meg szigorú, erős vonásokkal. Szeme az Istennek, hazájának élő Főpásztornak, a nemzetéért aggódó legigazabb, legnagyobb magyarnak távolba néző, szinte már nem is e világot látó szomorú, mosolytalan szem, amely azonban mégis mindent lát és mindent észrevesz...” Több rendezvény is volt ezen a napon este. Említést érdemel a Szent Rókus-templomnál 21 óra körül kezdődő ifjúsági gyűlés és szentségimádás, melynek egyik szónoka Sík Sándor papköltő volt. Innen gyertyás körmenettel mentek a hívek a Nagyboldogasszony-

2. Ó Atyaistennek kedves szép Ényja,
Krisztus Jézus Anyja, Szentlélek mátkája!
— Magyarországról... stb.

3. Nyisd fel az egeket sok kiállításunkra,
Anyai palástod fordítsd oltalmunkra.
— Magyarországról... stb.

4. Kegyes szemeidfel tekintsd meg népedet,
Segéld meg áldásra magyar nemzetedet.
— Magyarországról... stb.

5. Sírnak és zokognak árváknek szíveit,
Hazánk pusztulásán özvegyek felkeit.
— Magyarországról... stb.

9. Tudod, hogy szent István örökégen hagyott,
Szent László király is miniet reád hagyott.
— Magyarországról... stb.

10. Sokat Fiad ellen, megvalljuk vétettünk,
De könyörögi értünk s hozzája megírtünk.
— Magyarországról... stb.

Boldogasszony A-nyánk, Ré-gi nagy Pát-ró-nánk!
Nagy in-ség-ben lé-vén, Így szó-lit meg ha-zánk:
Ma-gyar-or-szág-ról, Romlott hazánk-ról,
Ne fe-lejt-kez-zél el, Szeg-ény ma-gya-rok-ról!

templomhoz, ahol éjfélkor hajnalig tartó szentmise vette kezdetét. A létszám nagyságát jól tükrözi, hogy az áldoztatást 70 pap végezte.

17-én vasárnap 9 óra körül kezdődött el a főpapi szentmise a városháza előtti oltárnál. Az ezt követő körmenet után került sor Mindszenty beszédére.

A főpásztor most is azt hangsúlyozta, amit az oktatásüggyel kapcsolatos körleveleiben: a család szerepét és fontosságát az új nemzet-építésben. Beszédében így szólt:

„Itt a magyar földön az a célja és rendeltetése ezeknek a Mária-napoknak, hogy az ősi Mária tiszteletnek gyönyörű erényét fölébresszük, életre keltsük, és az ország föltá-

madásának szolgálatába, mint legerősebb tényezőt és eszközt beállítsuk... A házasság, a család fölséges érték, ha van hűség és felbonthatatlanság. És ha nem nyúlunk az élethez. A katolikus szereti a gyermeket és nem gázol bele az élet medrébe és folyományába. Csongrádiak, komoly-e a Mária-tisztelet, a katolikus család és a házasság szentsége? A századvégen sziklaként állt itt a csongrádi pap, kezében látom a kubikusok kezét. 1947-ben az Egyház kezében van-e a kubikus, a földműves, a kisiparos, az iskolázott keze? Hány fele van a kezetek? Hány felől verik a kezetekkel az Egyházat és hazát és patkolják a magyar jövőt?”

Bizony, nagyon is jogos kérdés volt, hogy kinek a kezében van az iskolázott emberek keze? Mi tagadás, sok értelmes fiatal lehetett az akkori hivatalos politika mellé állítani. Akik elhitték, hogy az Egyház a haladás akadálya, s a világi nyomorúság konzerválója. Hogy egyedül a szocialista-kommunista ideológia tartja fontosnak a felemelkedés, a szegények ügyét. Pedig már Prohászka püspök is világosan megírta, a XX. század elején: Krisztus nem azért jött, hogy a szegénységet tartósítsa. Érdemes idéznünk írásaiból:

„Nem kell ezt kimondanom, megérzi mindenkinek lelke s természetes ösztöne, hogy igenis a Megváltó nem azért jött, hogy az ember lenn maradjon, hanem azért szállt a mélybe, hogy az embert fölemelje... Nem tesznek helyesen tehát azok, akik a szegénységet csak türelemre és lemondásra intik, s tompa rezignációba hódítják bele az alsó rétegeknek törekvő energiáit; nem tesznek jól, s nem értik meg Krisztust! Hiszen a magot nem azért vetik el a földbe, hogy elrothadjon, hanem hogy hajtson, a magasba, napsugárba és virágba, így a népnek hatalmas rétegei is fejlődnek, gazdagodnak, művelődnek, s ezáltal a jogokban s javokban gazdagabb élet magasabb régióiba emelkednek. Isten gondolta így, s a történelem bizonyítja! Ez akarat s e nagy bizonyosság ellen pedig senki sem győz...” (Ahogyan egyébként 1956-ban, kiszabadulása után is azt nyilatkozta Mindszenty: „Nem szegülünk ellen a történelem által igazolt haladás irányával.” És csupán azt kérte, hogy a forradalom utáni kormány biztosítsa az Egyház tevékenységének szükséges feltételeit. Nem követelte vissza a nagybirtokokat, nem állt a haladás útjába. Csak törvényességet, jogot és szabadságot – beleértve a vallásszabadságot – kívánt a magyar népek. De ezt a beszédet akkor is, mint korábban is, meghamisította a propagandagépezet.)

Sok jó szándékú NÉKOSZ-os bánta meg néhány évvel később, de nagyon, hogy bedőlt az egyoldalú kommunista propagandának, és a negyvenes években lelkesen demonstrált a kormányzat iskolaállamosítási tervei mellett.

Mindszenty a katolikus Mária-tisztelet kapcsán Szent István magyarjait idézte fel. Nála a kereszténység és a hazaszeretet szorosán összefonódott. Így prédikált:

„Városotok történetében azt olvastam, hogy ősi katolikus hitét mindenkor megtartotta. Volt idő, amikor az egyetlen templom a tatárok lóistállója volt. Lopva jelentek meg itt a török időkben vándorbarátok és »száraz papok«. Ellésmonostor romjai bencések vértanúságáról beszélnek. A népet tizedelte, megette a pestis. De a hit töretlenül élt itt.

Azok, akik ma Mária-napokat rendeznek, 30 nemzedéken keresztül lelkiileg az Egyházon át, a szentek egységének hitén át összeérnek, eggyé lesznek Szent István csongrádi magyarjaival. Eszerint kilenc és fél évszázada a Tisza folyton azt csobogja, temetőitek világa néma szószékként azt hirdeti a ti vallástokkal: Hiszek egy Istenben, Mindenható Atyában, a Jézus Krisztusban, és a Szentlélekben...”

„A Mária tisztelet csodálatos volt itt a Ti földetekben. Mert templomok omoltak össze, Nagyboldogasszonynak templomai, de a helyükbe mindig épült egy másik Nagyboldogasszony templom. A mai napokban is ezek a templomok álljanak az

életetekben, a Szent Szűz templomai, minden keresztény katolikus lelkében, minden család szívében, minden társadalmi osztály életében, és egész nemzetünk világában. Szörnyű, gonosz emberek a háború és győtrelem tüzeben eltiporták az evangélium alapjait, hogy ne legyen Istenhit. Összetörték a két kőtáblát, de a törvény a szívünkbe van írva. A törvény azt parancsolja nekünk, hogy »Vigyázzatok, és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek«, meg ne inogjatok és legyetek szálfemberek, Krisztus katonái! A Mária-napok az erősödés napjai. Ti se akarjatok mások lenni, mint ősseitek, legyetek ti is csak katolikusok és csak magyarok! Fölöttetek van a Máriás-lobogó, melyet ősseitek vitték a csaták viharába. Vitték Rákóczi katonái, és a 48-as honvédek. Ezt a zászlót vigyétek magatokkal haza az életetekbe, és az Isten úgy segéljen minket, hogy maradunk rendületlenül az Egyháznak és a magyar Hazának sirig hűséges gyermekei! A Szűzanya áldása legyen veletek! Amen.”

Viharos tetszésnyilvánítás fogadta a főpásztor szavait. Mindszenty igehirdetése után még két program várta a zárandokokat. A városi sportpályán, a Népkertben a nap délutánján egy Fekete Madonna című misztériumjátékot mutatott be a Szegedi Egyetemi Ifjak Kongregációja, majd este kilenc órakor egy Rákosi Mátyás (!) nevű viselő hajón bocsátották vízre az Oltáriszentséget, melyet a gátoldalon gyertyás menet kísért, majd 10 órakor a Te Deummal zárult a háromnapos ünnepség a Nagyboldogasszony-templomban.

Nagy Elek csongrádi segédlelkész így írt az egyik korabeli újságban az eseményről:

„Ezekben a napokban zárandokok tízezrei keresik fel a csongrádi Máriát, a mi ősi templomunk Nagyboldogasszonyát. Jönnek sokan, akiknek idegen a Tiszavidék, de ismerős a Szent Szűz és az ő egész világa: jóság, tisztaság, szeretet, alázat, kegyelem, Krisztus, egyszóval a keresztény világnézet s a katolikus szellem. De jönnek olyanok is, akik a közelünkben élnek, akiknek ismerős a vidék, de idegen a szűzmáriás világ. S vajon miért ismeretlen? Talán, mert egyáltalán nem volt alkalmuk megismerni, talán, mert nem is akarták, vagy, mert problematikus volt előttük a Mária-kultusz.” Figyelemre méltó a szövegben az utalás arra, hogy vannak keresztények, akikhez nem áll közel a Mária-tisztelet. A lelkész azonban nem volt merev. Ráirányította a figyelmet arra, ami viszont napjainkig ható tanítás lehet, hogy Mária olyan ember volt, aki számunkra is közeli. „Nem szerethetünk-e mi is egy embert, akit Isten ilyen pazarlóan szeretett? Aztán Jézus Anyja volt ő. Milyen közel kellett állania egymáshoz ennek a két szívnek. Nem szerethetünk-e mi is egy embert, kihez Jézus a leggyengédebb szót intézte és teljes szívéből mondta ezt a szót: Anyám? Mert ő olyan anya volt, ki méltó volt hozzá. Legjobb megértője szívének, társa belső életének.” (Csongrádi Lap, Különszám)

Napjainkban, amikor az „Anyád...!” szó káromkodássá vált, amikor az anyaság tisztelete, a nők iránti gyengéd figyelem megkopott, sőt, talán nem túlzás azt mondani, hogy szinte kiveszett a közönségesség áradatában, fontos üzenete van ezeknek a szavaknak.

Alig ért véget a Mária-év, és Mindszenty megkezdte keserves kálváriáját. 1948. december 26-án összeesküvés, kémkedés, hazaárulás és devizacsalás vádjával letartóztatták, perbe fogták, és életfogytiglani börtönre ítélték. A legalantasabb eszközöket használták fel ebben a konstruált perben. Sztálin leghűségesebb tanítványának utasítására – akinek nevét viselte a csongrádi Mária napokon az Oltáriszentséget vivő tiszai hajó –, a szovjet, pszichotikus szereket is alkalmazó vallatótisztek módszereit követve kényszerítették hamis vallomásra a végsőkig megalázott főpapot. Ha vértelenül is, de valóra váltak az őt bíborossá kreáló Szentatya hozzá intézett szavai: „A harminckét bíboros közül te leszel az első, akinek vállalnia kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot.”

FORRÁSOK

- ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország (1939–1978). A Mindszenty-ügy.* Kairosz Kiadó, 2004.
- BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspöki kari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Argumentum Kiadó, Köln–Budapest, 1996, 222–224. o. /Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV./
- Csongrádi Lap, 2017. augusztus 31. Különszám.
- DUDÁS Lajos: A római katolikus egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század első felében. In: Geogiades Ildikó – Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád.* Csongrád, 2000.
- DUDÁS Lajos: A Tiszai Mária Napoktól – az Ellési búcsúig. *Csongrád*, 1993. július 30. 4. o.; DUDÁS Lajos: Tiszai Mária-napok. *Csongrád*, 1990. augusztus 17. 5. o.
- GULYÁS Martin: *Az 1945-ös csongrádi földosztás sajátosságai és vesztesei.* [w e b :] http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_1945_os_csongradi_foldosztas_sajatossagai_es_vesztesei/
- GULYÁS Martin: *Mindszenty József bíboros az 1947-es csongrádi Tiszai Mária-napokon.* [w e b :] www.vasiszemle.hu/2015/05/gulyas.html
- LÉNÁRD Ödön – TIMÁR Ágnes – SZABÓ Gyula – SOÓS Viktor Attila: *Utak és útvesztők.* Kairosz, 2006.
- MÉSZÁROS István: *Boldogasszony Éve 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja.* Ecclesia Kiadó, Budapest, 1994. 14. o.
- MINDSZENTY József: *Emlékirataim.* Helikon, 2015.
- NAGY Elek: A Mária Napokról. *Új Tiszavidék*, 1947. augusztus 17.

Az energiafordulat erősíti a demokráciát Önigazgatás és egyéni felelősségvállalás

Az energiafordulat hajtóereje Németországban kezdettől fogva a vidéki közösségek voltak. Biogáz- és naperóművek vagy szélturbinák elsősorban falusi térségben épültek, és épülnek máig is. Az elmúlt tíz évben valóban az energiaközösségek (*Energie-Communities*) szárnyaló fellendülését lehetett megfigyelni. Nagy különbség, hogy egy ilyen irányú projektfejlesztést egy tőzsdén jegyzett vállalat, vagy pedig egy helybéli polgárokkal együttműködő cég hajtja-e végre.

Az első esetben a közösségből származó nyereség a befektetők kezébe folyik, akik a részvényeiket bármikor el is adhatják. A részvénytársaság jelentése franciául találóan jellemzi a tényállást: *société anonyme* – névtelen társaság. Ezek a nagy konsernek általában jó jogászokat fogadnak, azzal a céllal, hogy minél kevesebb adót fizessenek. A pénz pedig kifolyik a közösségből. A nyereséget osztalék formájában azok a részvényesek kapják, akik semmiért nem felelnek. Részvénytársaságok eszerint a német alkotmány 14. cikkelyét kérdőjelezzik meg, miszerint „a tulajdon kötelez”, azaz felelősséggel jár, és „használatá ugyanakkor elvárhatóan a közösség javát kell szolgálja” (14. cikkely, 2. bekezdés), tehát nem csak azoknak a javát, akik már jelentősebb javakkal – például részvényekkel – rendelkeznek.

A szövetkezetek (nem kolhozok) ellenben direkt a közösség tagjainak fizetnek, vagy helyben újrainvestálják a nyereséget. A polgári szövetkezet (vagy civil társaság) minden tagja egyenlő szavazati joggal rendelkezik, mindegy, hogy milyen arányban részese a közös tulajdonnak. Így a német energiafordulat hátterében kialakult polgári mozgalom a kapitalizmus egy igazságosabb formáját gyakorolja, melyben kis cégek, családi és közép vállalkozók vállalnak hordozó szerepet. Ők nemcsak a következő negyedéves hírközlésre gondolnak, hanem hosszú távlatok figyelembevételével cselekednek.

Míg 20 évvel ezelőtt a szövetkezetek elavultnak tűntek, a pénzügyi válság következtében újra a jövő mintaképévé váltak. Németországban 21 millió szövetkezeti tag létezik, világszerte pedig közel 800 millióan szerveződnek szövetkezetekbe.

Az ötlet nem új. Friedrich Wilhelm Raiffeisen 170 éve alapította Rheinland-Pfalzban az első segélyegyletet a vidéki lakosság támogatására. Ezen az európai szövetkezeti gyakorlaton alapult az 1898-ban, azaz 119 évvel ezelőtt gróf Károlyi Sándor (a magyar szövetkezetek atyja) által létrehozott HANGYA szövetkezeti mozgalom, mely fokozatosan kiemelte a válságból és talpra állította a feudális alapú magyar vidéket. Károlyi az 1848/49-es szabadságharc leverése után került Párizsba, ahol megismerkedett a felvilágosult szellemű Frédéric Le Play nevű francia közgazdász és szociálpolitikussal.

La Play a modern szociálpolitika elméleti megalapozója, a munkásjólét megteremtésének, a társadalmi feszültségek feloldásának és kiegyenlítésének egyik korai hangoztatója volt.

(Önsegély, önigazgatás és saját felelősség – ezek a szövetkezetek központi elvei) 2016 novemberében az UNESCO Etiópia fővárosában, Addisz-Abebában immateriális világörökséggé nyilvánította a szövetségi organizációs formát, mely jelentősen hozzájárul a participációhoz és a demokráciához. Etiópiában 24 kollektíva működik, társasági szervezetben termelnek kávé. Akik a munkát végzik, maguk a tulajdonosok.

A klímaváltozás megítélésében világszerte erősen különböznek a nézetek. Míg az USA-ban a választók mindössze 12 százalékát aggasztja a klímaváltozás, addig az Egyesült Királyságban ez a mutató 39%, Kanadában 45%. Németország vezetői a listát, nem elég, de 51 százalékkal. Nemcsak a német zöldeknek, hanem a Bajor CSU párt tetőszervezetének is szívügyévé vált a klíma- és környezetvédelem. A Keresztény Szociális Unió Josef Göppel nevű politikusa hozta létre a polgári energiaszövetkezetek tetőszervezetét. Ennek köszönhetően már 2014-ben 2000 német templom tetejére került szolár-berendezés.

Egyházi képviselők alapították 2007-ben az ún. Klíma-Allianz-ot, amely az akkoriban országszerte tervezett 37 szénerőmű megépítése ellen protestált sikeresen. Koncentrált ellenállásukkal jelentősen hozzájárultak majdnem mindegyik projekt megghiúsulásához.

A vidéki közösségek gyakran konzervatívak. Az ún. „Fügyökérmozgalm”, mely az energiafordulat kiindulópontja volt, 1974-ben a dél-badeni CDU pártszervezeteiben indult be. A schönai áramlázadók is ügyeltek arra, hogy a zöld-párt ne tudja bezsebelni őket.

Végző soron a németországi energiafordulatot a konzervatívok indították be. Magától értetődő tehát, hogy a polgári kezdeményezések kiválóan alkalmasak arra, hogy a klímakérdésben a bal- és jobboldalt összehozzák. Ma Németországban a lakosság és az energiaszakértők párthovatartozástól függetlenül megértéssel kommunikálnak egymással.

Korunk több országban észlelhető súlyos problémája, a város és a vidék közötti szakadék megszüntetése nagyrészt skandináv mintára történik. Az 1920–30-as években Skandináviában még nagyobb volt a lakosság polarizációja, mint ma az USA-ban vagy Angliában, ahol főképp a lemaradottabb vidékeken szavaztak az Establishment ellen.

A virágzó városokban, mint London City, Manhattan és San Francisco a populisták nem sok pontra tudtak szert tenni. A kibéküléshez vezető skandináv modell a következő négy oszlopon nyugszik: szövetkezeti modellek, széles konszenzus, beleszólási jog – azonosulással összekötve, végül az erőszakmentes stratégia. Az energiafordulat eszméje elsősorban ebből a négy forrásból merít.

(Nem csak klímavédelemről van szó) A decentralizált polgári energiaellátás tehát sokkal több, mint klímavédelem. Döntő jelentősége abban nyilvánul meg, hogy pontosan annak a vidéki lakosságnak nyújt opciót a társadalomban való részvételre és beleszólásba, amelynek a globalizáció előnyeiből a legkevesebb jutott.

Egészében véve az energiafordulat a nyugat-európai országokban (Angliában kevésbé, ahol ezt nagyrészt elaludták, az erőműveik $\frac{3}{4}$ része elavult, de a napenergia terén ők is meglepően tevékenyek) az utóbbi évtizedekben erősítette a demokráciát. A modern környezetbarát energiaellátás rohamos terjedése a társadalmakat itt békésebbé, kevésbé megosztottá, dinamikusabbá tette. A környezetszennyező nagyerőművek és az atomerőművek kiiktatásával, a megújuló energiaforrások lakossági kézbe kerülésével az emberek többsége örömmel azonosul.

Helyesnek bizonyul az a Lex Jansen nevű müncheni politológus általi követelés, miszerint teljes foglalkoztatás a jövőben nem lesz, ezért olyan szociálpolitikára van szükség, mely az alacsonyabb jövedelemmel bíró háztartásokat ahhoz segíti, hogy megélhetési költségüket szisztematikusan csökkenteni tudják.

A napelemet, vagy hőpumpát ugyan egyszer meg kell venni, de ezek a használati javak növelik a szociális biztonság érzését. Az alapigények kielégítése a helyi önellátás módszereivel tehát azért fontos, mert azok az emberi méltóság függvényei. Az előrelátó gondoskodás elve (Vorsorgeprinzip) önmagába foglalja a környezetvédelmet és a fenntartható, biztonságos energiaellátást is.

Egy legfrissebb közös francia–német közvélemény-kutatás, mely a politikai rendszer tekintélyéről kérdezte a lakosságot, meglepő eredménnyel zárult. Németországban a megkérdezettek ⅔-a, Franciaországban pedig csak 15%-a tekint bizalommal a politikai rendszerre. Németországban tehát, a lakosság kétharmada hiszi, hogy a politika a gazdaságot elégségesen támogatja, és megteremti az innovációhoz szükséges keretfeltételeket. Arra a kérdésre pedig, hogy „a globalizáció Ön szerint árt-e a gazdaságnak”, Németországban 13%, Franciaországban pedig 55% válaszolt igennel.

Érdekes lesz megfigyelni, hogy az atomalapú centralizált francia energiarendszer folyamatban lévő felszámolásával, a decentralizált, megújuló energiaforrásokra való átállással, közelebb kerül-e majd egymáshoz a két nép globalizációról alkotott, jelentősen eltérő véleménye. Természetesen a munkanélküliség aránya, és egyéb tényezők is közrejátszanak a helyzet megítélésében, de ennyire nagy különbségek egy téren sem észlelhetők.

(Önálló gazdasági irányzat, de egy duális rendszerben) A mai gazdaságpolitika szinte mindenütt a vállalkozók támogatásán alapszik. A már említett Lex Jansen politológus elképzelése szerint, aki ezzel szemben a használati ökonómia híve, az emberek és háztartások állnak a középpontban. Azt akarja, hogy ez az önálló ökonómiai irányzat egy önálló gazdasági szektorként legyen kezelve.

Ilyen fogalom a közgazdaságtudományban eddig nem létezik, és az emberek tudatában szinte semmilyen szerepet nem játszik. „Ezen a téren nagyobb kompetenciára kell szert tennünk. Azon kell gondolkodnunk, hogyan tudjuk az alapszükségeinket lehetőleg a piactól függetlenül kielégíteni.” Jansen azt szeretné, hogy az emberek önmagukat juttassák szó szerint biztonságba, azzal, hogy a pénztől való függőségüket csökkentik – ami által kevésbé zsarolhatóvá válnak.

Nem egyre több luxuscikket, hanem egészséges élelmiszert, vizet, kifizethető lakást és helyi mobilitást kell politikailag biztosítani. Ha valamit a piacon veszek, jövedelemre van szükségem és a cégek nyereségelvárását is ki kell fizessem.

Ha ezzel szemben egy közösségi energiaszolgáltatást üzemeltet, a szolgáltató eszköz beszerzése ugyan pénzbe kerül, de utána nem profitról van szó, hanem önellátásról. Persze a mai világban magas rangot foglal el a csúcstechnológia. Jansen tisztában van azzal, hogy a mobiltelefon és a számítógép is egyre inkább hozzátartoznak az alapberendezésünkhöz és ilyen cikkeket nem lehet minden faluban előállítani.

Tehát nem abból áll a víziója, hogy megszűnik a piac – természetesen továbbra is lesz nyereséges gazdálkodás és jövedelemre is szert fogunk tenni. Vagyis egy duális gazdasági perspektíva megvalósítása jelentheti a társadalom számára a szükséges és egyben a legcélravezetőbb utat. Ezen belül a megújuló energiaforrások elterjedése a modern társadalom egyik legfontosabb húzóágazatává vált. Ezt az ágazatot a német kormány eddig összesen kerek 500 milliárd euróval támogatta eredményesen.

(Átrendeződés Németország egykori nehézipari központjában) Jó példa erre az utóbbi években felgyorsuló, megújuló energiaforrásokhoz kapcsolódó foglalkoztatottság növekedése Észak-Rajna-Vesztfáliában. Ez a tartomány az ország legnépesebb, és a legtöbb elektromos energiát fogyasztó tagja, ahol az utolsó kőszénbányát 2019-ben fogják bezárni.

Az alább felsorolt eredményeket a Prognos AG (gazdaságtudató és tanácsadó vállalkozás) empirikus adatbázis alapján hozta nyilvánosságra a tartomány környezeti minisztériumának a megbízásából 2015 augusztusában. A felmérés szerint az iparágának adott

évben 320 000 foglalkoztatottja volt és 70 milliárd euró (21 ezermilliárd Ft) forgalmat bonyolított le. Ezzel a környezetvédelem néhány év alatt vezető iparágga alakult, még a hagyományos gépgyártást és a kémiai ágazatokat is megelőzve.

A folyamatosan növekvő iparág összeköti a növekvő környezetvédelemmel járó előnyöket a vállalkozások nagy esélyeivel, világos perspektívát mutatva különösen azon fiatalok számára, akik szakmai képzés vagy főiskolai tanulmányok választása előtt állnak.

A minisztérium az iparágat 2020-ig további 800 millió euróval támogatja, azzal a céllal, hogy jövőképes munkahelyeket biztosítson.

(Mit kell az energia-hatékonyság alatt értenünk?) Mivel ma minden vállalkozás számára kötelező feladat a legjobb hatékonyság elérése, érdemes a leggyakrabban előforduló hatékonyság (efficiencia) kifejezést röviden meghatározni. A szó az „efficere” latin igéből – valamire hatni, véghez vinni – vezethető le. Ebből világossá válik, hogy hatékonyság alatt egy folyamatot kell értenünk, nem egy állapotot. Közben a bevetett eszközök és az elért hatás közötti viszony lesz értékelve.

A környezetgazdálkodás gerince a következő tíz részpiacágból tevődik össze, melyek egyben a német energiafordulat alappillérei is.

1. Első helyen áll az erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás és – a minden reszortra átfogóan vonatkozó – energiamegtakarítás. Számos iparilag fejlett ország nyersanyagban szegény, és így importra szorul.

A szennyezőanyagok csökkentése és a klímavédelmi célok elérése köztudottan nemzetközi jelentőséggel bír. Minden haladó szellemű ipari ország számára közös érdek a versenyelőny növelése is. Ennek következtében növelték a vállalatok ezen a téren a legerősebben az export térfogatukat. Ide sorolható az energetikailag határos épületgépészet, az automatizáció és gyártási folyamatok vezérlése.

A környezetbarát energiafordulat révén Észak-Rajna-Vesztfália tartományban csak 2012-ben 28%-os volt a forgalomnövekedés. Beleértve ebbe a transzport és az energiatranszport folyamatait is. Ez a jelentős növekedés elsősorban a nagy energiaszolgáltatók, megújuló energiatörzsek irányába végrehajtott stratégiaváltásának az eredménye.

2. Fontos szerepet játszanak a szélenergia-ipar beszállítói. Ebben a szektorban 100 000-en dolgoznak, ami az összes környezetgazdálkodásban foglalkoztatott személyek egyharmadát teszi ki.

3. A fejlődés szintén meghatározó területéhez tartozik a vízgazdálkodás. Ezen belül legerősebben képviselt a szivattyutechnológia, mely jelentős export szerepet tölt be a fejlődő országok részére.

4. Külön fejezet a környezetbarát energia-átszabályozás (átalakítás), energiatranszport és -tárolás.

5. A lég- és zajemisszió csökkentését szolgáló gyártmányok fejlesztése és előállításának számos erre specializált kis- és középvállalatot foglalkoztat.

6. Állandó foglalkoztatást nyújt a fenntartható fa- és erdőgazdálkodás.

7. A környezetbarát mezőgazdálkodás.

8. A környezetbarát mobilitás és meghajtástechnika.

9. Hulladékkezelés- és ártalmatlanítás

10. Bioenergiaparkok működtetése.

A témák komplexitására való tekintettel a számomra adott kereten belül nem lehetséges az összes felsorolt ágazatra részletesen kitérni. Néhány mindnyájunkat érintő idevonatkozó, izgalmas témát viszont nem lehet elég gyakran említeni. Ide sorolandó az energiafordulat sokoldalúságát és összetettségét jellemző további (de még nem utolsó)

két alapfeltétel: a vezetékhalozatok fejlesztése és az ezzel szorosan összefüggő – a hálózati rendszert szolgáló – (újabb kulcsfogalom) flexibilitás. Utóbbira azért van feltétlenül nagy szükség, hogy kiegyenlítse a nap- és a szélenergia időjárásfüggő ingadozásait, amely esetenként

- a.) betáplálási hiányhoz, vagy
- b.) betáplálási többletkez vezethet.

A tárolás megoldása. Ebben játszik növekvő szerepet a kezdetben említett HANGYA mozgalom elvén működő magánkézben levő akkumulátorok sokasága. A berendezések mivoltára és előnyeire már előző tudósításomban [Valóság, 2016/6] részletesen kitértem. A lítiumion-akkumulátorokra vonatkozó elvárások beteljesedése még egy-két évig várat magára, (az óriási gyárak építése folyamatban van) így az árak megféleződése következtében ez a tárolási módszer lassan, de biztosan a kis háztartások számára, támogatások nélkül is kifizetődővé válik.

Betáplálási többlet esetén alkalmazható az egyre növekvő jelentőséggel bíró, rövid magyarázatra szoruló szintén új fenomén, az ún. szektorösszekapcsolás, ami alatt az elektromos energia átszabályozását értik a hőtermelő (kombinált hő- és áramtermelés), illetve a mobilitási szektorokba. A megújuló forrásokból származó többletenergia és a mobilitás összekapcsolása egyrészt jelentősen hozzájárul a mobilitás – az elektroautók és üzemanyagcellás járművek révén történő – dekarbonizálásához, másrészt nagy kihívást jelent az innovatív informatikusok és mérnökök számára.

Itt ugyanis nem kevesebbről van szó, mint a járműipar alapvető újragondolásáról, kuplung, sebváltó, dinamó, kipufogó, katalizátor, benzintank és még sok-sok fölöslegesség vált alkatrész nélkül. Az utasok ehelyett egy nagy csomag akkumulátor fölött ülnek, amelyek a szinte hangtalanul pörgő elektromotort hajtják meg.

Így mutatták meg az aacheni egyetem járműkutató mérnökei, hogy kedvező áron vélhetően jobb autót tudnak gyártani, mint a hagyományos autógyártók vezető márkáinak bármelyike. A több tanszékből álló interdiszciplináris kutatókör 2016. május végén mutatta be az egyetem új campusán az általa fejlesztett „e.GO Life” nevű 4 személyes városautó prototípusát. A jövőbe mutató kis elektromos autók teljesítménye 38 kW és 64 kW (csúcsteljesítmény) között van, lítiumion-akkumulátora pedig 4,5 és 8-10 óra (0%-100%) alatt tölthető újra. Váza rozsdamentes aluötvözetből, a karosszériája pedig már nem vaslemezből van, hanem szintén innovatív karbonrostszálak alkalmazásával fejlesztett hasonlóan szilárd műanyagból, melynek kifogástalan felületét vizsgálgatva nem feltételeznénk, hogy nincs rajta semmiféle lakkréteg. E a felület ugyanis már az öntéskor jött létre.

A Porschénél is sebesebben gyorsuló és hangtalanul suhanó jármű ára 15 900 euró. Ebből le kell vonni a jelenlegi 4000 eurós állami prémiumot. Ezen az áron a bátrabb látogatók már az első napon több száz példányt rendeltek belőle. Schuh professzor, a projekt vezetője elmondta, hogy a viszonylag alacsony ár ellenére a gyártás nyereséges lesz. A megoldás az alacsony számú alkatrész, a gyártás optimalizációjában és egy spártaian egyszerű belső kiképzésben rejlik. A környezetbarát e-autók gyártásánál a hagyományos beszállítók 44 százaléka fölöslegessé válik, eközben jelentősen csökken a beépített kopó alkatrészek aránya is. Míg a hagyományos autók gyártásához több százmilliós nagyságrendű gépparkra van szükség, ők ezt mintegy 400 000 euróból oldották meg.

A jármű egy 48V-os Bosch elektromotorral van ellátva, amely kb. 130 km hatótávolságot biztosít, és további akkumulátorokkal bővíthető 180 km-re. A szervizt bármelyik Bosch üzem elvállalja, bár meghibásodásra az ablaktörőn, a LED lámpákon és a kerékgumin kívül nem túl nagy az esély az e-járműveknél. A 2011-ben alapított társaságnak már ezt megelő-

zöleg sikerült egy elektromos haszonjármű sorozatot fejlesztenie, amely StreetScooter néven vált ismertté. Az igényes (városi) postai forgalomra gyártott kisteherautó 2015 óta van forgalomban, és váratlanul nagy nemzetközi sikere a gyártót is meglepte.

(Egy elhagyott szürke ipartelep újjászületése) Aachen utolsó rozsdávezetében elterülő, üresen álló ipari csarnokai alkalmasnak bizonyultak a gyártásra. A város egész negyede a StreetScooter következtében ébredt föl csipkerózsika álmából. Ez a sokat említett ún. szerkezeti átalakulás (Strukturwandel) vonzza magával a különböző ügynökségeket és szolgáltatókat is.

A múlt század masszív, tartózkodó ipari-sármmal rendelkező, de elhagyott téglalapúletekből álló utolsó probléma-negyede a városfejlesztők közreműködésével egy új és attraktív urbánus vonzóponttá alakulhat.

A város érdeke és legfőbb célja, hogy a revitalizálás során, a sok fiatal is foglalkoztató modern üzemi területek jól keveredjenek a gasztronómiával, szabadidős lehetőségekkel és a közeli lakóterületekkel is mindenféle szempontból jó legyen az összeköttetés.

Amint kiderült, hogy Aachenban nem tudnak annyi járművet gyártani, ahányra rendelés érkezik, a posta DHL csoportja meg is vette a gyárat, és nemzetközi szinten keres újabb gyártólehetőségeket az egyre növekvő kereslet kielégítésére.

(Öt perc alatt tankolni) A kritikusok egyik fő érve, hogy az elektroautók jövője a tankolásnál hiúsul meg. Míg a hagyományos autóknál megszoktuk, hogy egy gyors csésze kávé közben az autó teletankolható, addig jelenleg még a Tesla-Superchargernél is 15–30 percig tart a töltés.

Öt perc alatt tankolni eddig csak a robbanómotoros autók tudnak. De ezt az előnyt is veszély fenyegeti. Egy svájci kutatóintézet erre is megtalálta a – töltőállomás felőli – megoldást. Ez lényegében úgy működik, hogy egy óriási, mintegy 1,5 tonnás lassan feltölthető elem az áramot gyorsan leadja. Érdekessége a dolognak, hogy a berendezés semmiféle drága közléstítményi hálózatot nem igényel, hanem bármely 230 voltos, 16 amper biztosítékkal ellátott áramforrással működik, és egy óra alatt egy szabványos iparidugós csatlakozásnál feltölthető. A 15 lítium-vas-foszfát akkuból álló elem belsejében a váltóáramot egy feszültségátalakító egyenárammá alakítja át. A berendezést üzemelés közben ventilátorokkal kell hűteni, mert az akkuk felmelegednek. Az elektroautó feltöltését szintén feszültségátalakító szabályozza. A prototípust már megépítették, de az ultragyors töltés ennek ellenére még nem vezethető be. A mai e-autók elemei még nincsenek ilyen mennyiségű energiára méretezve. A feltöltésnél (tankoláskor) az akkumulátorok kb. 7 °C-kal felmelegednek. Ha az akkut öt perc alatt töltenék fel, a hőmérséklet legalább 50 °C-kal emelkedne, és ezzel zavart okozna. A töltőállomás tehát még a megfelelő akkura vár. Amíg az is meglesz, addig gyorstöltőként használható, ahol a feszültségátalakítót úgy állítják be, hogy a töltést 20 perc alatt adja le. Egyelőre tehát a tankolás alatt még kényelmesen kávézhatunk. A jövő töltőállomása viszont egy másik fontos célra is használható. Puffertárolóként tud majd a villamoshálózatok stabilitásához hozzájárulni.

A mobilitás másik (eddig vonatottan fejlesztett) de egyre sokat ígérőbb újdonsága a 2012 óta az energiahivatal által tesztelt, hidrogénnel működő tüzelőanyag-cellás autótípus.

A mindennapos használhatóság szempontjából vizsgált Mercedes F-Cell B például 2014 óta teljesítményvesztés nélkül tett meg máig több mint 50 000 kilométert. A motor fogyasztása éves átlagban 1,1 kg hidrogén 100 km-en. Ez 3,7 liter dízel energiájának felel meg. A 2017-es őszi, nemzetközi autókiallítás (IAA) nemcsak a Mercedes, hanem a Honda, a Toyota és a Hyundai is be fogja mutatni az üzemanyagcellás autók

legújabb generációját. A hidrogénkutak száma folyamatosan növekszik. Bár 2017 elején összesen csak 35 db volt Németországban, 2018-ig ezt a számot százra akarják növelni.

Ezek a járművek árban egyelőre nem tudnak versenyezni az e-autókkal, de gyorsan tankolhatók, az emisszió- és hangmentes motorjaikkal az e-járműveknél még fennálló távolsági probléma is meg lett velük oldva.

Nagyméretű nehéz járművek (teherautók, buszok, teherhajók) különösen alkalmasak az üzemanyagcellás meghajtásra. Ez azért bír nagy jelentőséggel, mert az áruszállítás a közeljövőben drámaian fog növekedni és vele együtt az üvegházhatású gázkibocsátás és egyéb légszennyező anyagok mennyisége is.

A várható növekedés egy részét az utakról a sínekre és vízi utakra kívánják terelni. Ez önmagában – magyar viszonylatban is – egy fontos és több helyet igénylő külön téma, ezért itt csak néhány mondat erejéig térek ki rá.

A belső hajózás ugyan sok teherautót tud helyettesíteni, de a hajók dízelmotorja szintén nagy mennyiségű káros anyagot bocsát ki. Itt a folyékony földgáz (LNG) jelenthet egy klíma- és környezetbarát alternatívát. Ezen a téren többek között 2016 óta létezik egy EU-Life projekt, melynek keretén belül dél-hollandiai vezetéssel 17 német, holland, belga és nagy-britanniai partner 4 éven keresztül teszteli a jövő üzemanyagait és hajtóműveit. Ezen belül az Észak-Rajna-Vesztfália energia-kompetenciaközpont (EnergieAgentur.NRW) hálózata is kíséri a környezetbarát üzemanyagokkal kapcsolatos projekteket.

A skandináv és kanadai hajógyárak is egyre több komp- és teherhajó gyártásánál térnek át a hibrid, illetve kizárólag nagy pufferelemekkel (2,6 MW-ig) működő elektromos meghajtásra. A 2009-ben alapított „Corpus Energy” nevű kanadai cég maritim használatra alkalmas óriásakkuk gyártására rendezkedett be. A cég vezetője szerint az akkumulátorok bevezetése a hajózásban tízszer nagyobb értékötöbbléthez vezet, mint az autókban. Alumínium hajótestek gyártásával pedig a hajók súlyát a felére tudják csökkenteni, ezzel is közvetve növelve a hatékonyságot.

Többek között ez év januárjában egy EU-közösségi üzemanyagcellás buszprojekt indult, JIVE (Joint Initiative for Hydrogen Vehicels across Europe) néven, melynek keretében 2018-ig 140 busz lesz legyártva. Erre a célra az Unió 37 millió eurót bocsát rendelkezésre. Brüsszel egyben hét H2-kút létesítését is (ebből három Németországban) támogatja.

(A „prosumerek” aktív kettős szerepe) A decentralális megújuló energiaforrások, hálózatok összekapcsolásakor beszélünk az energia-prosumereken alapuló virtuális erőművekről. Ez a módszer szemlélteti a „sok kicsi sokra megy” elmélet előnyét a leglátványosabban. Egy 500 MW-os központi nagyerőművet durván 150-200 ezer kb. 3-5 kW-os teljesítményű energiatermelő háztartás, vagy egyéb közösség tud, mint egy aktív kettős szerepet vállaló „prosumer” kiváltani. Ez persze egy innovatív digitális vezérlést igényel és nagy kihívást jelent az áramvezeték-hálózatok számára is. Ezt a kihívást fogadta el a jelenleg is bővülő Aachen Campus Melaten FEN (Flexible Elektrische Netze) nevű agytrösztje. Ipari partnereikkel intenzíven dolgoznak a legmegfelelőbb innovatív hálózati technológiákon, melyeknek központi támpontja az egyenáramú technika továbbfejlesztése és bekötése az összes feszültségi szintre. A módszer egy sor feladatot egyszerűsít le, melyek az eddig alkalmazott váltóárammal csak többletköltséggel és vezérlési nehézségekkel valósíthatók meg. Az egyenáramú hálózatok ráadásul sokkal alkalmasabbak egy hajlékony bidirekcionális (a virtuális erőművek feltétele) energiaáramlás irányítására a mindenkori termelők és fogyasztók között. Könnyebben vezérelhetőek és kevésbé érzékenyen reagálnak, ha az energia sok ponton, egyszerre lesz betáplálva.

A FEN a német oktatás és kutatásügyi minisztérium (BMBF) kezdeményezésén alapszik, amely az egyetem különböző szak- és tématerületeinek az ipari partnerekkel való hosszútávú együttműködését támogatja. A kutatások eredményei így gyorsan innovatív termékekbe, illetve szolgáltatásokba vezethetők át.

De ipari léptékű, helyi energiátárolók kiépítése terén, nemzetközi szinten is folyik a verseny. Erről egy svájci, német és amerikai példa következik röviden összefoglalva.

Svájc

A lausanne-i politechnikum (EPFL) campusán egy 500 Kwh-s nagytárolót létesítettek. Ezzel a „Romande Energie” nevű szolgáltató nemcsak a kapcsolt szolárparkból származó többletenergiát tudja tárolni, hanem az egység feszültségingadozásokhoz való viszonyulását is tudja a hálózaton vizsgálni. Megbízható energiátároló lehetőségek hálózati működőképessége kulcsmegoldás jelentőséggel bír a megújuló energiaforrások áramkeverékbe való bekötését illetően. Ilyen magas kapacitású (lítium-titanát akkumulátorokkal működő) tárolóval most nyílik először lehetőség az ún. „intelligens hálózat” irányítási módszereinek reális feltételek melletti vizsgálatára.

Németország

A lítium-vas-foszfát-technikával működő ipari méretű akkukat egy Wittenberg melletti jelentéktelen kis Kropstädt nevű faluban kísérletezték ki és gyártják. A Tesvolt nevű startup-cég gyártmányai különösen a 60 kilowattórás nagyságrendben keresettek. Nagy előnyük, hogy szigetüzemű rendszerekként is használhatók, hotelek, szupermarketek, kisebb mezőgazdasági egységek (fejőgépek) működtetésére. A sokoldalú Li 60-as digitális vezérlésű akkuból többek között Nagy-Britanniába és Oroszországba is exportáltak. Havonta 30 szerelőt iskoláznak, hogy a 48 V bázisú Li-akkublokkok szakszerűen legyenek felépítve. Az alacsony feszültségnek az az előnye, hogy a szerelők maguk végezhetik a beépítési munkákat. Magasabb feszültségnél a szereléshez és karbantartáshoz speciális kiképzés lenne szükséges. Európában mindennek ellenére még hiányzik a megfelelő jogi szabályozás egy kielégítően működőképes üzleti feltételeket biztosító áramtárolórendszer alkalmazásához.

Észak-Amerika

Egy RES nevű (Renewable Energy Systems) stuttgarti Projektfejlesztő és Rendszerintegráló cég öt nagytárolót épített Észak-Amerikában, kerek 70 megawatt összteljesítménnyel. A kihívás a tárolók méretezése. Az alkalmazás módjától függően, esetenként teljesen különböző rendszerek és elektrokémiai komponensek kerülnek bevetésre.

Teljesítmény és tárolási képesség (kapacitás) szerint tagolva, három egymástól eltérő igénykőről beszélhetünk. A hálózati frekvencia kiegyenlítésére a nagy teljesítmény fontosabb, mint a nagy mennyiségű energia. A Washington állambeli Glacier településen üzemelő akkunak a neuralgikus egészségügyi intézmények háttér-áramellátását kell biztosítaniuk hálózati kiesés esetén. Az akku itt úgy lett méretezve, hogy maximum 2 megawatt teljesítményt tudjon két órán keresztül a hálózatba betáplálni. Ilyen esetben a lítiumion akku jön számításba. Pontosabban, ha az energiát 15 perc és maximum 4 óra közötti időszakaszokra kell készenlétben tartani.

Ha nagyobb tárolási képességre van szükség, akkor a Redox-Flow technológia válik érdekessé, amelynél két pumpa mozgatja a bővíthető nagytartályokban elhelyezett polimer-sóoldatot a cellulóz-membránnal elválasztott cellák között.

A harmadik járatos tárolómódszer a sótároló-technológia, amelynél pumpákat nem alkalmaznak, hanem a cellák egy sósvizes elektrolit-folyadékban helyezkednek el.

Egy felső-ausztriai cég (Bluesky Energy) kombinálja a három technológiát, és az így létrehozott hibrid tárolóval tud olyan eredményeket elérni, melyekkel szinte minden követelménynek meg lehet felelni.

A jövőbe mutató alap kutatások természetesen a légiforgalmat és az űrkutatást is magukba foglalják. Néhány éven belül a személyszállító kisrepülőgépekkel kezdődően beindul a légiforgalom átállása is az elektromotoros, illetve hidrogénmeghajtású gépekre. Az első kísérletek az USA-ban folynak. Egyelőre 1300 km-es távolságon próbálkoznak 10-20 személyes utasszállítókkal, melyek a biztonság kedvéért a lítiumakkuk mellett még egy kis generátorral is rendelkeznek. Menetrendszerű bevetésükre állítólag 2-3 év múlva kerülhet sor.

Számos adat bizonyítja, hogy a világ átáll a megújuló energiaforrásokra. Ezen a folyamaton az sem változtat, hogyha az USA felmondja a párizsi klímaszerződést. Az energiafordulat technikai átalakulást jelent. Ennek a folyamatnak ellenszegülni üzem- és népgazdasági hátrányok elfogadását jelenti. Az USA-ban a konszernek és a civilek együttes ellenállása mutatja, hogy a társadalom nem hajlandó visszakozni.

Bizonyára a véletlennek köszönhetően történt, hogy miközben Trump elnök Washingtonban bejelentette, hogy szerinte a „klímavédelem túl drága, és le kell állítani”, Olaszországban egyidejűleg öt naperóművet helyeztek üzembe, összesen 66 MW teljesítménnyel. Európa jelenleg legnagyobb berendezése ezzel a teljesítménnyel egy kisvárost képes ellátni. A beruházó londoni székhelyű „Octopus Energy Investments” néven jegyzett cég különlegessége, hogy minden állami segély nélkül működik. Az 50 000 befektetőből álló globális cég kerek 6 milliárd angol fontot kezel. A vezetőség bejelentette, hogy két éven belül Nagy-Britanniában is fognak állami hozzájárulás nélkül áramot termelni.

(Mi túl drága?) A Bloomberg New Energy Finance szerint már világszerte feltucatnyi naperóműprojekt működik a mindenkori helyszínén, mint a leggazdaságosabb energiaforrás. Sőt a befektető cég elemzői szerint legkésőbb 2025-ben világszerte a napenergia lesz az áramtermelés legolcsóbb formája.

A felsorolt tények alapján ez a jóslat reálisnak tűnik. Kína mellett India is sorozatosan állítja le a szénművek építési terveit. Jogos az attól való félelmük, hogy azok a végén nem fizetődnek ki. Ázsia negyedik legnagyobb népgazdasága, Dél-Korea új kormánya is elbúcsúzik az eddigi szén- és atomenergiára támaszkodó politikájától, és új, központi szerepet tulajdonít a környezetvédelemnek. A liberális Moon Jae-in (Mun Dzsein) elnök pártja a megújuló energiák arányának 5%-ról 2030-ig 20%-ra való növelését tervezi.

Nagy-Britanniában alig két év alatt több mint a felére csökkent a szénfogyasztás, amivel a 200 évvel ezelőtti iparosodás előtti szintre esett vissza. Nyilván a magas CO₂-adó miatt tehát világszerte csökken a szénkitermelés. A csekély fogyasztói növekedés következtében a szén-dioxid-kibocsátás 2016-ban világszerte már harmadik éve stagnál, illetve csak 0,1 százalékkal növekszik. Nagy szerepet játszik ebben, hogy Kína tavaly első alkalommal vette át a vezető szerepet a zöld energiatermelésben, ezzel az USA-t is maga mögött hagyva.

A kutatásba és fejlesztésbe való investíció különösen a nyersanyagokkal alig rendelkező fejlődő országok számára rendkívül fontos döntés, amennyiben nem akarnak egy kiszolgáltatott, lényegében olcsómunka-alapú országgá alacsonyodni. Svájci kis- és középállalatoknál tízből heten foglalkoznak kutatással és fejlesztéssel, illetve az álta-

luk létrehozott innovatív készítmények gyártásával. A digitális fejlődés, az innováció vonzza maga után az újabb hosszútávú fejlődést. Az egyre gyorsabban változó világban pedig az esetleges lemaradás, potenciálisan növeli a további lemaradást, sorsdöntően befolyásolva a jóléti társadalom, a liberális demokrácia dinamikáját is.

(Befektetés a jövőbe) A felsorolt számok mutatják, hogy mindez még sokba fog kerülni. Másrészt azonnal felvetődik a kérdés, hogy mi másra fordítsa egy állam a közpénzeket, mint egy békés, dinamikus, szociális jólétet biztosító, stabil demokratikus társadalom megvalósítására és hosszútávú fenntartására.

(Tömören fogalmazva) A globális felmelegedés a környezetvédelem vonzataira nézve csak az érem egyik oldala. A klímavédelem, az energiafordulat és a társadalmi jólét összefüggésének témaköréről folytatott széleskörű – nem csak szakértők számára hozzáférhető – nyílt társadalmi diskurzus sok jót tenne a védekezőképes demokrácia folyamatának.

(Több minden sikerül, mint gondolnánk) Bátorító azt látni, hogy világszerte mi minden érhető el a célirányosan alkalmazott innovatív, versenyképességet növelő technológiákkal. Az erre szánt befektetések összessége immár 300 milliárd dolláros nagyságrendű, ami meghaladja az összes olaj, gáz, szén és atomszektorra szánt befektetést.

A kezdetben említett eredményesen működő vidéki energiaközösségek tudják: „soha nem szabad semmit kizárt dolognak tartani”. A feltétel csak annyi, hogy az ember higgymen önmagában és vágjon bele a dolgokba.

Tudomány és világ (olvasmánynapló)

Nyáron a hűvös, hegyi házukban a kánikulától védve, lazán szórakozva böngészttem az öröklött könyveinket. Egyszer csak Dénes Zsófia írása váratlan, felkavaró élményként hasított belém. Az író nő beszámolt arról, hogy meghallgatta Thomas Mann 1936. június 14-én a pesti Belvárosi Színház színpadán, aki a legendás előadását így fejezte be: „Meg kell ismernünk a valóságokat, hogy leküzdhessük az ember két legbőszőbb sárkányát és ellenfelét: a félelmet és a gyűlöletet. Angst und Hass – mondta kétszer, félelemmel és gyűlölettel.”¹ Igen, a félelem és gyűlölet – ez a két, józan belátást, értelmet nélkülöző pszichés stressz válaszforma – egyre erősebben van jelen napjainkban is a világméretűvé nőtt terrorizmus következtében. Erősíti ezt, hogy a *mai világunkban* együtt élnek a tudomány, technika és gazdaság követheetlen gyorsasággal bővülő vívmányai, eszközei, továbbá azok az új jelenségek, melyek ennek a globális modernizációnak kísérsőjeként eddig ismeretlen mértékű és formájú válsághelyzeteket, veszélyeket hoztak létre. A Föld légkörének felmelegedése, a megállíthatatlan klímaváltozás, sivatagosodás, vízhiány, a leginkább veszélyeztetett és gazdaságilag legelmaradottabb területeken várható túlnépesedés olyan hatalmas migrációs hullámot indíthat el, ami nemcsak átrajzolja az emberi civilizáció jelenlegi térképét, hanem veszélyezteti is annak fenntarthatóságát. Mindez közismert. Közvetlenül tapasztaljuk és éljük meg naponta ezeket az élményeket, vagy igényes médiumok: magazinok, ismeretterjesztő tv/rádióműsorok szórják ezeket az információkat. Nem tagadható az sem, hogy tiszteletreméltó mozgalmak, politikai kezdeményezések indultak el ezeknek a veszélyeknek a csökkentésére világméreteken.

A *tudomány* embere számára eközben az is világossá vált, hogy e problémák leírására, megragadására az eddig bevált fogalmak gyakran már nem alkalmazhatók. Viszonylagosak, használhatatlanok lettek sok lényeges területen, vagy egy sor új jelenség tudományos, fogalmi szintű értelmezése még el sem kezdődött, főleg a társadalomtudományokban.

Hogyan tükröződik ez az új állapot azokban a folyóiratokban, melyek rendszeres figyelmét már évtizedek óta – havi rendszerességgel és nagy kedvvel – végzem? Az életem az immunológia kutatásához kötődik, de élénken érdeklődöm – a lehetőségeim szerint – társadalmi kérdések iránt is. Ezzel a „vallomással” azt jelzem, hogy a személyemhez, korlátaimhoz kötötten egy nagyon szubjektív összeállítást állítok most össze a 2016-ból származó olvasmányélményeimből. Három nemzetközileg nagyon jelentős, természettudományos profilú, angol nyelvű folyóiratból, és három magyar nyelvű, társadalomtudomány témájú írásból idézek.

Az első meglepetésem az volt, hogy 2016-ban először a *Nature*, a *Science* és a *Scientific American* cikksorozatok indítottak a Föld globális problémáiról és a tudomány helyzetéről, lehetőségeiről. Ezeknek az egyedülálló, nagy értékű tudományos hitelességük „bélyege” jelenti.

(A tudomány diadalát hirdető) „Képzeltet felülmúlóan más világban élünk, mint a nagyszüleink” – indult ezzel a címmel egy cikksorozat a *Nature*-ben február 25-én, amiben a szerzők egy hatalmas, a mesterséges intelligencia kifejlesztéséig terjedő fejlődési ívet rajzoltak meg, bár jelezték ennek az útnak beláthatatlan kockázatait is. A fejlődés fő mozgatói: a számítógépes kapacitás exponenciális növekedése; a hatalmas adatmeny-

nyiségek kezelésének képessége; a kommunikáció általános felgyorsulása, különösen a beszélt kommunikáció eszközeinek elterjedése és elérhetősége; a genetika, idegtudomány és nanotechnológia biztossága; a robottechnika fejlesztése a mesterséges intelligencia irányába főként hadászati célokból. A legtöbb bizonytalanság a genetika, a robotok és a mesterséges intelligencia fejlesztését, továbbá a pontosabb klíma-előrejelzéseket illetően fogalmazódik meg a jövő generációk számára. Ugyanakkor számukra nagy értéket jelenthet majd az elmúlt évtizedek problémamegoldó tapasztalatainak sokasága, amire az emberiség szert tett. Lehetségesnek látszik a gazdasági növekedés a fejlődő országokban, megteremthető a szükséges, hasznosítható tőke, az elegendő természeti forrás, a megfelelő tudományos ismeret, jó infrastruktúra, értelmes gazdaságpolitika, továbbá működő jogi és oktatási rendszer és végül, de nem utolsósorban, az emberek közötti együttműködés türelmes, belátáson alapuló kapcsolatrendszere. Az irántuk való igény jelenti egyébként az emberi természet alapvető mozdítóerjét, ami még a „jó angyal” tulajdonságokat is előhozhatja sokakban a jobb környezet kialakítása érdekében. Így néhány évtizeden belül – a jobb terhelésmegelőző és családtervezési programok következtében is – várható a népesség növekedésének lelassulása, főleg Dél-Afrikában.² Ígéretes továbbá, hogy az elméleti fizika felismerései alapján optimalizált, új „stresszmentes” városok tervezhetők.³ A vallás és a tudomány közötti, lehetséges, valódi párbeszéd pedig erősen óhajtott, össztársadalmi igényt, „éhséget” elégíthet ki.⁴

(Az önkritikusabb, realitátszerű hangok) „A klímaváltozás miatt növekszik a bizonytalanság az emberi faj jövőjét illetően” – kezdi egy summás ítélettel a Science.⁵ A Nature decemberi kiadványaiban három cikk írja le a felszíni vizek negatív változásait⁶, és hívja fel a figyelmet arra, hogy ezek globális kezelése a politikusok számára elsődleges célnak kell lennie.⁷ A harmadik pedig jellemzi az „antropocén kor” (az ember megjelenésével kezdődő földi időszak) főbb jellemzőit. Eszerint az „emberi tényező” megértése eddig még nem látott együttműködésekkel igényel a hagyományos tudományok mellett – mint például az archeológia vagy a történeti paleoökológia – a társadalomtudományok művelőitől olyan új, most formálódó területeken, mint a politikai ökológia, politikai közgazdaságtan, történeti ökológia, kulturális evolúció vagy környezeti etika.⁸

„Fennmarad-e az emberi társadalom? – kérdezi nyíltan A. Deaton a Scientific American szeptemberi számában egy cikksorozat elején.⁹ Nagy egyenlőtlenségek korába léptünk, amiben a kialakult, hatalmas jövedelmi különbségek már akadályai lesznek a további fejlődésnek, különösen az a jelenség, hogy a hátrányos helyzetű tömegektől elszakadt, kis csoportok alakítják – a saját, szűk érdekeik szerint – a törvényeket, a politikát és a gazdaságot. Így azonban nem keletkeznek elég számban újítások, vállalkozások, és a gazdaság nem bővül. Ezt a negatív átalakulást a társadalomnak fékeznie, akadályoznia kell. Bár nem lehet tagadni azt sem, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeknek lehetnek bizonyos pozitív, fejlődést serkentő hatásai mind egyének, mind csoportok számára. Egyébként már most érzékelhetően kettészakadt világban élünk. Éles példaként olvashatunk két egykorú lányról, akik nagyon eltérő hagyományú és fejlettségű civilizációban, mérhetetlenül különböző lehetőségek között, nagyon különböző jövőképpel élnek. Az egyik Lipcsében, Németországban, a másik Lagosban, Nigériában van, ahol az elkövetkező évtizedek egyik legnagyobb népességrobbanása várható. A közel 400 millióra növekvő lakosságból a felmelegedés, a munkahiány, a „növekvő gondok, fájdalmak (growing pains)” miatt tízmilliók kényszerülhetnek otthonaik elhagyására 2050-ig, ha nem érkezik olyan, hathatós, külső segítség, ami motiválhatja

a helyben maradásukat.¹⁰ Megállítható-e a nagyon valószínű „klímamigráció”?¹¹ Ennek a jövőnkkel foglalkozó folyóirat számnak a további cikkei számos problémát, aggályt fogalmaznak a női és férfi meddőség kezelésének jelenlegi módszereit, az emberi géállomány módosításait és az élet megnyújtását próbálgató, különböző, most folyó kísérleteket illetően. Megalapozott félelem jelenik meg abban a gondolatban is, hogy azzal a pillanattal, melyben a mesterséges intelligencia átveszi az uralmát az emberi történelem felett, elkezdődik a tudomány és technika új, önálló korszaka. Nevezhető-e ez a kor még „antropocén időszaknak”? – kérdezhető (S. S.) Két nem elhanyagolható, egyéb megjegyzést említek még ki ebből a nagy információcsomagból. Fontos, hogy a tudományos világ jelenleg még kézben tudja tartani a fejlesztések irányát és mértékét! A másik egy jellegzetesen „amerikai idea”, miszerint egy demokratikus társadalomban, környezetben ki tudnak termelődni azok a vezetők, akik érvényre juttatják a hátrányos helyzetű tömegek érdekeit a fejlődés érdekében.⁹

Elgondolkodtató és őszinte írás a Nature-ből, hogy a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség növekszik a tudományban is, és a művelői között is. Bár a tudomány lépést tart a modern fejlődéssel (az egyik motorja annak), de a művelésére egyre kevesebb esélye nyílik a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak – így például a nőknek vagy a szegényebb országok kutatóinak – a szakmai és társadalmi kiteljesedés eléréséhez. A tudományos karrier lehetősége a gazdag országok tehető családjainak gyermekei számára adott valójában.¹²

(„Egy kis hazai”) Üde színfoltot jelentett az olvasmányaimban három magyar nyelvű, erősen a társadalomtudományokhoz sorolható írás, egy könyv és két folyóiratcikk. Lényegében a Thomas Mann-idézet mellett ezek serkentettek e gondolatoknak a rögzítésére.

A mai világunk új, tudományos fogalmait formáló, vagy a régiek újraértelmezését kereső, felelős, tudósi magatartás jó példáját mutatja, amit Thomas Piketty írt az „A tőke a 21. században” című jelentős művének zárásaként korunk két meghatározó alapfogalmáról 2015-ben: „Ha azt akarjuk, hogy a demokrácia visszaszerezze az ellenőrzést a kapitalizmus felett, azzal kell kezdenünk, hogy a demokráciát és kapitalizmust megtestesítő konkrét intézményeket újra és újra kitaláljuk.”¹³ Ebből azt emelem ki, hogy ki meri mondani a megalapozott bizonytalanságot ezekkel az alapvető fogalmakkal kapcsolatban, szemben ezeknek a mára elterjedt, sablonos, kánonszerű, dogmaszintű, intellektuálisan fellazult használatával.

Botos Katalin cikkében két érdekességre hívja fel a figyelmet.¹⁴ Egyrészt arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia életében elsőként a hetvenes években, Bognár József akadémikus, a Világ gazdasági Kutatóintézet igazgatójaként hívta fel a figyelmet a jövedelmek veszélyesen aránytalan elosztására és eloszlására mint világlajenségre. Másrészt bemutatja és értelmezi a mára globálissá vált, profittömeg-növekedésből származó új fogalmat, a *finanszírozást*, és „életnek és tudománynak” szerencsés összekapcsolásával megnevezi ennek pontosan a lényegét: „ez a pénzügyi szféra imperializmusát jelenti”.

A „kettőszakadt” világunk jövőt fenyegető válságait elemezve nagyon tanulságosnak tartom Körmendy Lajos friss, valóságközeli írását is, ami rámutat arra, hogy az Európába betörő, beömlő, főként iszlám indíttatású migrációban és az ehhez kapcsolható terrorizmusban a zsigeri, túlélést segítő agresszió mellett, milyen befolyásolhatatlanul erős családi, törzsi hagyományok működtetik a tudatos népességgyarapítást forró vallási és politikai motivációként. Ezekben együtt érvényesül az irigység, a gyűlölet és a terrorfenyegetés¹⁵, melyeket részben természetes, részben mesterségesen gerjesztett félelem tart fenn, és amik újabb és további félelmet és gyűlöletet hoznak létre. (S. S.)

(Záró gondolatok) Az idézett, nagy tekintélyű, nemzetközi folyóiratok cikkei természet-tudományos szempontból tárgyalták a világ előtt álló perspektívákat és aggodalmakat. „Az emberi faj veszélybe került” mondat kimondása a Science-ben tudománytörténeti jelentőségű.⁵ Hogyan éljünk? – ez a kérdés aktuálisabb most, mint korábban bármikor. A bemutatott magyar nyelvű források mindegyike a társadalomtudományok világában foglalkozik régi közgazdaságtani, történelmi, szociológiai fogalmak újraértelmezésének igényével, továbbá új jelenségek, veszélyek mélyreható, bátor elméleti és gyakorlati (politikai) analízisével. Mindez a társadalomtudományok hatalmas lehetőségeit és fejlődésük éles, új kihívásait modellezi itthon és egyetemesen! Nagy kérdés, hogy a tudomány fogalmait és jelzéseit, melyek még akár az emberben rejlő „jó angyali képességek” megragadására is képesek, a mindenkori gazdasági és politikai gyakorlat mikor, hol és mennyire alkalmazza a jövőben a globálissá nőtt/zsugorodott világban.

Ám a Thomas Mann által megnevezett két sárkány, a „félelem és gyűlölet” legyőzéséhez arra az erkölcsi erőre is szüksége van és lesz a tudomány emberének az egyre nagyobb jelentőségű küldetése betöltéséhez, amit József Attila üzent a nagy európainak: „az igazat mondd, ne csak a valót” (József Attila, Thomas Mann üdvözlése, 1936).

JEGYZETEK

- 1 Dénes Zsófia: Láttam és hallgattam Thomas Mannt. Ami a századból kimaradt. Gondolat, Budapest (1985) 144.
- 2 Butler, D, Stern N, Bongaarts J, Fehr-Duda H et al: We live in a mind-blowingly different world than our grandparents. (2016) Nature 530, 399–415.
- 3 Pollock K: Urban physics. (2016) Nature 531, S64–S66.
- 4 Pritchard K: Religion and science can have a true dialogue. (2016) Nature 537,22 September doi: 10.1038/537451
- 5 Scheffers BR, De Meester L, Bridge L et al: The broad footprint of climate change from genes, biomes to people. (2016) Science 354/6363, 719.
- 6 Yamazaki D, Trigg MA : Hydrology: The dynamics of Earth’s surface water. (2016) Nature/News and views doi. 10.1038/nature21100
- 7 Editorial: Get water governance on the global agenda. (2016) Nature 540, 169–170. doi: 10.1038/540169b
- 8 Ellis E, Maslin M, Boivin N et al: Involve social scientists in defining Anthropocene. (2016) Nature News and Comments, December 07.
- 9 Deaton A: The threat of inequality. (2016) Scientific American, September, 43–47.
- 10 Hvistendahl M: A tale of two worlds. (2016) Scientific American, September, 37–41.
- 11 Peek, K, Hall SS, Gifford B. et al.: How will climate change us? (2016): Scientific American, September, 32–79.
- 12 Editorial: Socio-economic inequality in science is on the rise. (2016) Nature 537, 451. doi:10.1038/537450a
- 13 Piketty Thomas: A tőke a 21. században. Kossuth Kiadó, Budapest (2015) 597.
- 14 Botos Katalin: Változó világgazdaság. Négy évtized mérlege. (2016/7) Élet és Tudomány, 198–200.
- 15 Körömendy Lajos: Váratlan találkozás: Európa és az iszlám. (2016/11) Valóság, 1–28.

In memoriam Umberto Eco

Az „Európa születése” nemzetközi könyvsorozatot útjára bocsátó Jacques Le Goff hangsúlyozta, az épülő Európa folyamata óhatatlanul felveti azon kérdéseket: kik az európaiak, honnan, hova tartanak. Ezek a kérdések ma, a migráció világában extrém, éppen nem megnyugtató feleleteket kapnak. Erre a problémára írásom befejező részében térek vissza.

Eco „A tökéletes nyelv keresése” című kötete a fentebb említett sorozatban először 1998-ban jelent meg magyar nyelven, majd 2016-ban látott napvilágot, immár javított kiadásban. Ez a tény késztetett szemlélésére.

Eco bevezetőjében informál korlátozásairól: az Európát megelőző, vagy azon kívüli civilizációkról nem, vagy alig is szól; csakis az ősprogramokat taglalja. A valódi programokra fókuszál. De nem vizsgálja – többek között – az egyetemes grammatikáról szóló kutatásokat sem. Eltekint a barkács nyelvek (pidgin) bemutatásától: ezek elemi szókészletet és szintaxist mondhatnak maguknak, a gyarmatok lakosságát jellemzik, s egyik kedvenc terepe az etológiának. Sajátos önbesorolással *eszméletörténetnek* minősíti produktumát. Eco, aki a szavak státuszát azzal is érzékelteti, hogy szerinte szóbeli aktus initiálta a teremtést: Isten ama utasítása, hogy „legyen világosság”, s folytatta azzal, hogy – Ádám neveket ad az állatoknak. Kérdés, hogy ezek immanensen következnek-e a megnevezettből, avagy egy önkényes konvenció nyomán lesznek. Természet, kontra konvenció.

A kultúra elfogadja a nyelvek sokféleségét, a *szinkretizmus* egyik válfaja ez. Azt a felfogást, amely szerint a héber bírt primátussal, kiszorította például a görög, illetve a latin mint első nyelv hangoztatása.

A népnnyelvek – amelyek bizonyos fokig zárójelezték Ádám nyelvét – kezdték megalapozni Európát. Whorf és Quine hangsúlyozta: bármely természetes nyelv csakis ön-nön valóságélményét fejezheti ki, más természetes nyelv valóságélményét nem, ugyanakkor képes fizikai és szellemi világunk egészét maradéktalanul lefedni.

Dante jártassága a tökéletes nyelv keresésének mezéjében is kimagasló. Szerinte a héber nyelv az első megszólalók nyelve, elménk gondolatait így tolmácsoljuk.

Az ember egyféle természetes képesség által sajátítja el anyanyelvét. Az emberi nem minden egyedében standard módon van jelen a nyelvi képesség, s ez nem zárja ki a természetes nyelvek modifikálódását. A beszéd képességét mint adományt Istentől kapta Ádám, aki kiinduló képességként birtokolta az univerzális grammatikát.

Termékeny összehasonlítást produkál Eco akkor, amikor Dantét és Chomskyt összeveti: Dante univerzális grammatikája és Chomsky generatív grammatikája mintha egyazon töről fakadna. (Leegyszerűsítve: velünk született nyelvi készség a valamiről állítok valamit állítmányi–alanyi viszonyítás, amelyet nem tanulunk, hanem genetikai adottságként áll rendelkezésünkre.) Dante mintegy helyre akarja állítani a tökéletes nyelvet, s ezzel Ádám nyomába kíván lépni. (Ádám Istentől kapta a beszédet mint képességet, s ezzel az adománnyal alkotta a nyelvet. Ez mintegy kiinduló forma: univerzális grammatika.)

A kombinatorika és Cusanus említése után Eco bemutatja az etimológia tombolását, kitér van Helmont azon vélekedésére, amely szerint mivel az ember beszédszerveinek a hébert a legkönnyebb és legtermészetesebb kiejteniük, ezért a nyelvek eredetét a héberben lelhetjük fel, még akkor is, ha elfogadjuk Kircher ama paradigmáját: a népek keveredése beindítja a *kreolosodást*.

Vico az egyes népek eltérő szokásait, természetét konstatálva tartja szükségszerűnek a különböző nyelvek születését.

A XIX. században tanuként szemlélhetjük egy új mítosz létrejöttét: az árja törzsek kultuszát és egyben az árja nyelvek előtérbe helyezését. Tudomást szerzünk a névmágia, a kabbala különböző modifikációiról, a Bruno által alkalmazott ikonológiai anyagról. Feltárul előttünk Kircher ideológiája, a földönkívüliek; Eco megkockáztatja: „Lehet, hogy a Földön tízezer év alatt olyannyira megváltozik minden, hogy lakói a barbárság szintjére esnek vissza...” (473.) Erre a motívumra írásom második részében kitérek!

Külön fejezetet szentel Eco az a priori filozófiai nyelveknek. Ezen belül érinti Bacon idolum-elméletét: szerinte az idolumok kiiktatásával hamis eszméket rombolunk le – pl. a nyelvek idolumai vagy nem létező dolgokat jelölnek, vagy létezőket ugyan, de pontatlanul, gyatrán. Hobbes figyelmeztet arra, hogy az ember a nyelvvel nemcsak él, hanem gyakorta visszaél. Comenius a képek megjelenítő erejével is ráirányítja a figyelmet többek között az alapvető fogalmakra. Descartes a természetes nyelvek rendhagyásait kárhóztatja, egy-egy számmal jelölve a kezdetleges szavakat – ettől remélve ellentmondás-mentességet.

A filozófusok munkája előzze meg a nyelvészekét. Végső soron az a priori „nyelvészek” előírnák azt, hogy egy kifejezés valamennyi eleme fejezze ki az általa jelölt dolog minden tulajdonságát.

Leibniz olyan logikai nyelvet kíván alkotni, amelyben az alkalmazott az ismeretlen-től az ismerthez jussunk el: a logikai nyelv jelei ugyanis az ideák helyett állnak, s az egyetemes karakternyelv helyettesítheti a gondolkodást. Az igazság rendje és a nyelvi jelképek nyelvtani rendje hasonló, s ez az attitűd tulajdonképpen előképe lehet Eco szerint Wittgenstein ama prediktumának: a kijelentéseknek az általuk tükrözött dolgokhoz hasonló formában kell színre lépniük. Leibniznél a karakterek rendszerét a vak számítás kormányozza. (Nála pl. a nullák és az egyesek olyan vak jelképek, amelyek szintaktikai formákban hordozzák az igazságot.) Leibniz logikai számításra megfelelő filozófiai nyelvet kreált, amely alapja a szimbolikus logikának, nem egyetemes, s alkalmatlan a tényigazságok feltárására.

Bevezetést nyerünk az úrbéli nyelvek és a mesterséges intelligencia egy-egy szegmensébe; utóbbi öröklí az a priori filozófiai nyelvek fogyatékoságait, s azt, hogy a természetes nyelvek legtöbb tartományában inkompetens.

Eco szemlézi a nemzetközi segédnyelveket (pl. eszperantó, feljavított nyelvtan).

Az a priori nyelveket túlzott filozofikusságuk, az a posterioriakat pedig földhözragadságuk miatt hibáztatja.

Ami a nemzetközi segédnyelveket illeti, történelmi örökség nélküliek ugyan, ám – hosszabb távra tekintve – éppúgy, mint tegyük fel az „Igor ének”, vagy tegyük hozzá a „Kalevala”, inkorporálhatják korábbi nyelvek történelmét.

A fordításról szólva feltételezhetjük, hogy igazi, hű megvalósításához nélkülözhetetlen lenne a tökéletes nyelv.

Végül is: Babel, a bábeli nyelvzavar mitológiai jelentéshordozásán túl mit eredményezett?

A kötetet záró passzus kiválóan summázza Eco ambícióit: „Fogadjuk el ezt a régmúltból származó javaslatot: az ős-anyanyelv nem egyetlen nyelv volt, hanem valamennyi nyelv együttese. Ádám talán nem a teljes adományban, hanem csak ennek ígéretében részesült, s a hosszadalmas tanulási folyamatot talán csak félbeszakította a bűnbeesés. Fiai azonban örökségül kapták a feladatot, hogy együttes és megbékült erővel végleg úrrá legyenek Babel tornyán.” (326.)

Ismertetésem aforisztikus, s szükségszerűen leegyszerűsítő; inkább figyelem felhívására alkalmas, semmint elmélyült elemzésre. Annál is inkább, mivel a megszokottnál is több utalással, újra és újra visszatérő életművek eltérő aspektusú interpretálásával van dolgunk, s az olvasónak vissza-vissza kell révednie korábbi bemutatásokra. Sűrű a szempontváltás, s ez izgalmas, ám egyben komoly figyelmet megkívánó olvasatra tart igényt.

Felróni talán csak az egyes részek nem azonos kidolgozási szintjét lehet. Eco asszociációi talán inkább impulzívák, semmint argumentáltak. Idézzük fel mondjuk a Dante–Chomsky komparatiztikát...

A kötetet korrekt tárgy- és névmutató teszi teljessé.

(*Eco, Umberto: A tökéletes nyelv keresése. /Európa születése./ Atlantisz Könyvkiadó: Budapest, 2016 [eredeti megjelenés éve: 1993], 363 oldal*)

*

Az Európa-dilemma ma. Bevezetőmben utaltam le Goff épülő Európa jóslatára. Ez mára átadja helyét a múltnak. Példának okáért Fukuyama „A történelem vége és az utolsó ember” című kötete, s Eco „Az új középkor” című értekezése más képet rajzol ki Európáról, s ez nem éppen idilli. Már a tökéletes nyelvet firtató opuszában (utaltam rá) olvashatunk egy hipotézisről – eszerint a Földön tízezer év alatt megváltozhat minden, hogy lakói a barbárság szintjére csúsznak vissza. Nos, most úgy tűnik, hogy ehhez nem kell tízezer év: az „új középkor” ecoi tablója szerint, s korunk mindennapi tapasztalata alapján legalábbis nem.

Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk: az „új középkor” fantazmagória-e, avagy ténymegállapítás.

A téma kifejtése egy vízióval indul: New York áram nélkül marad, a polgárok éheznek, fáznak, csapatokba verődve fosztogatnak, erőszakot alkalmaznak, a katonaság is előbb-utóbb tehetelenné válik, a fosztogatás elképesztő méreteket ölt. Népvándorlás indul be, fajok, ideológiák csatáznak, olvadnak össze. A Róma utáni kort kell összevetnünk a maival. Egy virulens középkorhoz persze béke kell, szociális, eszmei, vallási, nyelvi béke, amelyet kívülről fenyegetnek a barbárok.

A barbárok kikényszerítik a szuverén önszabályozás, védekezés megszervezését: hiszen a központi hatalom extrém módon meggyengül – a gyarak, intézmények, egyetemek mintegy fallal kerítik körbe magukat, klánok szerveződnek, a léghőszennyezés, a szemét mindent veszélyeztet. Hadüzenet nélküli háború folyik, burjánzik az árucseré.

(A válságot az elmaradott vidéken élők élik át a legkönnyebben, mivel hozzászoktak a minimális életfeltételekhez, az elemi szükségletek kielégítése elégséges számukra. [Különbösen is az eltulajdonítás lehetősége esetleg jobban segíti őket – a tulajdonjog elveszíti eredeti szabályozó funkcióját.]

Az igazi „sötét” középkor a Nyugatrómai Birodalom bukásának kezdetétől 1000-ig tart.

Barbárnak lenni nem jelent feltétlenül kulturálatlanságot, de minimum más kultúrát involvál... kultúrák összeütközését, erőszakos helykeresést. Vonzó a soha nem birtokolt anyagi javak tömkelege. A rendteremtéshez erőteljes fellépés, meggyőző hatalom-demonstráció és befolyásolás szükséges.

Vegyük észre: akár a kapukon kívül, akár a kapukon belül is állnak barbárok. Eco 1972-ben (!) papírra vetett „Az új középkor”-át az alábbi konklúzióval zárja: „Mai új középkorunkról azt mondták, hogy az »állandó átmenet« kora lesz; s ehhez új alkalmazkodási módszereket fog az emberiség kitalálni: nem az lesz a fő probléma, hogy

hogyan lehet a múltat tudományosan elraktározni, hanem az, hogy hogyan lehet olyan elképzelést kidolgozni, amely a konfliktusok logikájából kiindulva hasznunkra fordítaná az összevisszaságot. Meg fog születni – mint ahogy már születőben van – egy új utópia táplálta, folytonosan újraalkalmazkodó kultúra.” (56–57.)

Menekülés a szegénység, a háború elől, migráció, terror, az iszlám mentalitás erőszakos terjesztése: ma ez is Európa. Európa napjainkban gyenge, dezorientált, tétova, ellentmondásokkal zsúfolt.

Az európai egység most nem más, mint egy talán hosszas, gyökeres változtatások nyomán illúzióból realitássá váló impozáns program. De – véleményem szerint – ma még a megalázó fantáziálások szánni való éráját éljük.

A sokak által várt, remélt globalizáció a mostani Európában megvalósult – a globális káosz, válság formájában.

(Eco, Umberto: Az új középkor. In uő: Az új középkor. Európa Könyvkiadó: Budapest, 1992, 20–57. oldal)

*

Írásommal tisztelegni kívántam a közelmúltban elhunyt Umberto Eco elokvens, imponáló életműve előtt.

Japánok és magyarok egymásról

A magyar–japán kapcsolatok kutatásával a második világháború után évtizedekig nem foglalkoztak sem Magyarországon, sem Japánban, és csak az 1989–90-es világpolitikai fordulat és a magyar rendszerváltás hozott ebben jelentős változást.¹ Az első kisebb kutatási eredmények az 1990-es évektől kezdtek megjelenni, majd a 2000-es évektől szaporodni.² A „Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből” című 2009-ben megjelent több mint 600 oldalas tanulmánykötet összegezte az addigi kutatásokat.³ Az azóta eltelt években öröndetesen szaporodott a magyar–japán kapcsolatok több szempontú kutatása, a kulturális és gazdasági vetület mellett gyakorlatilag szinte teljes diplomáciatörténet is rendelkezésünkre áll már.⁴ Megjelentek már egyéb szempontokat is megjelenítő tanulmányok, gazdasági és kereskedelmi kérdéseket,⁵ illetve a művészi kölcsönhatásokat (japonizmus Magyarországon) is feltáró kutatások eredményei.⁶ Sőt, napjainkban már egy teljességre törekvő több kötetes gyűjtemény is olvasható, amely a magyar sajtóban megjelent Japánnal kapcsolatos írásokat kutatta fel a lehető legkorábbi időponttól kezdve.⁷ Emellett napjainkban már több fiatal kutató is foglalkozik a témával, valamint mind az ELTE, mind a Károli Gáspár Református Egyetem japán szakán számos hallgató választja szakdolgozati kutatási témának a magyar–japán kapcsolatok valamilyen területét, sőt, mindkét egyetemen van ezzel foglalkozó doktori hallgató is (az ELTE-n éppen Umemura Yuko témavezetésével).

Umemura Yuko szinte „kezdettől”, immár két évtizede szakértő kutatója a magyar–japán kapcsolatok történetének. Kutatásai kezdetben Imaoka Dzsúicsiró munkásságára fókuszáltak,⁸ majd a Magyarországon Japánról megjelent munkák felderítésére és összegyűjtésére,⁹ illetve a Japánban a magyarokról írott munkák felkutatására.¹⁰ Az utóbbi években mindezek mellett és ezeken túl, a magyar–japán kapcsolatoknak, avagy érintkezésnek egy sokkal nagyobb hatású, mélyebben gyökerező, ezért lassabban változó, ugyanakkor nehezen megfogható áttekintésére vállalkozott: az egymásról kialakított kép bemutatására. Milyen kép élt Magyarországon Japánról, illetve Japánban Magyarországról, ez hogyan alakult ki és hogyan változott idővel és a történelmi események hatására, kik és hogyan alakították ezt a képet, mik voltak ennek az „imázsnak” az állandó, illetve változó összetevői, nemzetközi összefüggésében és a sajátosan magyar–japán viszonyrendszerben is elhelyezve. A korabeli szövegek – útleírások, beszámolók, irodalmi, tudományos és ismeretterjesztő szövegek, híradások – vizsgálatával próbálja mindkét nép esetében bemutatni a másikról kialakított képet. Ez nagyon nehezen megfogható műfaj, különösen kölcsönösen mindkét fél szempontjainak figyelembevételével. Umemura Yuko nemcsak szakmai felkészültsége és a témára vonatkozó több éves kutatása miatt tudja ezt a feladatot teljesíteni, hanem a szakmai fórumokon ritkán elhangzó „emberi tényező” miatt is. Japánként Magyarországon él, és a magyar kultúrát is ugyanolyan jól ismeri, mint a japánt, a magyarban is éppen olyan otthon van, mint a japánban. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy kutatásai középpontjában éppen Imaoka Dzsúicsiró állt, aki Magyarországon a japán kultúrát, Japánban a magyar kultúrát ismertette és népszerűsítette; valamint hogy az utóbbi évtizedben Umemura Yuko kutatási témája az egymásról kialakított kép vizsgálata lett. Különösen fontos – és nem csak a japán viszonylatban ritkaság – Umemura Yuko munkásságában, hogy kutatásainak eredményeit magyarul és japánul is folyamatosan publikálja,¹¹ így nemcsak kutatója a kapcsolatoknak

és az egymásról kialakított képnek, hanem írásaival közvetítőként alakítója is – ennek bizonyítására elég csak megnézni publikációs jegyzékében a Japánban Magyarországról megjelent cikkeinek sokaságát.

Umemura Yuko jelenlegi könyve nem csupán kiegészítése az eddig a kapcsolattörténettel foglalkozó kutatási eredményeknek, hanem egy új megközelítéssel a téma más dimenzióját mutatja be. A magyar–japán kapcsolatokat a Magyarországon és Japánban egymásról megjelent irodalmi művek, ismeretterjesztő kiadványok és cikkek tükrében mutatja be, értékeli a benne megrajzolt magyar-, illetve japánképet a kapcsolatok kezdetétől a II. világháborúig, figyelemmel kísérve a kölcsönös megítélések kialakulását és ezek változását. Főként a két népnek az egymásról való képalkotásához szükséges fontos művekkel foglalkozott, amelyekből határozottan kirajzolódik a két ország és nép egymásról alkotott képének jellege. Ez a vizsgálat interdiszciplináris megközelítést igényel, hiszen nemcsak a történettudomány (főként forráselemzés), hanem egyéb humántudományi és társadalomtudományi diszciplínák: irodalomtörténet, kulturális antropológia, szociológia, szociálpszichológia eredményeit és módszereit is figyelembe kell venni, valamint a források vizsgálatánál a források közé az irodalmi alkotásokkal is számolni kell. Mindez szerteágazó és sokrétű elemzést igényel.

Umemura Yuko a magyar és japán érintkezés fő vonalait, eseményeit a történeti kontextusba ágyazva, a történeti események és a politikai helyzet meghatározó körülményei között mutatja be. Ugyanakkor mindkét esetben felvázolja az adott nép sajátos motívumait is egy távoli nép iránti érdeklődés megjelenésében, amely mozgatókat a kulturális háttér és a nemzettudat sajátosságai határoztak meg. Vizsgálata az irodalom területére is kiterjed, ami tovább gazdagítja az általa adott képet, hiszen az irodalom hatása vitathatatlan a társadalom befogadóképességére és készségére. Ez teszi jelentőssé a japán–magyar kapcsolat tekintetében a Japánról szóló, gyakran szépirodalmi jellegű magyar útleírásokat. Az egymásról alkotott kép tekintetében a nemzeti sztereotípiák kérdése is előtérbe kerül, ezt az aspektust a szerző kellően hangsúlyozva, de nem túlerőltetve tárgyalja. Az „imázs” kialakulásának fontos része a kép kialakításának folyamata, az azt megjelenítő személyek munkássága és munkája. Ez indokolja, hogy a szerző olyan személyekkel és irodalmi munkákkal is részletesen foglalkozik, akik és amely munkák aktívan alakították, vagy éppen meghatározták a magyarok képét Japánról, illetve a japánok képét Magyarországról. Ez utóbbi azért is jelentős, mert még mindig igen csekély azon munkák száma, amely a magyarság és Magyarország külföldön megjelenő képét vizsgálja,¹² azok összetevőit, eredőit, jellegzetességeit, noha az „imázskutatásnak” fontos szerepe lenne nemcsak a történettudományban, kulturális antropológiában, szociológiában, de akár még az interkulturális kommunikáció területén is.

A könyv fontos alapmunkája lehet nemcsak a magyar japán-szakos diákoknak, hanem a magyar–japán kapcsolatok iránt érdeklődőknek is, emellett még az „imázskutatásnak” is. A szerző a két nép egymásról kialakított képéről ad áttekintést, mindkét oldal bemutatásával, ami ritkaságszámba megy, hiszen az ilyen imázskutató művek általában egy oldalra koncentrálnak, a mi esetünkben a magyarság képeire más területeken. Umemura Yuko azonban megkísérelte a „tükör tükrözését”. Kiegészített képet ad, mindkét ország vonatkozó szakirodalmának felhasználásával, mindkét nép történelmének, irodalmának és kultúrájának ismeretében a forrásokat is kellő felkészültséggel tudja kezelni, az egymástól eltérő történeti kontextus és kulturális meghatározottság teljes figyelembe vételével. Az imázskutatások alapforrásai az adott terület korabeli szövegei (útleírás, emlékezések, szépirodalom, politikai iratok stb.), de általában közös nehézsége az értékeléseknek annak felmérése, milyen is lehetett az adott korszakban mindezek valós

társadalmi hatása, valóban ezek határozták-e meg az adott nép elképzeléseit a másik népről? Umemura Yuko végső konklúziójában megpróbál erre is választ adni, így összegezve a főbb különbséget a két ország egymásról alkotott képének forrásaiban: „a Magyarországon megjelenő, Japánnal foglalkozó művek sokkal részletesebbek, sokoldalúbbak és gyakoribbak, mint a japánbeli magyarságképet bemutató ottani kiadványok. Elemezhető a japánkép kialakulása és változása számos könyv segítségével, sőt megfigyelhető bizonyos sztereotípa is. Viszont Japánban az ismeretek mennyisége kevesebb, így nehéz a magyarság kialakult-megszilárdult képéről beszélni. Gyakran egy-egy történelmi eseményhez kötődik csak az írás megjelenése. De másik nézőpontból, az itt tárgyalt írások szerzői, többek között Siba, Szaitó, Jokomicu, Kondó mind ismert, kiemelkedő írók, így ezek a művek időtlenek, és társadalmi hatásuk sem csekély. A két ország közötti kapcsolatok szempontjából nagy jelentőségűek ezek az irodalmi művek, a japán nagyközönség számára kiváló alkalom, hogy olvassanak Magyarországról.” (169–170. o.) Láthatjuk, hogy a megfelelő forráskutatásban, forrásfeldolgozásban és értékelésben nemcsak a források gazdagsága, hanem az elemző személye, szempontjai, háttértudása is nagyon fontos. Ez a műfaj az arányosság betartása érdekében megköveteli a kiegyenlített látásmódot, a majdnem „kettős identitást”, ami ritkán tud megvalósulni. Umemura Yuko munkája többek között ezért is kiemelkedő.

(Umemura Yuko: *Japánok és magyarok egymásról*. Budapest, 2017, Akadémiai Kiadó, 212 p.)

JEGYZETEK

- 1 Igaz, Japánban 1980-ban rendeztek egy konferenciát Japán és a kelet-európai országok kulturális kapcsolatainak történetéről, és ebben Magyarországról is több előadás hangzott el (Vida János, Harangi László, Minamikuza Singo, Ieda Oszamu és Haba Kumiko előadásai). A konferencia anyaga 1982-ben megjelent, és több mint egy évtizedig az egyetlen összefoglalást jelentette ebben a témában. Nihon to Tó-ó sokoku no bunka kórjú ni kanszuru kiszoteki kenjú. Tokió, 1982.
- 2 Tokunaga Yasumoto: A magyar–japán kultúrkapcsolatok rövid története. Keletkutatás, 1988. ősz, 78–82.; Szerdahelyi G. István: Az orosz–japán háború és a magyar közvélemény. ELTE Japán-Tanulmányok 1. Bp., 1996, 33–55.; Farkas Ildikó: A magyar–japán kulturális kapcsolatok jellege a két világháború között Magyarországon. ELTE Japán-tanulmányok 1. Budapest, 1996, 21–32.; Wintermantel Péter: Szemere Attila hagyatékának orientalisztikai vonatkozású anyagai. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, 1999, 793–815.; Umemura Yuko: Egy fejezet a japán–magyar szellemi kapcsolatok történetéből. Valóság, 2000/1, 82–90.; Umemura Yuko: Az 1956-os forradalom képe Japánban. Hitel, 2000/10, 49–56.; Farkas Ildikó: A turanizmus és a japán–magyar kapcsolatok a két világháború között. Folia Japonica Budapestiensis 2001, 28–44.; Umemura Yuko: A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar–japán kapcsolatok tükrében. Budapest, Gondolat kiadó, 2006. 2005-ben az ELTE japán szakon konferenciát rendeztek Magyarországon japán szemmel, Japán magyar szemmel címmel, amelynek anyaga 2006-ban meg is jelent (Vagdalt Judit és Jamadzsi Maszanori szerkesztésében, ELTE). A 2007-ben megjelent Japanológiai körkép (szerk. Szerdahelyi István, Wintermantel Péter. Budapest, Eötvös kiadó, 2007) című kötetben több tanulmány is megjelent a magyar–japán kapcsolatok témakörében.
- 3 Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből. Szerkesztette: Farkas Ildikó, Szerdahelyi István, Umemura Yuko, Wintermantel Péter. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- 4 Az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből a legteljesebb összefoglaló a magyar–japán kapcsolatokról: Tóth Gergely Máttyás: Birodalmak asztalánál. A Monarchia-beli Magyarország és Japán kapcsolattörténete 1869-től 1918-ig, korabeli és új források alapján. Budapest, Ad Librum, 2010. Japán és Magyarország szinte teljes diplomáciai kapcsolattörténetét írta meg Wintermantel Péter:

- Nippon-babona. A magyar–japán kapcsolatok története. Budapest, Osiris kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2016.
- 5 Kiss Sándor: Japán vonzásában – magyarok, akik szerették Japánt. Budapest, Holnap Kiadó, 2017.
  - 6 Dénes Mirjam – Gellér Katalin: Japonizmus a magyar művészetben. Budapest, Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, 2017.
  - 7 Buda Attila (szerk.): Messziről felmerülő, vonzó szigetek. I–II–III–IV. kötet, Budapest, Ráció Kiadó, 2010–2017.
  - 8 A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar–japán kapcsolatok tükrében. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
  - 9 Japán magyar szemmel – a Magyarországon megjelent japanológiai művek tükrében. In: Ukijoe. Az elillanó világ képei. Szerkesztette: Gáspár Annamária, Cseh Éva, Umemura Yuko. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum, 2010.
  - 10 Ezek egy részét ismertette a Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből c. tanulmánykötetben: Imaoka Dzsúicsiró munkássága (216–225.), Az 1938-as kultúregyezmény megkötése és a Japán–Magyar Kultúrintézet működése (247–260.), A magyarság képe Japánban a két háború között (261–274.), Az 1956-os forradalom képe Japánban (294–306.).
  - 11 History of Relationship between Japan and Hungary in Meiji Era through Previously Unexplored Episodes. KAMIZONO 2015:(13) pp. 149–171. (2015); A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok fejlődése és alakulása. KOKUSAIKANKEI RONSO (TOKYO) 2013:(2) pp. 1–48. (2013); A két háború közötti magyar–japán kapcsolatok fejlődése. In: Kume Emiko, Igaya Akiko (szerk.) A japán–magyar kapcsolatok története 1869–2009. Tokyo: Nihon Hangari Yuko Kyokai, 2010. pp. 20–31.; Magyarország és Japán közti hídverő utazók. In: Watanabe Naoki (szerk.) Wochi Kochi. Tokyo: Yamakawa Shuppan, 2009. pp. 38–43.
  - 12 Néhány példa: Jeszenszky Géza: Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában 1894–1918. Budapest, Magvető, 1986; Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs; Csukovits Enikő: Magyarországról és a magyarokról – Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. Budapest, MTA BTK, 2015.

Tunézia és az „arab tavasz”

Tunézia sokak képzeletében és ismeretében évtizedek óta mint turistaparadicsom és távoli, egzotikus ország jelenik meg még ma is. Ezt a képet azonban 2010–2011 óta megváltoztatta, beárnyékolta az Észak-Afrika arabok lakta területein viharos gyorsasággal végigszárguló társadalmi – politikai változások sora, amelyeket „arab tavasz” elnevezéssel illetünk még ma is. Az, hogy ezek a változások azóta már többször más évszakokra is kiterjedtek az évek során, legalábbis elgondolkodásra kell készítsenek bennünket, és el kell fogadnunk, hogy nem egészen arról volt és van szó, amit a kifejezés alá a világ – elsősorban nyugati – politikusai és szenzációhajhász újságírói következetesen és erőszakosan besoroltak. Hosszú történelmi, társadalmi és politikai előzményei voltak, amiket nem szellőztetnek ugyanilyen hévvel.

Ezeket az előzményeket és – természetesen – a következményeit Tunéziára nézve vizsgálja meg a szerző, aki a milánói nemzetközi politikatudományi intézet kutatója, a nemzetközi nyelvi és kommunikációs szabadegyetem oktatója, amely egyetemen a Közép-Kelet történelmét és intézményrendszerét oktatja, és munkatársa a *Corriere della Sera* olasz napilapnak.

A könyv két nagy fejezetre oszlik: I. Tunézia függetlenség és önkényuralom között; II. A mai Tunézia.

Az I. fejezet Tunézia történelmét futja át a 7. századtól kezdve, amikor az ország mai kiterjedésének megfelelő területen arab-muzulmán dinasztiák uralkodtak, akik a ma is az iszlám egyik legszentebb városának tartott Kairuánt megalapították. A 16. században az ottomán birodalomhoz csatolták, melynek keretében a 19. században megszüntették a rabszolgaságot, és modern alkotmányt vezettek be, ezt azonban a súlyosbodó gazdasági helyzet miatt hamarosan felfüggesztették. Európa először ekkor kezdett közvetlenül beavatkozni Tunézia ügyeibe Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország „személyében”. A viszálykodásból Franciaország került ki győztesen, és rögtön hozzá is látott pozíciója biztossá és tartóssá tételéhez.

A helyi kulturális életbe történő beavatkozás egyik jellegzetes vonása volt az első francia iskolák létrehozása, ami nagyon fontos volt két cél eléréséhez: arab és francia nyelvű tunéziaiak és a jövőbeli, ez utóbbiak közül kikerülő új vezető réteg képzése.

Ezek az intézkedések gyorsan táptalajt adtak az első franciaellenes szervezkedések és szervezetek számára, amelyekben a műveltebb, polgári rétegből kiemelkedő személyek játszottak vezető szerepet – vagyis megjelentek a tunéziai nacionalizmus képviselői. 1911-ben megtörténtek az első véres összecsapások is a francia katonaság és a – muzulmán – hagyományokhoz ragaszkodó tömegek között, amelyeknek halálos áldozatai is voltak. Az eleinte spontánnak tartott tiltakozások hamarosan már láthatóan szervezett, céltudatos politikai célú, azaz nacionalista mozgalommá nőttek ki magukat.

A politikai szerveződést az 1. világháború megszakította, utána viszont újult erővel bontakozott ki. Ismert szervezet lett az 1920 februárjában megalapított Tunéziai alkotmányos liberális párt, melyet Desztur (Alkotmány) Párt néven ismerhettünk meg. A kibontakozó osztályharcban a tunéziai munkások a franciákéval egyenlő bért követeltek. A Desztur néhány évi működés után belső viszályok színterévé vált, amelyet bonyolított az új, fiatal, feltörekvő nemzedék által képviselt kihívás, majd a muzulmán identitást hirdető, a politikai életet évtizedeken át meghatározó Habib Burgiba megjelenése.

Burgibának sikerült felszítania a francia protektorátus elleni és a tunéziai – muzulmán – hagyományok melletti érzületeket. Az ő vezetésével 1934. márciusban megalakult az Új Desztur, de ugyanennek az évnek szeptemberében a franciák le is tartóztatták más vezetőkkel együtt, és csak az 1936-ban Franciaországban hatalomra került Népfront kormánya bocsátotta őket szabadon. 1938-ban egy, a francia protektorátus elleni tüntetést a francia katonaság vérbe fojtott, az Új Desztur-t pedig ugyancsak a franciák betiltották, mint ahogyan 1947 után is támadást intéztek ellene, a tunéziai munkásszövetség sztrájkját szintén vérbe fojtották. Burgiba 1949-ben hazatért Franciaországból, ahol börtönbüntetését töltötte.

A tunéziaiak nem hagyták abba a függetlenségüket követelő politikai tevékenységüket, amelyet az akkori francia külügyminiszter, Robert Schuman is támogatott, és amelynek elérését a belső társadalmi-politikai feszültségek felgyorsították; mindezek eredményeként Tunézia 1956-ban elnyerte függetlenségét.

Tunézia függetlenné válása után, amint fentebb említettük, az ország vezetését Burgiba vette át, az ő által megtestesített ideológiát és „arroganciát”, a „burgibizmus” elnevezéssel illették, és ez egyfajta személyi kultuszt is jelentett részéről, amennyiben gyakran „parancsnok”-nak, „a legfelsőbb harcos”-nak kezdték nevezni. Megkezdte az ország és a nemzet politikai-oktatási arculatának átszervezését, melynek eredménye „impresszionáló” volt, és az „egész arab világ egyik legkvalifikáltabb és leghaladóbb oktatási rendszerét hozta létre”. Ugyanakkor támadást intézett az iszlám ellen, az új gazdasági rendet pedig a nyugatiasodás jegyében a szocialista ideológián kívánta megvalósítani. Autokratikus módszereit mindenre kiterjesztette, így az Új Desztur-ra is, amelynek parancsait az államnak végre kellett hajtani. 1975-ben „örökös elnöknek” kiáltotta ki magát.

Az ország gazdasági helyzete azonban egyre válságosabb helyzetbe került, az életszínvonal romlott, a szegénység elérte a mélypontot, aminek az eredménye volt 1983–1984 fordulóján az ún. „kenyér-forradalom” a nagyobb városokban; a tiltakozó megmozdulások ismét véres összecsapásokba torkolltak, melyeknek halottjai is voltak. Az iszlám politikai vonala mindez kihasználva támadásba lendült, és 1987 novemberében államcsínyt hajtott végre. Ezek után, megromlott egészségi állapotára hivatkozva Burgibát az orvosok az ún. „orvosok államcsínye” elnevezés alatt megfosztották elnöki hatalmától, helyét ekkor vette át Ben 'Ali. A változás után a tunéziaiak fellélegezhettek végre. Ben 'Ali pedig Burgibát továbbra is Tunézia „alapító atyjának” tartotta.

Az új elnök az első esztendőiben a politikai élet liberalizálására, demokratizálására törekedett, az ellenzékkel is kordialis kapcsolatokat alakított ki. Az új választások után azonban, melyeken öt párt indult, nyilvánvalóvá vált, hogy számára az igaz veszélyt az iszlám politikai szárnyának elképzelhető megerősödése jelentette, ami ellen a lehetséges fundamentalista veszélyre hivatkozva, félredobva a „kirakat többpártúságot”, durva eszközökkel lépett fel: kínzások, gyilkosságok, megrendezett álperek stb. Mindez azonban csak az iszlamisták pozícióit erősítette, bár az elnök politikáját a Nyugat hallgatólagosan támogatta. A hamarosan kialakult egypártrendszer hamarosan egyetlen hegemónikus párt uralmává vált.

A belső elégedetlenség csökkentésére Ben 'Ali intézkedéseket hozott, szervezeteket alapított, melyek célja a szegénység csökkentése, az infrastruktúra fejlesztése, a fiatalok munkanélküliségének enyhítése volt. Mindezek az intézkedések azonban a lakosság állammal szembeni elkötelezettségét voltak hivatottak biztosítani, amelyre a világ egyik legkegyetlenebb állami rendőrsége vigyázott és felügyelt. Igaz, az ezredfordulón Tunézia az észak-afrikai és közép-keleti térség legstabilabb országának számított!

Mégis, akkor mik voltak az okai a 2010–2011-es robbanásnak? – teszi fel a kérdést a szerző.

Válaszában rámutat, hogy az előjeleket már az 1990-es évektől látni lehetett. Érdemes szó szerint idézni a szerzőt, amikor ezeket az okokat említi. „Ami kezdett kirajzolódni, az egy újfajta társadalmi konfliktus volt, melyben az egyre műveltebb és urbanizálódott középosztály tudatára ébredt az ország vezető osztályához viszonyított egyre nagyobb egyenlőtlenség meglétére. Az a szemérmetlen jólét, amelyben a hatalmon lévő, szűkkörű polgári elit élt, hála a klientizmusnak és az általánossá vált korrupciónak, melyeket a rendszer évek óta táplált, összegegyeztetetlen volt egy fokozatosan elszegényedő, alacsony fizetésű és a nehezen munkához jutó, hacsak nem munkanélküli középosztállyal. És mivel más politikai levezetése nem volt a problémáknak, elkerülhetetlen volt, hogy a társadalmi konfliktus gyakran a rendszer reprezentációjának legyen kitéve. Egyre nőtt az infláció, az ország eladósodása 2010-ben családonként kétezer dollár volt... A média szinte teljes egészükben állami felügyelet alatt állt.”

Az „arab tavasz”-nak volt egy közvetlen oka is: 2011 januárjában meghalt egy fiatal utcai árus, aki még decemberben követett el öngyilkosságot. Halála tömegmegmozdulásokhoz, ezek pedig a rendfenntartó erők részéről tömegmészárláshoz vezetett. Végül januárban Ben 'Ali kénytelen volt elhagyni az országot: családjával együtt Szaúd-Arábiába menekült.

És akkor a könyv II. része: A mai Tunézia.

A rendszerváltás utáni új kormányok sem tudtak jelentős előrelépéseket tenni az ország gazdaságában. Továbbra is magas a munkanélküliség, a vállalatok nem nyereségesek; ezek okai – többek között – az állam jelentős szerepvállalása a termelésben, a régiók közti egyenlőtlenségek. A szerző a megoldást valamennyi szektor teljesítményének növelésében, az erőviszonyok kiegyenlítésében látja, különösen veszélyesnek ítéli a roppant magas munkanélküliségi rátát, ezen belül a fiatalokat sújtó munkanélküliséget. Ebben az oktatási rendszert is felelősség terheli, amely nem képez megfelelő számban a gazdaság fejlesztését elősegítő szakembereket. Akadály még az elmaradott és drága közlekedési és hírközlő hálózat.

Figyelemre méltó jellemzője a tunéziai társadalomnak – amit már fentebb is említettünk – az, hogy fejlett középosztálya van, amely számos civil szervezetet hozott létre, ezek pedig tagadhatatlanul lényeges szerepet játszottak a rendszerváltásban. Külön kiemeli a szerző a legfontosabb szakszervezetet, a Tunéziai Dolgozók Általános Szövetségét, amely „kompromisszumos és konvergáló szerepet töltött be a politika világa és a tunéziai társadalom között, és mintegy előjáték volt Ben 'Ali elűzéséhez”. Ma ez a szervezet „igazi politikai hatalom Tunéziában, és leginkább ez képviseli a tunéziaiak nemzeti identitását”.

A hatalommal való szembenállásnak egyik legnyitottabb fórumát az egyetemek képezik. A hatalomváltás után a vallás kontra szekularizáció harcának helyszínéivé váltak, mely harc során az iszlamista diákok összecsaptak a vallásellenes diákokkal. A szerző ugyanakkor a rendszerváltás utáni éveket generációs ellentétek megnyilvánulásaként veszi számba, és úgy látja, hogy az egyetemi diákság nem akart közeledést a politikához, inkább távoltartásra törekedett irányában.

Milyen szerepet játszott, játszik az iszlám Tunéziában a rendszerváltás után? A szerző válasza egyértelmű: a politikai főszereplő az al-Nahda iszlám párt, vezetője Rasid Gannusszi, aki – ellentétben más, iszlám ihletésű szervezettel – tudott alkalmazkodni az ország gazdasági és politikai állapotához, az ő nevéhez fűződik a „tunéziai specifikusság” elnevezés. Ez a párt egyébként a 2011-es alkotmányozó gyűlésben vált vezető

politikai tényezővé. Előnyére vált egyrészt, hogy az előző rendszerből „makulátlan tisztasággal” került ki, másik előnye, hogy a többi iszlamista formációval szemben moderáltabb és liberálisabb volt, valamint, hogy a Nyugattal szemben bizonyos távolságtartásra törekedett, vezetőjével együtt. És igaz, hogy iszlám ihletésű állam létrehozását tűzte ki célul, de az iszlám szélsőséges, radikális vonalát kikerülve, sőt azt is kijelentve, hogy a sariát nem kívánja az új Tunézia alaptörvényének alkalmazni.

Minden pozitív elem ellenére Tunéziát továbbra is sújtja két régi gazdasági és társadalmi válság: a nagyarányú munkanélküliség és a régiók közötti különbségek. Ezért is voltak döntőek a 2014-es parlamenti választások, amelyek eredményeképpen a kormány lemondott, helyét szakértői kormány vette át, az októberi választásokon pedig az iszlamista al-Nahdát egy világi kormány váltotta fel, amit a párt elismert, és amellyel hajlandó volt kompromisszumokat is kötni, ezzel a politikájával pedig kiemelkedett a Közel- és Közép-Kelet többi, radikális iszlámot követő államai közül.

Tunézia jelenlegi vallási és társadalmi állapotáról eddig megrajzolt kép azt a benyomást keltheti, hogy csak a kiegyensúlyozottságra törekvő, mérsékelt al-Nahda létezett. Pedig létrejött egy, igaz, számszerűleg kisebbséget alkotó, de radikálisabb iszlamista irányzat is: a szalafizmus, amelyről eleinte azt hitték, nem igazán tunéziai jelenség, inkább importálódott az országba. Az igazság az, hogy a szalafista mozgalom igenis tunéziai jelenség volt, amely Ben 'Ali bukása és távozása után rögtön megjelent, mégpedig magában az al-Nahdán belül szakadás következtében. Ez a szárny főleg fiatalokat vonzott, akik elutasították a demokratikus-liberális eszmét, a 19–20. század fordulóján pedig már a nemzetközi terrorizmussal is szövethető dzsihadista mozgalomhoz csapódtak. 2011-ben még egy szélsőséges iszlamista mozgalom jött létre, az Ansar al-Sari'a, amelyet először 2013 augusztusában a tunéziai kormány, 2014 januárjában az USA külügyminisztériuma is a terrorista csoportok közé sorolt; ez utóbbi valószínűleg részben azért is, mert a csoport 2012 szeptemberében egy film vetítése ürügyén megostromolta a tuniszi amerikai nagykövetséget, az előbbi pedig – többek között – azért is, mert ugyanennek a mozgalomnak egyik gyűlését a tunéziai kormány 2013 májusában betiltotta, ami összecsapásokhoz vezetett, ezek során a mozgalom egyik tagját megölték.

A 2014-es választások előtt már nyilvánvaló volt, hogy a tömegek kiábrándultak a fordulat utáni évek politikai életéből, már nem hittek a tunéziai „demokratikus modell”-ben, s előtérbe kerültek azok, akik inkább stabilitást, egy „erős embert” kívántak a demokrácia helyett. A választások a világi kormányzást részesítették előnyben az iszlamista al-Nahdával szemben, de végül is a két irányzat nemzeti egységkormány létrehozásában állapodott meg. Ami azonban minden új kormány számára elsődleges feladat kell, hogy legyen a következő években, az az ország belső biztonságának garantálása.

Miért nevezi a szerző Előszavában a tunéziai államot „függő demokráciának”?

A következő, egymás mellett élő és ható tendenciák miatt: be nem fejezett demokrácia és autoritarizmus felé elhajlás, az új generációk követeléseinek teljesítése felé törekvés és a reakciós, tradicionális értékekkel szembeni ellenállás, az afrikai és arab hagyományok ütközése a modern, világi, nyugati értékrend közötti választás bizonytalansága, politika és vallás elkülönítése, egy régi, a szó szoros értelmében vett öregekből álló politikai osztály és egy dinamikusabb, a jövő irányában elkötelezett fiatalabb vezető réteg ellentéte, az ország keleti és nyugati régióinak eltérő fejlettségi szintjének megléte.

A „kísértés” pillanatnyilag nagy, hogy a demokratikus változások helyett önkényuralmi rendszer állhat vissza. A nemzetközi, azon belül a Földközi-tenger északi partja közösségeinek jelentős szerep juthat abban, hogy Tunéziában pozitív, megnyugtató, stabil társadalom jöjjön létre...

Bonyolult, roppant kényes politikai korszakot és annak szereplőit mutatja be a szerző, nagy részletességgel, rengeteg adattal, amelyeknek csak töredékével tudtunk itt foglalkozni. Felmerül a kérdés, vajon a világ, az európai vagy akár a magyar, a téma iránt ugyan érdeklődő közönség, mennyire van tisztában a téma sokoldalúságával, hiszen oly sok (arab) név, politikai irányzat, al- és al-al-irányzat, dátum, történes, intézmény, szervezet játszott és játszik ma is szerepet Tunézia történelmében! Egy biztos: a csak „turista” Tunézia megszűnni látszik viharos történelmében.

A könyvet nagyon részletes, bőséges, angol, olasz, francia nyelvű jegyzetek és bibliográfiák kísérik az egyes alfejezetek után, valamint táblázatok, úgymint a modern Tunézia történelmének főbb állomásai, a függetlenségi mozgalmak főszereplői és fontos dátumai kezdve 1896-tól, statisztikák többek között az oktatási rendszerről, az ország olajkincsének kiaknázásáról, választások eredményeiről, az urbanizációs folyamatról, a belső migrációról 1994–2004 között, az internet elterjedéséről stb., és természetesen nem hiányzik a könyv végén a névmutató sem.

Mindezeket elmondva, azoknak ajánlható ez a könyv (az olaszul tudók között), akiknek már vannak történeti ismeretei Tunéziáról, sőt, kicsit az egész Közel- és Közép-Keletről és a Maghrebről, ugyanis sokszor találunk összehasonlításokat ezen régiók más államaival. Nem árt az iszlám ismerete sem, hiszen ez a vallás, akár tetszik, akár nem, ilyen vagy olyan formában, tartalommal mindig fontos, sok esetben meghatározó szerepet játszott és játszik a vizsgált régiókban.

(Stefano M. Torelli: La Tunisia contemporanea. Una Repubblica sospesa tra sfide globali e mutamenti interni. [A mai Tunézia. Globális kihívások és belső változások között függő Köztársaság.] Bologna, 2015, Il Mulino, 214 p.)

A szociológia művészete

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Intézetében 2010-ben elindult egy rendhagyó előadássorozat: az Intézet vezetője (és egyben a könyv szerkesztője), Hidas Zoltán, a magyar szociológia kiváló alakjai közül hívott meg néhányat azzal a felkéréssel, hogy foglalják össze és mutassák be pályájukat, szociológusi életművüket. Az *Ars Sociologica* c. kötet ezen előadásokat tartalmazza szerkesztett formában, kiegészülve három interjúval. A könyvbeni megjelenés sorrendjében olvashatunk Beran Ferenc, Gereben Ferenc, Hankiss Elemér, Harcsa István, Kamarás István, Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, Kozma Tamás, Kövér György, Losonczy Ágnes, Nagy J. Endre, Berényi István, Gulyás Gyula – Gulyás János és Tomka Miklós munkásságáról.

A kötetben 13 történettel találkozunk, amelyek egytől egyig magukkal ragadják az olvasót. Nem kevésbé jelentős azonban a 14. történet sem, amely a sorok mögött bontakozik ki számunkra: az újkori magyar szociológia kialakulásának története. A szerzők szakmai útkereséseivel, küzdelmeivel és sikereivel megismerkedve képet kapunk arról az egészen sajátos helyzetről, ahogy hazánkban a szociológia a meghonosodásáért küzdött egy politikai ideológia által uralt rendszerben. A pályaképekből megérthetjük, hogy a lehetetlen körülmények ellenére micsoda erővel és hivatástudattal harcolt e tudomány a fennmaradásért: „*Még azt is merem mondani, hogy messianisztikus töltése volt a korai szociológiának. Hegedűs tudatosan felvállalta, hogy a szociológiának igenis funkciója a társadalmi változás módszeres előbbre vitele. Azóta is azon vitatkoznak a szociológusok, hogy szabad-e ezt a tudománynak tennie. Ez akkor nem volt kérdés.*” (Tomka Miklós)

Az írások egyben számvetések is. A szerzők általában megemlítik, honnan jöttek, milyen családból származnak, milyen úton kerültek a szociológiához, milyen pályát futottak be. Leírják a korral, korszakokkal járó nehézségeiket, élményeiket, és többen a jövővel kapcsolatos aggodalmaikat is papírra vetik. Mindemellett közvetlen módon tanítanak is, szinte tanács formájában fogalmazzák meg, milyen nézőpontokat és elveket érdemes követni a kutatásban, hogyan jó írni, hogyan célszerű előadni, tudást átadni.

Sok olyan pontot találhatunk, ahol az egyes szakmai utak találkoznak. Bizonyos személyeket, intézményeket, köröket többük is megnevez. Ezekből a mozaikokból rakhatjuk ki a szociológia tudomány hazai történetét. Maga a kor, amelyben ezek a pályák elindultak, meghatározó és igen nagy erővel hatott az egyéni érdeklődések alakulására is. Összefoglalójukat többen kezdi a gyerekkornál, emlékekkel a háborúról, szegénységről, menekülésről, családot ért atrocitásokról, '56-ról. „*Aljas, ostoba, reménytelen társadalomban éltünk. Nem lehetett: elfogadni; nem tiltakozni ellene; nem elemezni torzulásait, torzító hatásait; nem keresni a (nem létező?) kiutat; nem keresni, a diktatúra belül, a kritikus gondolkodás és a morális integritás szerény lehetőségeit...*” (Hankiss Elemér) Megjelenik az írásokban a már gyermekkorban megélt kettős valóság élménye. „*A gyerekekben (így bennem is) lassan kialakult egy belső kontroll, amely megszűrte az iskolában vagy (később) a televízióban hallott magyarázatokat: mi az, ami a diktatúra hivatalos ideológiája, és mi lehet a valóság; hasonló módon szűrte meg az otthon vagy baráti körben elhangzott magyarázatokat is. Mit lehet ebből továbbadni, hogy az ember meg ne üsse a bokáját? Ezt nevezték abban a korban »kettős nevelésnek«.*” (Beran Ferenc)

A „kettős nevelés” mellett viszont többször olvashatunk a középiskola fontos szerepéről, nagyszerű tanárokról is. Hárman írják, hogy középiskolai tanulmányaikat a

Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban végezték, és az a humán és társadalomtudományos műveltség és értékrend, amelyet ott kaptak, egész életükön át kíséri őket.

Egyetemi tanulmányait kevés szerző részletezi, két intézmény emelhető ki, mely a beszámoló alapján nagy hatást gyakorolt hallgatóira. Az egyik a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, amely befogadott több olyan oktatót is, akit Budapestről eltávolítottak. A másik intézmény az Eötvös Kollégium, „igazi” (‘48 előtti) és az „új” (‘58 utáni) formájában egyaránt kap méltatást egykori tagjaitól. Az írásokban olyan sokszor előforduló „szellemi szabadság”, „sziget” kifejezés jelenik meg a kollégiumi élmények felelevenítésekor is.

Mielőtt belekezdnenék az életutak közvetlenül szakmához kapcsolódó részébe, fontos megjegyezni, hogy az *Ars Sociologica* szerzői közül nem mindenki vallja magát szociológusnak, többen nem, vagy csak jóval pályájuk megkezdése után végezték el a szociológia szakot. Itt még azt is meg kell említeni, hogy a kutatók szakmailag nem alkotnak egy generációt. Az idősebbek számára még nem is volt lehetőség a szociológia tanulására egyetemi szak formájában. „*Mi autodidakta módon jutottunk el a tudományban addig, ameddig eljutottunk. Nem részesültünk szociológia képzésben, ehelyett igen bőséges élet- és társadalmi tapasztalatokat gyűjtöttünk be az évek során. A társadalom néha meglehetősen durván »gondoskodott« arról, hogy megismerjük működésének mélységeit és hatását.*” (Losonczy Agnes) Szerzőink közül azok, akik megnevezik végzettségüket, alapidomáik szerint magyar, történelem, könyvtár szakos bölcsészek, tanárok, földrajztanárok, közgazdászok, történészek, jogászok. Többen beszámolnak róla, hogy lett volna igényük szociológiaoktatásra. A társadalmi tanulmányok folytatását nehezítette az is, hogy a társadalomtudományt érintő tanszékcsoportok közvetlenül a Minisztérium marxizmus-leninizmus főosztálya alá tartoztak. „*Magyarán szólva, az úgynevezett »ideológiai tárgyak« képzése nem volt szuverén módon az egyetem belügye, hanem valamilyen módon ezt a központból vezérelték. Ez azért volt érdekes, mert azok a szociológusok, akik ott születőben voltak, szociológusként is a marxista-leninista főosztály alárendeltségébe kerültek. [...] Tehát az, hogy mi nem találkoztunk az intézményes oktatásban szociológiával, végső soron egy ideológiai alaphelyzet következménye volt.*” (Kövér György)

Az írások egyik legizgalmasabb pontja az, ahol az előadók arról számolnak be, hogy pályájuk hogyan vett fordulatot a szociológia irányába. Így történt például Gereben Ferenc esetében, hogy véletlenül belesöpött a piackutatásba, és a középiskolás fiatalok olvasási szokásainak vizsgálatába. Ez az első felmérés indította el a kutatói pályán. Kamarás István, hogy monoton levéltárosi munkáját érdekesebbé tegye, másodmagával kérdőívet szerkesztett, amit négyszáz példányban eljuttatott könyvtárosoknak, hogy felmérje, mit olvas a könyvtáros. Ennek hatására kikérték olvasáskutatónak az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjába. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a Láng Gépgyár fizikai és adminisztratív dolgozói körében azt a hipotézist próbálta igazolni, hogy bárkit meg lehet tanítani arra, hogy szépirodalomszerű művet hozzon létre. A kutatás tapasztalatai az értékrendszer, kulturális szokásrendszerek, motivációk kutatása felé fordították őket, meghatározva egész további pályájukat. Losonczy Ágnes azon munkálkodott, hogy a kodályi „legyen a zene mindenkié!” elgondolás által vezérelve minél több rossz anyagi helyzetű munkásnak teremtsen lehetőséget komolyzene hallgatására és élvezetére. A munkások zenei értetlensége, érdektelensége arra indította, hogy elkezdjen a miértek után kutatni, így vált szociológussá.

Cseh-Szombathy, Andorka, Ferge, mint mesterek neveivel sokszor találkozunk. A megfelelő szociológiai képzés hiányában különösen fontos évszám 1968, ekkor jelent meg ugyanis Cseh-Szombathy László és Ferge Zsuzsa: A szociológiai felvétel módsze-

rei c. kézikönyve, amelyet a legtöbb szerző megemlít. *„Főnökömnek, mint tájékozott könyvtárosnak szerencsére eszébe jutott, hogy éppen akkor jelent meg Cseh-Szombathy László szociológiai módszertana. Elküldött hozzá a Központi Statisztikai Hivatalba szűziesen amatőr kérdőívemmel. A mester bólogatva olvasta végig, majd ennyit mondott: »Egészen jó.« ”* (Kamarás István) A pályatörténetekben elhangzó részletekből apránként összerakhatjuk a korai szociológia legfőbb műhelyeit: folyt kutatás a KSH-ban (a KSH történetéről Harcsa István részletesen beszámol írásában), az OSZK Könyvtartudományi és Módszertani Központban, és az Országos Pedagógiai Intézetben. 1963-ban az MTA Filozófiai Intézetében megalakult a Szociológiai Kutatócsoport, amelynek ellensúlyozására 1966-ban az MSZMP létrehozta a Társadalomtudományi Intézetet. 1970-ben Huszár Tibor vezetésével elindult az ELTE-n a Szociológia Tanszék, amely kezdetben központi irányítás alá tartozott, de fokozatosan kivívta önállóságát. Megemlítendő a Közgazdaságtudományi Egyetem, melynek egyik tanszéki könyvtárába menekült át a KSH „önképző köre” a ’70-es évek második felében. A ’70-es évek politikai hangulatváltozásai keményen hatottak intézetek és osztályok, kutatási témák, munkahelyi pozíciók sorsára, ezek személyes vetületei az életpályákból kiolvashatók.

A legtöbb beszámolóban találkozzunk olyan kutatói családokkal, amelyeket a „szellemi szabadság” hiányában voltak kénytelenek átélni a szerzők. Nem jelenhettek meg kutatási beszámolók és elemzések, eredményeket írt át a hatalom, kutatási témáktól vonta meg a támogatást, a nyugati ösztöndíjakra való pályázást betiltotta, kinél hogy, de „behúzta a féket”. *„Miközben távolodtam a tanítóképzős pedagógiától, amelybe, hogy úgy mondjam, belenőttem, utat keresve egy szociológiai szemlélet irányába, aspiránsvezetóm igyekezett behúzni a féket, engem a neveléstudomány vágányán tartva. »A téma kutatása nehezedik« – valahányszor találkoztunk, mindig ezzel fenyegette magát és engem, főként persze a politikai helyzet szigorodására utalva (a reformkorszak lejárt, keményvonalasok kerekedtek felül a pártközpontban). Ez az óvatoskodás az OPI nagy részét jellemezte.”* (Kozma Tamás) A csalódások nem csak a kutatókat érintették. A filmrendező Gulyás testvérpár egyik tagja, Gulyás Gyula, a velük készült interjúhoz egy függelékkel csatolt a kötetbe, amelyben összefoglalta mindazokat az akadályoztatásokat és megaláztatásokat, amelyek pályájukat végigkísérték. *„Két konkrétum egy filmünk, a Törvénytörés nélkül kapcsán. 1988 őszén Lengyelországban találkoztunk Agneska Hollanddal, gratulált, és mondta, hogy Londonban már látta a filmet. Udvarias félreértésnek gondoltuk, ám körülbelül két hónap múlva kézbesítették a Hungarofilm-től azt a londoni meghívót, amely a fődíjnyertes alkotások seregszemléjére szól. Beláttuk, hogy a Báthory utcától nagyon messze lakunk. És senki sem kért bocsánatot...”* (Gulyás Gyula)

A szociológia szocializmus alatti magyarországi meghonosodásánál nem kevésbé érdekes az a változás, amin a rendszerváltás következtében átmentek kutatóintézetek, egyetemek, különösen is a vidéki egyetemek, egyházi intézmények, és az ezekben dolgozó kutatók. A pozitív változások mellett azonban továbbra is olvashatunk olyan helyzetekről, ahol a megjelenéshez nem kapott szabad utat egy-egy tudományos eredmény. *„2011-ben megbíztak a KSH-ban újrainduló »Társadalmi Helyzetkép«-kötet szerkesztési munkáival. A kötet elkészült, a résztanulmányokat neves szakemberek opponensi közreműködése mellett állítottuk össze, azonban a végeredmény nem tetszett a hivatal vezetésének, ezért elálltak a közlésétől. (Pontosabban, néhány fejezetet átírva, internetes formában közreadták.)”* (Harcsa István)

A „szellemi szabadság” és szólásszabadság hiányának ellenére a kutatók kitanulták és magas fokon üzték a szociológiát, jelentős életművet építve rendszerváltás előtt és után is. A madártávlatból visszakérülve az egyes számvetésekhez elmélyedhetünk a

különböző szakszociológiák fejlődésében, az egyéni pályaképek részleteiben, és megismerhetjük a mindezek mögött rejtő kutatói attitűdöt, amely lehetővé tette a sikeres és jelentős pályamű létrehozását. „*Úgy gondoljuk, a termékenységnek és eredményességnek a tudományban is egyik alapfeltétele, hogy az ember olyasmivel foglalkozzék, amiben egyébként is erősen motivált [...] A kutatás attól lesz igazán élő, akkor tudja igazán megtalálni a vizsgált jelenségkör kulcspontjait, ellentmondásait, feszültségeit, tehát az adott dolog lényegét, ha van benne személyes érintettség.*” (Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor) A kutatási ars poeticájuk mellett megfogalmazzák álláspontjukat az előadói, oktatói tevékenységükről is. „*Én szerencsésnek érzem magam, hogy megmaradt bennem a kemény természettudományos, a konkrét dolgokból kiinduló szemlélet. Ugyanakkor azt is kell látnom, hogy rendkívül érdekes, és az ember gondolkodását gazdagabbá teszi az elméleti felkészültség, a filozófia. Ezeket nekem mind be kellett pótolnom az elmúlt 20-25 évben ahhoz, hogy a katedrára ki merjek állni.*” (Berényi István) Másik oldalról: „*Noha én szociológiatörténettel elméleti síkon foglalkoztam, azt gondoltam, jó nekem a magyar vidéki valóságot megismernem, mert azt tapasztaltam, különösen a filozófusokon, hogy nyugati orientációjukban elfelejtik [...]: senki nem fog Nyugatról idejönni, hogy megismerkedjék a magyar valósággal.*” (Nagy J. Endre) Legnagyobb aggodalmaikat megfogalmazva kiemelik az általuk legsúlyosabbnak tartott aktuális szakmai vagy társadalmi problémákat. „*Ha az emberben az a vágy munkál, mint annak idején az emberiség és a magyarság kulturális örökségét együtt őrizni akaró Babitsban, és ugyanakkor látja, hogy kora hazai társadalma milyen rohamosan veszíti el érdeklődését a nivós szellemi kultúra, főleg anyanyelvi irodalma iránt, szorongás fogja el: vajon a jövőben is igaz lesz-e az, amit Babits a különböző nemzeti kultúrák szükséges együttéléséről mondott: »a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják a koncertet?«*” (Gereben Ferenc)

Az írások közül kettő külön kiemelendő: beszámoló Beran Ferenctől, a hajléktalanokkal foglalkozó lelkipászortól, a Katolikus Egyház társadalmi tanításának oktatójától; és a Gulyás Gyula – Gulyás János filmrendező testvérpárral készült interjú. Munkásságukat társadalmi problémák feltárásának, bemutatásának, elemzésének szentelték. Megjelenésük a kötetben nemcsak önmagukban nagy érték, hanem erősíti azt az interdiszciplináris megközelítési módot, amelynek fontosságát a társadalomtudomány területén több szerző is kiemelt.

Az *Ars Sociologica* c. kötetben vallomásokat olvashatunk a szociológia kiemelkedő művelőitől életpályájukról, értékeikről, a szakmáról, a társadalomról és magáról a szociológiáról. A vallomásokat először egyetemi hallgatók számára mondták el. Az attitűd, amellyel a megszólalók a tudományhoz viszonyulnak, a társadalom iránti elkötelezettségük példa lehet a jövő tudósainak, társadalomtudománnyal foglalkozó szakembereinek. Belső motivációjuk és hajthatatlanságuk, amely ezeket az életutakat segítette felépíteni egy szabad gondolkodást elnyomni törekvő korban, mindannyiunkat arra biztat, hogy mi se fordítsunk hátat a társadalmi kérdéseknek, hanem a nekünk adatott lehetőségekkel végezzük, ami ránk van bízva.

(Hidas Zoltán (szerk.): *Ars Sociologica*. Budapest, 2016, L'Harmattan Könyvkiadó – Könyvpont K., 324 p.)

Zanny Minton Beddoes

Éled a sztyeppe a kazahsztáni Selyemút mentén

Amikor egy önkényuralmi rendszer vezetője gigászi méretű sötét gömböt épít, nem kellene meglepődnie, hogy az emberek a „Halálsillag” (Death Star) nevet adják neki. Míg azonban a *Csillagok háborújának* Halálsillaga arra szolgált, hogy leradírozzon egyes helyeket a térképről, a 2017-es Expo kazah pavilonja, mely ez év júniusában nyílt meg Asztanában, Kazahsztán fővárosában, a 18 milliós közép-ázsiai országot akarja „viszszahelyezni a térképre”, főként a befektetők számára. A Halálsillagban a hagyományos kazah vendéglátási formákat élvezhetik az odalátogatók: kapnak egy meleg kabátot vagy éppen egy birkafejet vacsorára. Egy plázában pedig, amelyet az ősi Selyemútról neveztek el, divatos ajándéktárgyakat lehet vásárolni.

Kazahsztán válaszüthöz érkezett, szó szerint és átvitt értelemben is. Földrajzilag Oroszország, Kína és a Közel-Kelet közé ékelődik, régi és jövődöntő kereskedelmi útvonalak mentén. Az elnök, Nurszultán Nazarbajev mindenképpen szeretne ebből a fekvésből előnyt kovácsolni országának a kínai „Egy övezet – egy út” elnevezésű programhoz való csatlakozással, mely új kapcsolatokat épít ki az áruszállításban Ázsia, Európa és Afrika között. Az elmúlt két év során kínai pénzből egy hatalmas vasúti áruszállítási csomópont valósult meg a kazah határhoz közeli kínai Khorgas városában (ez a világ jelenlegi legnagyobb szárazkikötője). Hszü Csin-ping, Kína elnöke 2017. június 8-án ellátogatott a világkiállításra, és elégedettségének hangot adva utalt a két ország „örökös partnerségére”.

A másik választút történelmi jellegű. Kazahsztánnak választania kell a világ felé

nyitás és az egy helyben topogás között. Ez nem könnyű, hiszen a múltban az ország sokat szenvedett idegen elnyomóktól. A szovjetek erőszakkal kényszerítették kolhozokba a nomád kazahokat; melybe a népesség negyed része belepuszult. A kazah területeken gulágtáborokat és nukleáris kísérleti telepeket létesítettek, gyerekeket téve ki szándékosan sugárfertőzésnek, hogy annak hatását lemérhessék.

Nem szorítkozhatnak csak saját magukra

Kevesen számítottak arra, hogy egy független Kazahsztán virágzásnak indul; jobban teljesített azonban bármelyik közép-ázsiai szomszédjánál. Ez főként szénhidrogén-lelőhelyeinek köszönhető. Tavaly a kőolaj és a földgáz az export 58 százalékát tették ki; az óriási kiterjedésű – Kaszpi-tenger alatti – Kashagan-olajmező az egyik legnagyobb felfedezésnek számít a világon az utóbbi években. Szerepet játszott a feladatát megfelelően ellátó kormány is. Az egy főre jutó GDP az 1990-es évekből 1600 dollárról (41 000 forint) 14 000 dollárra (3 600 000 forint) nőtt 2013-ra. Nazarbajev, aki a szovjet idők óta áll az állam élén, a gazdaság nagy részét arra költötte, hogy a szinte kihalt sztyeppének egy darabjából új fővárost varázsoljon. Az Asztanába költözés lehetőséget adott arra, hogy félreállítsák a régi tisztviselőgárdát, akik ott maradtak a korábbi fővárosban, és hogy a modernizálás fiatal híveit támogassák, akik ide költöztek.

Az elmúlt három évben az olajárzuhanás miatt a kazahoknak össze kellett húzniuk a nadrágszíjukat; a gazdasági növekedés a 2013-ban mért 6 százalékról 1,1 százalékra csökkent 2016-ban, bár az IMF bízik benne, hogy az idén vagy jövőre javulás mutatkozik majd. A kormány a nemzeti nyugdíjalapokat nyírálta meg az Expo költségeinek fedezéséhez, ami sokakat feldühített. „Látátok, hogy robbant

fel a nyugdíjunk?” – panaszkodott egy kazah ember a nyitóünnepség tűzijátéka után.

A Samruk-Kazüna, a kazah szuverén befektetési alap azt tervezi, hogy részvényeit az általa ellenőrzött cégeknél értékesíti. A Kazatomprom, a világ legnagyobb urántermelője, jövőre valószínűleg piacra dobja a részvények 25 százalékát – jelentette ki Baljeet Grewal, a Samruk-Kazüna igazgatónöje. A következő nagy kibocsátás az Air Astana nemzeti légitársaságtól fog érkezni (melynek 49 százaléka a brit hadiipari óriáscég, a BAE birtokában van), illetve a KazMunaiGas állami olaj- és gázipari óriásvállalattól, talán 2019-ben vagy 2020-ban – mondja Grewal. Bakitzsan Szagintajev miniszterelnök minden erejével a piacgazdaságot támogatja: az állami cégeket „dinoszauruszoknak” titulálja, és a versenyszféra bővítéséről beszél.

2016 és 2017 között Kazahsztán az 51. helyről a 35. helyre ugrott a Világbank Ease of doing business [vállalkozásbarát üzleti környezetet minősítő] rangsorában, nagyfokú fejlődést mutatva az építési engedélyek és az elektromos energia megszerzésének egyszerűsítésében. Egy digitális ügyfélkapu az állammal való alapvető kapcsolattartásra csökkentette a hivatalnokok szintjén létező korrupciót. A ügyintézők régebben megkövetelték a kenőpénzt az üzleti engedélyért folyamodóktól. „Most már jobb a helyzet” – meséli egy vállalkozó, akinek táncstúdiója van. Az elnök fogadkozik, hogy 2025-re az ország át fog állni a latin ábécére, mivel az angol a világkereskedelem nyelve (és talán azért, mert a cirill betűs írás elhagyása még egy fájó döfés az oroszoknak).

Ha véget ér a világkiállítás, helyszíne az Asztanai Nemzetközi Pénzügyi Centrumnak, egy leendő regionális tőzsde- és pénzügyi központnak fog otthont adni. A majdan ott működő cégek a – független nemzetközi választottbíróóságok által megkívánt – angolszász eljárási szabályoknak lesznek alávetve, ígéri a kormány. Ez a befektetők megnyugtatását szolgálja, akik egyébként nem szívesen ölnék a pénzüket egy olyan országba, amely a Transparency International Korrupció Érzékelési Indexe szerint épp olyan rosszul teljesít, mint Oroszország.

Mindez jól hangzik. Kazahsztán azonban már hetedik éve ígéreti a nagyszabású privatizációkat, miközben csak néhány kisebbet hajtott végre. Bankrendszere igen gyenge lábakon áll. Az oligarchák minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy akadályokat gördítsenek az érdekeiket sértő reformok útjába. A külföldi befektetők lehet, hogy nem találnak elég biztosítékot a jogállamiságra, mivel ez „a nagyember szaván múlik”, ahogy egy helyi elemző megfogalmazta.

A másik probléma, hogy a legtöbb kazah számára a szabad vállalkozás szokatlan elképzelésnek számít. Senki sem tud visszaemlékezni olyan időre, amikor ne az állam irányította volna a gazdaságot. Sokaknak ez megnyugtatót jelent. Vegyük például Jezmek Kazhenovot, egy átlagos vállalkozót. Miután felfedezte, hogy az alma Kazahsztánból ered, elhatározta, hogy természetien fogja a gyümölcsöt, hogy lekvárt, gyümölcsöt és édességeket csináljon belőle. Nem pénzzel pályázott egy állami tulajdonban lévő földterületre, hanem üzleti tervét mutatta meg egy hivatalnoknak. A földhöz ingyen jutott hozzá. Az állam 35 százalékot kifizet Kazhenov alkalmazottainak béréből hét éven keresztül – ennyi ideig tart, amíg termőre fordulnak a fák; valamint utat fog építeni, hogy segítse termésének piacra juttatásában. Kazhenov el van ragadtatva; ez lehetővé teszi neki, hogy továbbra is fenntartsa két kávéházát Asztanában, több mint ezer kilométerre gyümölcsösétől. Közben valamilyen irodai állást is keres: értelmiségi munkát szeretne találni, amiből meg tud élni. Érthető, hogy egy gyéren lakott olajállam miatt fizet polgárainak, hogy elfoglalják azt a földet, amelyre szomszédai vágyakozva tekintenek. Az ilyesfajta kényeztetés azonban aligha szül hatékonyságot.

A termelékenység növelésének reményében a kormány 2016-ban elfogadott egy törvényt, amely lehetővé tette külföldiek számára, hogy legfeljebb huszonöt éves időszakra földet béreljenek. Ez nagyszabású tiltakozásokat indított el – a kazahok félnek, hogy kínaiak foglalják majd el tömegesen az üres földeket, és aztán itt ragadnak. A kormány kénytelen volt várni a tervezettel. Ugyanezen okból vonakodva engedte csak be a kínai vendégmunkásokat

az „Egy övezet – egy út” infrastruktúrájának építéséhez. A kazahok Oroszország miatt sem tudnak nyugodtan aludni. Vlagyimir Putyin kijelentette, hogy élni fog a beavatkozás jogával, amikor csak bajba kerül az orosz kisebbség – márpedig Kazahsztán népességének egyötödét oroszok teszik ki.

A kazah kormány közelről sem jár el olyan törvénysértő módon, mint némely szomszédja. A másként gondolkodók hangját azonban elnyomják a médiában, az elnök bírálata tabunak számít, és Nazarbajevet 98 százalékos többséggel választották újra a 2015-ös választáson. Az elnök ez év júliusában töltötte be hetvenhetedik életévét, és nem igazán van utódja. Tavaly a szenátus tagjai közé iktatta lányát, amelynek nyomán találgatások indultak el, hogy vajon nem őt szánja-e a bársonyszékbe. „Megkezdődött az átmeneti időszak” – jegyezte meg egy megfigyelő Aszتانában, miközben az alkotmánymódosítások új tervezetéből idézett. Bárki is lenne az utód, ezek csökkentenék az elnöki hatáskört, míg megőriznék Nazarbajev különleges „örökös elnöki” státuszát. Ily módon továbbra is teljes védelmet élvezne a letartóztatása esetén, sőt bankszámlái körül sem lehetne kutakodni.

(*The Economist*)

Salvatore Babones

Amerikai tienhszia: az Egyesült Államok mint az új „Középső Birodalom”

Kína felemelkedése az Egyesült Államok viszonylagos lassú hanyatlása nyomában a nemzetközi tanulmányok központi narratívájává vált századunk kezdete óta. Vajon helyes-e ez a gondolkodási séma? Kína növekedése lassul, ahogy a közepes jövedelmi státusz elérése felé halad, az Egyesült Államok gazdagsága és hatalma még mindig jóval többet nyom a latban Kínáénál. Ha Kína egy napon az Egyesült Államok fölébe „kerekedne” is, ez akkor sem fog még évtizedekig vagy évszázada-

dokig megtörténni, attól függően, mit értünk „felülkerekedés” alatt. Azonban még ezeket az USA hanyatlásáról szóló óvatos számításokat is áthatja némiképp az emberi társadalom elavult, államközpontú szemlélete. A huszonegyedik századi világrendszer az Egyesült Államok köré összpontosul, de nem azon belül működik; az egyének világszerte különféle hierarchiák részei, amelyek alapvetően amerikai ideológiára és irányultságra épülnek. Függetlenül attól, hogy egyetértenek-e az USA politikájával, támogatják-e az amerikai elnököt vagy éppen átléphetik-e az Egyesült Államok határait, a sikerorientált egyének az amerikai világ mellett döntenek – máskülönben globális társadalmi kirekesztettséggel kell szembenéznük. Ez éppolyan igaz Kína esetében is, mint bárhol a világon; és talán még igazabb a kínaiakra, mint bárki másra. (Részlet az *Amerikai tienhszia: kínai pénz, amerikai hatalom és a történelem vége* című könyvből)

Salvatore Babones amerikai szociológus, a Sydney-i Egyetem kutatója. Könyvének címe: *Amerikai tienhszia: kínai pénz, amerikai hatalom és a történelem vége* [*American Tianxia: Chinese money, American power and the end of history*] (Policy Press, 2017, 88 oldal)

A történelem hajnalától a hosszúra nyúlt tizenhatodik századig Kína volt Kelet-Ázsia gazdasági, politikai és kulturális központja. Kétségtelenül a világ legfontosabb gazdasági központjának számított. A jelenlegi Kína egyenes ági leszármazottja egy legalább négyezer évre visszanyúló civilizációnak, amely helyileg mindig ott létezett, ahol még ma is fennáll. Pusztá koránál fontosabb azonban, hogy még mindig ugyanabban a földrajzi térben használják olyan emberek, akik ugyanazon kultúra – és ugyanazon faj – képviselőinek vallják magukat, mint hajdanában élt megalkotói. Kínát először Kr. e. 221-ben egyesítették politikailag a Csin (Qin)-dinasztia alatt (Kr. e. 221–210); azonban legalább ezer évvel azelőtt is egységes politikai teret jelentett. Amikor Konfuciusz Kr. e. az ötödik század elején államról államra járva (többnyire kéretlenül) ajánlotta tanácsait az

igazságos kormányzással kapcsolatban, Kínát egyetlen politikai rendszernek, patrónusait pedig e rendszer részeseinek tekintette.

A kínai ember és a kínai nyelv régóta felismerte Kínának, mint egységes politikai rendszernek az összefüggéseit, még ha az országot gyakran egymással hadakozó fejedelemségek szabdalták is szét. A kínaiak a Csungkuo (Zhōngguó) nevet adták saját országuknak. Szó szerint „Központi Államnak” vagy „Központi Államoknak” fordítható (a kínaiiban nincsen többes számú ragozás). Hangzatosabban „Középső Birodalomként” / „Középbirodalomként” szokták más nyelveken emlegetni. Kína (China) nem a kínaiak (Chinese) földje – ahogy angolul, illetve magyarul mondják, utalván a Csin (Qin) császárra – vagy a hanok földje (amely Kína uralkodó népcsoportja). Egyszerűen és tárgyilagosan nézve ez a központi állam vagy államok, ugyanolyan magától értetődő módon, ahogy a római világ számára a Földközi-tenger volt a „mi tengerünk”. Nem volt szükség külön tulajdonnévre.

Az ókori és középkori nyugati földrajzzal szemben, amely saját civilizációját mindig az ismert világ északnyugati szélére helyezte, a kínai földrajz Kínát mindig középen helyezte el. A hagyományos kínai „Öt övezet” elmélet koncentrikus körökbe szervezte a kínai világot: az első kör a királyi birtokok, amelyeket az uralkodó személyesen kormányoz, aztán a császárnak szolgáló kínai fejedelmek birtokai, majd a nem kínai népek meghódított királyságai, a belső barbárok köre (ez a három zóna a kínai birodalmon belül található). Ezen a három civilizált zónán kívül voltak az adózó barbárok, akik hódolatukat hűbérajándékkal fejezték ki a császár felé, és végül a „vad” barbárok, akik nem voltak függésben. Az első három övezet elvben a kínai jog hatálya alá tartozott, míg a két külső övezetben lévő országok saját szokásaiknak megfelelően élhettek. Az öt övezet együtt alkotta a kínai *tienhsziát* (szó szerint „az ég alattit”, szebb kifejezéssel élve „mindeneket a mennyek alatt”).

A *tienhszia* felfogás végigkísérte az egész kínai történelmet; jelentése és velejárói azonban

változtak az évszázadok folyamán. Eredetileg szó szerint az egész világot magában foglalta; már korai időszakában azt képviselte, amit Wang Gungwu kínai származású történészprofesszor *Megújulás (Renewal)* című könyvében „felvilágosult birodalomnak” nevezett, amelyet „a konfuciánus gondolkodók és a mandarinok az egyetemes értékek közé emeltek: ez határozta meg, hogy ki számított civilizáltnak, és ki nem”. Arra a politikai rendszerre utalt, amelynek Kína volt a központi állama (vagy államai), nem pedig a földrajzi értelemben vett világra, amely olyan távoli és egzotikus helyekig is kiterjed, mint a Római Birodalom. A történelmi kínai *tienhszia* hozzávetőlegesen Kelet-Ázsiának és Közép-Ázsia szomszédos területeinek felelt meg, azaz egy olyan területnek, ahol Kína volt a messze legnagyobb gazdasági, politikai és kulturális befolyással rendelkező ország (ahogy jelenleg is az). Kínát tekintették a kelet-ázsiai politikai rendszer központi államának (államainak) a közös kínai tudat – korai kezdetektől való – nyilvánvaló felbukkanása óta egészen a 1841. január 7-én bekövetkezett válságig, amikor egyetlen brit hajó kevesebb mint négy óra alatt egy egész kínai flottát süllyesztett el.

Hierarchia és béke

Az 1840–42-es első ópiumháború megbolygatta a Pax Sinicát.¹ Kína kelet-ázsiai *tienhsziája* aligha volt a béke és a nemes érzések idilli világa, mielőtt a britek betették volna a lábukat, de viszonylag békésnek tűnt, főként az európai történelem hasonló korszakaival összevetve. David Kang politológus úgy érvel a *Kelet-Ázsia a Nyugat érkezése előtt (East Asia before the West)* című könyvében, hogy a Minguralom három évszázada alatt csak négy nagy háború volt a Mingekkel hűbérkapcsolatban lévő államok között, és az utolsó ezek közül elhanyagolható, tekintve, hogy ez döntötte romba a rendszert. A rákövetkező Qing-dinasztia külkapcsolatai még szilárdabbnak bizonyultak.

¹ A Pax Sinica (latinul: 'kínai béke') eredetileg a Pax Romana mintájára alkotott kifejezés, mely a Kelet-Ázsiában fennálló, a kínai egyeduralom biztosította – hosszú békés időszakra utal.

Kang minden bizonnyal túlbecsüli az ekkor uralkodó békét nem tulajdonítván kellő jelentőséget számos alacsonyabb szintű konfliktusnak. Mindazonáltal nem megalapozatlanok az érvei. Már az is irigyelhető, ha évszázadonként csak egy jelentős háborúról lehet beszámolni, mindenesetre valószínűleg sok kisebb háború is zajlott évről évre. Vajon ez a hosszú ideig fennálló nagyhatalmi béke a *Ming-tienhszia* emberi kapcsolatépítésének vagy hierarchiájának tudható be?

Saját korunk látszólag folyamatos hadviselésben áll, de ha kissé távolabbról nézzük az adatokat, kiderül, hogy rendkívül békés időszakról van szó. 1945 óta nem volt egyetlen nagyszabású, nemzetközileg elismert változás sem a világon a nemzetközi országhatárok tekintetében, mely háború eredményeként jött volna létre. A gyarmatok felszámolásakor a huszadik század közepén sok belső határ vált nemzetközi határrá; ugyanez a folyamat ismétlődött meg a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlásakor az 1990-es évek elején. Időnként ezek a szétesési folyamatok szörnyű erőszak árán mentek végbe, ahogy India és Jugoszlávia esetében történt, és több korábbi portugál gyarmatot is erőszakos úton ragadtak magukhoz a volt gyarmati országok (Goa, Kelet-Timor). Sok ország vált vagy válik ma is polgárháború színterévé. De az emberiség történelmében a megelőző háromezer év mintájára zajló, országok közti nyílt háborúk ritkábbak lettek, és ha előfordultak, a leggyakoribb kimenetel a háború előtti határokhöz való visszatérés volt. A hódítás joga – úgy tűnik – már a múlté.

Van néhány kivétel, amely erősíti az általános szabályt: legfőképpen Kelet-Jeruzsálem Izrael általi elfoglalása 1967-ben, és a Krim orosz bekebelezése 2014-ben. Egyik sem örvendett túl széleskörű nemzetközi elismerésnek. Ez a nemzetközi kapcsolatokat jellemző új institucionalizmusnak lenne betudható, ha nem számolnánk a ténnyel, hogy a törvénytelen, de facto területfoglalások tényleg ritkák. Kelet-Jeruzsálem és a Krim-félsziget a kivételek, nem pedig a szokásos események közé tartoznak. Az országok ma már nem hatolnak

be egymás területére, vagy ha igen, akkor ez jól körbeírható célok miatt történik, melyeket elérve visszavonulnak a háború előtti határok mögé. Néha a lezáratlanság elhúzódó bizonytalanságot eredményez, mint ezt Oroszországnak szomszédjaival való sok befagyasztott konfliktusa példázza. Mindenesetre a *jöttem, láttam, győztem* magatartás már nem elfogadott. Fejlett nyugati országok – köztük az Egyesült Államok is – azon a véleményen vannak, hogy a területszerzés érdekében alkalmazott katonai erőnek már a gondolata is rendkívül elítélendő.

A sors iróniája, hogy amióta az Egyesült Államok lett a legerősebb ország a világon, azóta már nem használja katonai erejét területszerzésre. A tizenkilencedik század folyamán több alkalommal is erőszakhoz folyamodott, hogy határait a Csendes-óceánig terjessze ki Észak-Amerikában, hogy létrehozzon egy telepes kolóniát a Hawaii-szigeteken az 1890-es években, és végül, hogy megszerezze első gyarmatait az 1898-as spanyol–amerikai háborúban. Aztán felhagyott vele. Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián talán az Amerikai Egyesült Államok volt az egyetlen ország, amely nem lépett fel területbővítési (vagy -megőrzési) igényekkel. A versailles-i békeszerződést gyakran értékelik kudarcnak, mivel nem sikerült megakadályoznia a fasiszmus hatalomra jutását és a második világháború kitörését. Viszont, ha figyelembe vesszük, hogy alig tíz évvel annak előtte az Egyesült Államok még nem képviselt számottevő katonai hatalmat Európában, ez igazán jelentős amerikai diplomáciai teljesítménynek tekinthető.

Az első világháború emlékét annyira elhomályosították a második világháború alatti tragédiák és győzelmek, hogy nehéz felidézni, mekkora erőfölénnyel rendelkezett akkoriban az Egyesült Államok. 1919-ben a versailles-i békeszerződés aláírása idején az USA GDP-je egymagában elérte az Egyesült Királyság, Németország, Oroszország és Japán GDP-jének összességét. A brit és a francia gyarmatbirodalmak hatalmas mérete ellenére a korabeli politika tisztában volt azzal, hogy nemzetközi ügyekben az Egyesült Államok mozgatta a főbb – különösképpen a pénzügyi

– szájakat. Az 1921-es *Keresztáramlatok a mai Európában (Cross Currents in Europe Today)* című könyvében Charles Beard amerikai történész elmesél ezzel kapcsolatban egy szórakoztató, bár sajnos jelöletlen forrásból származó anekdotát, melyben „egy éles eszű francia közgazdászt” idéz: *Egy tény válik meghatározóvá: az Egyesült Államok világhatalomra emelkedése. Lord Robert Cecil [a Népszövetség egyik életre hívója] az Egyesült Államok első világháború utáni helyzetét Nagy-Britannia napóleoni háború utáni helyzetéhez hasonlította. Ez az összehasonlítás egy kicsit sántít: mivel a brit hegemonia akkoriban alapvetően Európára terjedt ki, ezzel szemben az Egyesült Államoké ma az egész világra.*

Ez nemcsak afféle amerikai henegegés. Bertrand és Dora Russel brit filozófusok egyetértenek ezzel 1923-ban megjelent *Az ipari civilizáció jövőbeli kilátásai (The Prospects of Industrial Civilization)* című könyvükben. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közti kapcsolatok jövőjét tekintve így érvelnek: *Két dolog közül egy biztosan megtörténik; vagy egy szövetség megalakulása, amelyben a Brit Birodalom szorulna a második helyre, vagy egy háború, amelyben szétbomlana a Brit Birodalom. Egy szövetség csak abban az esetben válna lehetségesé, ha őszintén felhagynánk saját imperialista törekvéseinkkel és minden ellenállásunkkal Amerika imperializmusával szemben. Ha ez megtörténne, nagyrészt egy angol nyelvű csoportosulás irányíthatná a világot, és fennállása alatt valószínűtlenné válnának a jelentős háborúk.*

Russellék nagy port kavarázó angol–amerikai szövetsége nem valósult meg az idő tájt, ami azzal az eredménnyel járt, hogy még több jelentős háború zajlott, mely a második világháborúban érte el csúcspontját. Az Egyesült Királyság még a második világháború után „sem hagyott fel teljesen és őszintén saját imperialista törekvéseivel”, és egészen az 1956-os szuezi válság utáni időkhöz nem érzett kényszert, hogy külpolitikáját alárendelje az Egyesült Államokkal fenntartandó „sajátos viszonyoknak”. Fél évszázaddal később az Egyesült Királyság és angolszász korábbi „domíniumai”

[a Nemzetközösség tagjai] (Kanada, Ausztrália és Új-Zéland) már rendkívül jól beilleszkedtek az amerikai hatalmi struktúrába, főként a katonába. A Reagan–Thatcher szövetségnek tulajdonítható a Szovjetunió összeomlásának előidézése; és függetlenül attól, hogy túlzásnak tűnik az állítás, vitathatatlan, hogy nem zajlottak jelentősebb háborúk, amióta fél évszázada megszilárdult az angolszász szövetségi rendszer.

Útban egy amerikai tienhszia felé

Hasonlóan a huszadik század eleji Egyesült Államokhoz, az Egyesült Királyság a huszadik század közepétől fogva felhagyott azzal, hogy erőszakkal kényszerítse uralmát idegegre. A világ legnagyobb része követte ebben. Szerfölött érdekes, hogy amikor Franciaország 1954-ben kivonult Vietnamból, az Egyesült Államok nem követte a gyarmati megszállók sorában. Bármennyire elhibázott lépés is volt az USA részéről a vietnámi ügybe való belebonyolódás, a háború egy ottani rezsim támogatását szolgálta egy másikkal szemben, nem pedig az Egyesült Államok uralmát akarta biztosítani. Ez a nézet uralta az USA erópolitikáját 1900 óta, és teljességgel ez jellemzi 1950 óta: az Egyesült Államok azért él katonai erejével, ha az egyes országok kormányzati formáját befolyásolja, nem pedig, hogy azok határait megváltoztassa. Az amerikai világrend a status quo megőrzését szolgálja az országok nemzetközi határainak tekintetében, de a beavatkozás híve az országok belügyeire nézve. Ez a nemzetközi kapcsolatok gyökeresen új megközelítése.

A modern szuverenitás meghatározó elve mindig is az egyes országok belügyeibe való beavatkozás volt. Ez az elv, bár soha nem volt kizárólagos, mára már teljesen elavultnak számít. A háború utáni időszakban az Egyesült Államok és a Szovjetunió ismételtelen kinyilvánította azon jogát, hogy beavatkozzon szövetségeseinek belügyeibe – ez voltaképpen helyettesítő háború viselését jelentette más országok határain belüli befolyásért. A Szovjetunió 1991-es felbomlása óta az Egyesült Államok volt az egyetlen számottevő erő a világpolitika színpadán, mely más országokat belügyekkel

kapcsolatban utasított. Oroszország is megkísérli ezt, de mérsékelt sikerrel, és főként a volt Szovjetunió határain belül. Ezzel szemben az Egyesült Államokat polgári és katonai kapcsolatok fűzik minden kontinenshez, ideértve az állandó katonai létesítményeket a világ számos országában.

A – huszadik század közepe óta – figyelemre méltóan stabil nemzetközi határok együtt a belügyekbe való be nem avatkozás ún. vesztfáliai elvének megnyirbálásával arra utal, valamilyen hatalmas átfogó erő rendezi és vezérli jelenlegi világunkat. Az a megállapítás, hogy egyedül az Egyesült Államok rendelkezik ilyen hatalmas átfogó erővel – amelyet gyakran be is vet –, nem jár messze a valóságtól. Ahogy mindig is Kína volt Kelet-Ázsia központi állama, ma az Egyesült Államok a világ központi állama. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az USA diktál a világ minden országának. Ugyanakkor azt jelenti, hogy a világ legtöbb országa fejet hajt az amerikai vezetés előtt, mind a szavak, mind a tettek szintjén. Yuen Foong Khong politológus ezt „amerikai hűbéruralkodásnak” nevezi, és nyíltan a Ming-dinasztia hasonló rendszerével veti össze. Találékos lenne az „amerikai tienhszia” kifejezés. Wang Gungwu javasolta ezt elsőként a 2013-ban megjelent könyvében, a *Megújulásban (Renewal): Ma... az amerikai tienhszia az egész világon érezteti a hatását. Küldetéstudatuk háttérében példátlan katonai hatalom és politikai befolyás áll. Összehasonlítva a kínai felfogással nem passzív és védekező jellegű; inkább – más egyetemes eszméktől eltérően – terjeszkedésre képes nagyobb erőtartálékaira támaszkodva.*

Az amerikai tienhszia nem a kínai modellel alapul, és jóval kiterjedtebb hűbéruralkodás rendszer. Wang szerint a tienhszia egy új formáját képviseli: egy olyan új etikai rendszert, amely az emberi erőfeszítések szinte minden területén a kiválóság jutalmazását, és végül magának a civilizációnak a meghatározását szolgálja. Amikor Khong a jelenkori amerikai nemzetközi kapcsolatokat veti össze a Ming hűbéruralkodás rendszerrel, az amerikai tienhszia mindössze egyetlen vonatkozására összpontosít: az államközi kapcsolatokra. Jelenlegi

világrendszerünkben azonban a hierarchiák valamennyi típusa az Egyesült Államokban éri el csúcspontját. Ezek a fellegvárak lehetnek akár New Yorkban (média, a pénzvilág, a művészet, a divat, a könyvkiadás, jótékonyosság stb.), Bostonban (oktatás), a Szilícium-völgyben (számítástechnika), Hollywoodban (filmipar) vagy éppen Baltimore-ban (orvostudomány) – mindegyik az amerikai és a világméretű hierarchia netovábbjainak összeolvadását példázza. Sehoh sem nyilvánvalóbb ez, mint az üzleti világban. Bármelyik területet nézzük is, a világon elért siker az Egyesült Államokban elért sikert jelenti – és igaz ennek a fordítottja is.

Az egyes területeken elért kiváló teljesítményeknek számos központja létezik szerte a világon, de – a sportot leszámítva – szinte valamennyi területen, az élen járó intézmények túlnyomórészt amerikaiak. Ha ezeknek a csúciszervezeteknek ténylegesen nem az Egyesült Államokban van a székhelyük, vagy nem amerikai állampolgárok az alkalmazottak, akkor is erősen befolyásolják őket az amerikai szervezeti modellek, az amerikai irányító szervezetek elismerésére pályáznak, amerikai szoftverrel működnek, és angolul intézik az üzleti ügyeket. Ez nagy hátrányt jelent minden nem amerikai szervezet és egyéni vállalkozó számára, akiknek nagyra törő terveik vannak a világ színpadán – ez a hátrány egyenes arányban áll azzal a kulturális és politikai távolsággal, amely a szervezet vagy az egyén és az Egyesült Államok közt van. Az angolul beszélő kanadaiak csekély árat fizetnek a kiemelt amerikai és globális hierarchiákban való részvételükért, az olaszok valamivel többet, az oroszok jóval többet, a kínaiak pedig mindenki közül a legtöbbet. Az amerikai vállalkozók, szervezetek és intézmények pedig learatják a babérokat.

Az amerikai tienhszia lényegét tekintve egy léptékhierarchiára épülő világklub, ahová csak akkor léphetünk be, ha megfelelő civilizáltsággal viselkedünk – hogy aztán ráadásul még tagsági díjat is fizessünk. Alternatív klubok létrehozását célzó javaslatokban nincs hiány, de az amerikai klubhoz csatlakozás hálózati előnyei olyan behozhatatlanok, hogy kevesen választják helyett az orosz vagy kínai klu-

bokat jóval alacsonyabb tagdíjaik ellenére is. Sőt, az orosz és kínai elit többnyire az amerikai klubtagságot részesíti előnyben a saját klubjukhoz tartozással szemben. Az amerikaiaknak természetesen ingyenes a belépés – nemcsak saját klubjukba, hanem általában a többibe is. S mintha ez nem volna elég, gyakran még fizetnek is nekik, hogy csatlakozzanak. Sok bizonyíték támasztja alá, hogy az amerikai közvetlen külföldi tőkebefektetések hozadéka rendszeresen magasabb, mint a külföldi tőkebefektetéseké az Egyesült Államokban. Valószínűnek tűnik, hogy hasonló (bár kevésbé könnyen mérhető) „túlzott kiváltságok” érvényesülnek más területeken is. Egyszerűbben fogalmazva, az amerikai tienstszia világában élő amerikaiaknak nem kell olyan keményen dolgozniuk, mint másoknak. Mindenki úgy táncol, ahogy ők fütyülnek.

Az amerikai tienstszia belülről

Míg a Ming *tienszszia* nyomatékosan konfucianus volt eszmeiségében, az amerikai tienstszia meghatározó ideológiája az individualizmus. Ez a szó azonban üresen cseng. Az olyan liberális elvek, mint az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság egy – az egyén elsődlegességének alapelvét kimunkáló és fenntartó – felépítménynek fejlődtek; önmagukban azonban nincs konkrét tartalmuk (például milyen politikai elvek mentén haladjanak a demokráciák? mihez kezdjenek az emberek a szabadságukkal? milyen célkitűzéseket valósítsanak meg a törvények?). Mindez igen különbözik a konfucianizmustól. Ez utóbbi konkrét intézkedések, tevékenységek és célok kiterjedt halmazát írta elő, különösen a Ming-érabeli neokonfucianizmus letisztult változata. Az amerikai típusú „boldogságkeresés” nem pusztán másfajta kulturális elvárásokat ajánl, mint például az indiai brahmanizmus vagy a középkori európai kereszténység. Az amerikai individualizmus az üreshalmaz ideológiája: nincsenek tanai.

Az individualizmus azt jelenti, hogy még egyes országok USA-hoz való ellenséges viszonya ellenére is, állampolgáraik amerikai egyetemekre járhatnak, amerikai cégeknél dolgozhatnak, és – ha akarnak – reménykedhetnek

abban, hogy amerikai állampolgárokká váljanak. A Ming-korabeli Kína államközi kapcsolatait használta fel, hogy megvédje társadalmát az idegen hatásoktól; az amerikai intézmények tudatosan az emberi kapcsolatokat használják fel eszközként más társadalmak értékeinek megváltoztatására. Ez az inkább egyének, semmint államok irányába fordulás eredményezi azt az ironikus ellentmondást, hogy az amerikai tienstszia feltartóztathatatlanul terjeszkedő, míg eközben megmarad az újonnan csatlakozók önkéntes hozzáállása. Maga az Egyesült Államok, vállalatai, egyetemei és kormányzati szervezetei figyelemre méltó sikerrel viszik külföldre liberális értékeiket a személyes előmenetel egyéni lehetőségeit kínálva. A kínai elit tagjai reális eséllyel tanulhatnak amerikai egyetemeken, és dolgozhatnak amerikai cégeknél, amennyiben hajlandók magukévát tenni egyfajta énközpontú szemléletet. Ha nem illeszkednek be, akkor nem érvényesülnek – ez azonban az ő döntésük. Ez az önérdekre hivatkozás hihetetlenül nagy húzóerő. Ezzel szemben, azon ritka esetekben, amikor az Egyesült Államok kívülről akarta ráerőltetni liberális értékeit egy országra (mint ez Afganisztánban és Irakban történt), látványos kudarcot vallott.

A Ming tienstsziaiban látszólag mind a gazdasági felesleg, mind a gazdasági élet szereplői a központ felől perifériák felé szivárogtak. Ennek közvetett, de egyoldalú bizonyítéka van. A szakértők egyetértettek abban, hogy a korai Ming-dinasztia hűbérjándék-rendszeréből általában a hűbéreseknél, nem pedig Kínának származtak előnyei. Az uralkodó felsőbbrendűségét azzal tudta kifejezni, hogy szemmel láthatóan értékesebb ajándékokat adott hűbéreseinek, mint amiket tőlük kapott hódolatuk jeléül; ezért a császári udvar soha nem igyekezett túlzott mértékben előmozdítani a hűbéresekkel való kereskedelmet. Épp ellenkezőleg: az udvar gyakran megkísérelt akadályokat gördíteni elé, főként, amikor megítélésük szerint a leendő hűbéres nem tűnt túl értékes politikai szövetségesnek. A kapott hűbérjándék és a kiosztott ajándékok közti egyensúlyhiány segített a Kína köré összpontosuló, hierarchikus kelet-ázsiai politikai rend megőrzésében, mivel ez a

kínai vazallusokat érthető módon készségessé tette alacsonyabb-rendűségük elismerésére, így felhatalmazva őket hűbérajándék küldésére. A császár még büntethette is a vazallus államokat hozott ajándékok visszautasításával – e „büntetés” azonban csak azoknak az aránytalan előnyöknek a fényében nyerhette el az értelmét, amelyhez az ajándékhozók jutottak.

A Ming-korban súlyos büntetést szabtak ki azokra, akik megkísérelték elhagyni Kínát – ez egy olyan országot feltételez, ahonnan az emberek előszeretettel menekültek el, nem pedig olyat, ahová szívesen mentek volna. Mindazonáltal a Ming-korszak során kínai kereskedők, aranyásók és egyszerű földművesek távoztak az országból, hogy Délkelet-Ázsiában telepedjenek le. Nem tűnik úgy, mintha gazdasági menekültek áradata özönlött volna az ellenkező irányban. Az amerikai tienhsziával való szembeállítás nem is lehetne egyértelműbb. Az Egyesült Államok mágnesként vonzza a világ pénzét és tehetségét. Az emberek a pénzükkel együtt bármikor elhagyhatnák, de mindkét esetben magasabb a nettó beáramlás. A Ming *tienhszia* az állam érdekeit (mind Kínáét, mind a hűbérállamokét) az egyéni érdekei fölé helyezte, melynek következtében az egyéni gazdasági kezdeményezéseket kíméletlenül elnyomták. Ezzel szemben az amerikai tienhszia az egyéni érdekek szószólója, természetesen a csatlósállamok, és néha magának az Egyesült Államoknak az érdekein túl is. Az eredmény egy újabb ironikus ellentmondás: az egyént előtérbe helyező állam erősebb lehet, mint az államot kiemelt helyen kezelő állam.

Gyakran elhangzik, hogy a huszadik század volt az amerikai évszázad. Az eszme nagy népszerűsítője Henry Luce volt, aki a *Life* magazin kiadójaként arra ösztönözte az Egyesült Államok népét, hogy teljesítse be azt, amit ő történelmi küldetésének látott: „magához kell ragadnia a világ vezetőjének a szerepét” csatlakozva a Hitler elleni küzdelemhez. Luce amerikai évszázada nem a második világháború végével vette kezdetét. Számára, ahogy Charles Beard és Bertrand és Dora Russell számára is, az amerikai évszázad a huszadik század elején kezdődött, nem pedig a közepén. Luce

szerint 1919-ben, az első világháború végén az Egyesült Államok elmulasztott „egy nagyszerű alkalmat, egy – az egész addigi történelemben példátlan – lehetőséget, hogy a világ vezetőjévé váljon: ezt az értékes lehetőséget szinte ezüstitálcán kínálták nekünk.”

Valamennyiünknek jól emlékezetébe vésődött Luce-nak az a kijelentése, hogy a huszadik század az amerikai évszázad; kevésbé emlékszünk viszont arra, hogy a huszadik századot az „első” amerikai évszázadnak hívta. Luce határozottan állította, hogy nem ez lesz az utolsó. Az Egyesült Államok hatalmas és erős ország, de államként közelről sem tölt be olyan uralkodó szerepet az ezredforduló környéki világrendszerben, mint a Ming-korabeli Kína a modern kor előtti Kelet-Ázsiában. Az Egyesült Államok csak azért képes központi államként fellépni egy világméretű *tienhsziában*, mert sikerült egyénekké bomlasztania a világot. Hiszen ez már egyedülálló (mondhatni: előre nem látható) módon elő volt készítve alapításakor az „Élet, Szabadság és a Boldogság keresésének” középpontba helyezésével. Az USA Függetlenségi Nyilatkozata magától érteztődőnek – szó szerint Istentől valónak – veszi, hogy a kormányokat az emberek hozzák létre, hogy „biztosítsák ezeket e jogokat” az egyének számára. Az amerikai hagyomány szerint az államok nem ruházzák fel jogokkal az embereket; az emberek alkotnak államokat, hogy jogokat biztosítsanak maguknak.

Bármelyik állam előtt ott állt a lehetőség, hogy a globális világrendszer központi államává válhasson. A tizenhatodik században ez lehetett volna Spanyolország, uralma alatt tartva fél Európát és a két amerikai kontinens nagy részét. A tizenkilencedik században a fél világot irányító Nagy-Britanniáé lehetett volna ez a szerep. A huszadik században a Szovjetunió vagy (még elgondolni is szörnyű) Hitler Németországa akarta uralma alá vetni a világot. Ezek közül az államok közül azonban egyik sem lett volna képes túl sokáig a rendszer fenntartására, mivel semelyikük nem rendelkezett mással a nyers erőn kívül, és semelyikükben nem volt soha elég nyers erő ahhoz, hogy magukhoz kössék a világ többi részét. Csak egy olyan állam viheti sikerre

egy valóban globális vilárendszer vezetőjének feladatát, amely az egyén elsőbbségén alapul, és eszmeileg el van kötelezve az egyén szabad választási lehetőségei iránt.

(Asian Review of Books)

Michael Schoenenberger – Heidi Gmür

»Ugyanaz volt a problémánk, mint ma a muszlimoknak: Tényleg Isten szól hozzánk?«

Charles Morerod püspök a vallásszabadsá-
gért és a teljes burkatilalom ellen emel szót

– *Morerod püspök úr, milyen személyes kötődése van Svájcához?*

– Nos, először is svájci vagyok! De tizenöt évig Olaszországban éltem. És így talán Svájcot is jobban meg lehet érteni. Azt hiszem, szerencsénk van, hogy többnyelvű ország vagyunk. Többet értünk meg az életből, jobban megértjük a másikat, amikor több nyelvet beszélünk. Ehhez hozzáadódik még konszenzus-kultúránk és demokratikus berendezkedésünk. Természetes számunkra, hogy minden emberrel egyenrangú módjára beszélünk. Nem annyira gondolkodunk osztályokban. Talán azért is, mert soha nem voltunk monarchia. Nekem ez először külföldön tűnt fel.

– *Mit jelent mindez a társadalom számára?*

– Vegyünk a politikát. Más országokban gyakran fekete-fehér gondolkodás jellemző. Amit a másik mond, az rossz. Mi inkább azt mondjuk: talán nem értek egyet mindennel, amit a másik mond, de lehet valami jó is az álláspontjában, talán tudunk találni egy köztes megoldást.

– *Elégedett az egyházzal?*

– Elégedett vagyok azzal, hogy az egyházban Krisztussal lehetek. Természetesen ma arra is szükség van, hogy az emberekkel együtt és a hit fényében megkíséreljük megérteni, hogy mi történik az egyházban és a társadalomban – és hogy mi jöhet még.

– *Ez sikerül az egyháznak? Mára sok templom kiüresedett. Miért nem tudja már elérni a fiatalokat?*

– Vasárnap, amikor a misét tartottam a székesegyházban, az embereknek legalább az egyharmada fiatalabb volt nálam.

– *Lát valamilyen irányváltást is?*

– Már megtörtént: az emberek többsége nem érdeklődik az egyház iránt. Van azonban egyfajta eltolódás. Régebben az egyház erősen kötődött a vidékhez, ma több ember jár templomba városban, mint falun. Tavaly húsvétkor tizenhárom fiatal felnőttest kereszteltem meg Lausanne-ban.

– *Hasznára válik-e az egyháznak a növekvő elbizonytalanodás?*

Svájcban szerencsére nincs túl nagy bizonytalanság. Horvátországban azonban látni lehetett például, hogy a háború idején sokkal több ember ment templomba. Az is igaz, hogy szegényebb országokban több a hívő.

– *Kizárja egymást az egyik oldalon a kapitalizmus és jólét, illetve a másik oldalon a teli templomok?*

– A materialista szemlélet minden bizonnyal oka ennek a jelenségnek – mellesleg a kommunizmus is egyházellenes volt. Ezenkívül még más fejlemények is szerepet játszanak: a nagyszüleim idejében egészen egyszerűen nemigen lehetett vasárnaponként más egyebet csinálni, mint templomba menni.

– *Azaz szabadidős tevékenység volt?*

– Az is. Ma viszont sok ember áldozza a szabadidejét más, egyébiránt jó dolgokra, mint például a sportra és a zenére. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyház ellen lennének.

– *Első díszertációját Luther Mártonról és Kajetan bitorosról írta. Milyen itt Svájcban a reformátusok és a katolikusok viszonya?*

– Alapvetően sokkal barátságosabb lett az utóbbi ötven évben. Azért vannak még nehézségek. Egy apró példa: a miatyánkot újból lefordították franciára. Mi is úgy gondoltuk Svájc francia ajkú részén, hogy kötelességünk átvenni az új változatot. A svájci püspökök úgy döntöttek, hogy ezt decemberben kell megtenni. Néhány nyugat-svájci kantonban azonban megbotránkoztak rajta a reformátusok, megint mások már régen tisztában voltak ezekkel a változtatásokkal. Huzavona lett a dologból. Akkor a protestánsok kérésére úgy döntöttek a püspökök, hogy húsvétig várnak az új fordítás

bevezetésével. Jó dolog, hogy barátságos hangnemben tudjuk közölni, ha nem értünk egyet.

– **Nemzeti vallássá lehet-e az iszlám Svájcban?**

– Az állam érdekelt lehet abban, hogy szabályozza az iszlámmal való viszonyát. Vegyük például az imámok képzését. A papok és lekipásztorok egyetemeken végzik tanulmányait – az állam tudja, mit tanítanak ott. Az imámok esetében nem tudni. Vannak azonban gyakorlati problémák is. Vaud kanton például pénzügyileg támogatja az államilag elismert vallásokat. Az evangélikusok, és a muszlimok is azt kérdezik: mi miért nem kapunk semmit, mit kell tennünk? Nos, Vaud kanton joga ugyan lehetővé teszi további vallások elismerését, de azt is megköveteli, hogy a közösség szervezett legyen és ismerje el jogállamunkat.

– **És a muszlimok nem teszik ezt?**

– Ténylegesen van néhány muszlim Vaudban, akik ezzel nem értenek egyet. A muszlimok többségét ez természetesen igen rosszul érinti.

– **Meg tudja érteni, hogy vannak olyan muszlimok, akik nyíltan visszautasítják jogállamunk elismerését?**

– Nem tölt el örömmel. De amikor azt az érzést keltjük bennük, hogy ők rosszak, amikor érzik, hogy nem tiszteljük őket, akkor talán értékeink tiszteletben tartását is nehéz megkövetelnünk tőlük.

– **Üdvözölné-e, ha Svájcban bevezetnék a burkatilalmat?**

– A püspöki konferencia megjelentetett valamit ezzel kapcsolatban, de már nem tudom, pontosan hogyan fogalmazta meg. (nevet). Az eszme azonban világos. Vallásszabadság van, ezért nem támogatnám a teljes burkatilalmat. Azonban azt is szükségesnek gondolom, hogy biztonsági okokból látni lehessen az arcot, ha kapcsolatba kerülünk a hatóságokkal. A mi kultúránk emberi viszonyaiban általában nagyon fontos az arc megmutatása. Az ez irányban való készségességet mi értéknek ismerjük el.

– **Azt is el kell-e tűrnie egy liberális államnak, hogy a lányokat körülmetélik a vallásszabadság jegyében?**

– Nem. Jóllehet a vallás- és lelkiismereti szabadság nagyon fontos kérdések. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindent el kell tűrnünk.

Gyakran nehéz megállapítani, hogy az egyes esetekben pontosan hol a határ.

– **Őn egy felvilágosodás előtti szakaszban látja az iszlámot?**

– Ezt nem lehet általánosságban kijelenteni. Ami azonban a kinyilatkoztatást illeti, az iszlámnak tennie kellene valamit a saját értelmezése ügyében – ahogy mi is tettünk. Hiszen a szó szerinti értelmezés fundamentalizmusba torkollhat. Nekünk is ugyanaz volt a problémánk, mint ma a muszlimoknak. Évszázadokon át igen egyszerűen intéztük el a teremtéstörténetet: hét nap, és kész. Aztán jöttek a kérdések: Tényleg Isten szól hozzánk? Végül a második vatikáni zsinat világosan nyilatkozott a kérdésben. Isten, mint saját szavának szerzője, embereket választott, akik ezt saját kultúrájuknak és stílusuknak megfelelően leírták. Bár Isten rajtuk keresztül nyilatkozott meg, nekünk azonban meg kell értenünk, mit jelentenek a szavak.

– **Akkor ez lenne az iszlamista jogtudósok feladata?**

Nekik valószínűleg nehezebb dolguk van, mint nekünk.

– **Miért?**

– Nálunk Márk, Máté, János és Lukács evangélistától származnak a szövegek. A Korán azonban Isten közvetlen szavának számít.

– **Ahogy a Koránban, úgy a Bibliában is akadnak ellentmondásos szövegek. A katolikusokról feltételezhető, hogy a megfelelő módon olvassák, a muszlimokról nyilvánvalóan nem.**

– Sok szakértő szerint az újabb Korán-szövegek fajsúlyosabbak, mint a régebbiek. Az a gond, hogy a régebbiek békésebbek. Igazságtalanság lenne azonban olyat állítani, hogy egy muszlim, aki szó szerint értelmezi a Koránt, eleve veszélyforrást jelentene! A muszlimok is békében szeretnének együtt élni.

– **Az Ön második dissertációjára a liberális brit protestáns vallásfilozófusról, John Hickről szól, akinek nevéhez a vallási pluralizmus elmélete kötődik. Ma mit tud ő nekünk tanítani?**

– Nem túl sokat, mert már meghalt! (nevet) Hick emberileg nagyon érdekes. Az már kevésbé tetszik, amit mondott: A vallások közti béke érdekében – mondta Hick – senkinek sem szabad túlságosan a saját hite szerint hinnie. De mondhatom én egy muszlimnak, hogy teljes

békességben élhetnének együtt, csak ne vennék annyira komolyan a saját vallását? Nem sokkal inkább azt kellene mondanunk: „Vedd csak komolyan a saját vallásodat – én is ugyanazt teszem”? A hit közös vonás, amely megkönnyíti a kölcsönös megértést. Hick filozófiája végső soron maga is olyan, mint egy vallás: Higgyen Ön is úgy, ahogy én, és békét talál!

– **Ön tényleg azt hiszi, hogy a világ békésebb hely lenne, ha több lenne a hívő?**

– (nevet) Igen is, és nem is. Mindenki hisz valamiben. Azt gondolom azonban, hogy például vallási indíttatásból veszítjük el az életünket másokért, ahogy ezt Jézus is tette. Ez ugyan nem teljesen lehetetlen a nem hívők számára, de nem is olyan egyszerű, mert az ő esetükben a halál a véget jelenti. Egyébként ezt mondta az olasz ateista filozófus, Paolo Florès D’Arcais is.

– **A halál utáni életbe vetett hit megkönnyíti a terroristáknak az öngyilkos merényletek végrehajtását. Ők is mártírként látják magukat.**

– Igen. De a Krisztusért vállalt mártírság azt jelenti, hogy a saját életünket adjuk oda, nem pedig a másokét vesszük el. Hasonlóan Krisztushoz.

– **Térjünk vissza az itteni katolikus egyházhoz. Sikerült mára megbékélnie a liberális szövetségi állammal?**

– Minden további nélkül hiszük, hogy az állam megfelelő formát nyújt egy közösség életének a megszervezéséhez. Az, hogy vajon mindent szívesen látunk-e a liberalizmusból, más lapra tartozik.

– **Miért van baja a liberalizmussal?**

A liberalizmus egy bizonyos formájával, a rendíthetetlen profitmaximalizálással van bajom. Ha csökken a nyereség, akkor bezárják a céget. Itt vannak azonban az emberek, akik ezáltal elveszítik állásukat, félnek a holnaptól, akiknek talán szétesik a családjuk, akikről gyakran elfeledkezünk. Bár a verseny híve vagyok, ellenzem a túlkapásokat.

– **És mi a helyzet a társadalomban? Hogyan látja az eutanázia liberalizálását?**

– Egészen a lényegét tekintve boldog vagyok, hogy egy demokráciában a többség dönt – még ha nem is vagyok mindig elégedett az eredménnyel. Most nem lehet törvénnyel megakadályoz-

ni, ha valaki meg akar halni. Legfeljebb kísérletet tehetünk a meggyőzésére, hogy jobb ilyesmit nem tenni. Nem tartom azonban szerencsésnek az öngyilkosság állami szabályozását.

– **Ha Ön tiszteletben tartja a döntést, hogy valaki véget akar vetni az életének: nem jobb ez esetben biztosítani, hogy ezt méltósággal tehesse meg?**

– Talán. Viszont elfeledkezünk a hozzátartozókról és a barátokról. Egy öngyilkosság után mindig ugyanazok a kérdések merülnek fel: Hogy nem sejtettem, miért nem tudtam megakadályozni? Ha az öngyilkosságot még be is jelentették, így hangzik a kérdés: Miért nem tudtam megakadályozni, hiszen tudtam róla? Ez nagy teher.

– **Egy némiképp egyszerűbb kérdés: Az egyház a következő ezer évben sem fogja elfogadni a női papság intézményét?**

– Ez a kérdés épp olyan nehéz. Az egyház megpróbálja azt tenni, mint Jézus Krisztus. Mind a tizenkét apostol férfi volt. Miért? Nem tudjuk. II. János Pál pápa azonban azt mondta, hogy ezt nincs joga megváltoztatni. Krisztus az egyház feje.

– **Ön ezt másképp látja?**

– Pillanatnyilag nem látok más megoldást, de szeretném jobban megérteni, miért van ez így. A saját egyházmegyémben próbálok a nőknek jelentősebb szerepet adni.

– **Ferenc pápa megválasztásakor különösen a nők körében nagy volt a reménykedés, hogy ő majd bizonyos dolgokat megkérdőjelez. De nem sok minden történt.**

– Lehetséges. Talán egy karikatúrát láttak az emberek. Ferenc pápa haladónak számít. Az emberek azonban összetettebbek egy kívülről rájuk aggatott címkénél. Egyébként a pápa sem kedveli túlzottan annak a módját, ahogyan a világi kisegítők működnek néhány helyen. Attól tart, hogy ez a papok számának további csökkenéséhez vezethet.

– **Ön is osztja ezeket az aggodalmakat?**

– Előfordulhat, de nem feltétlenül kell így lennie. Az egyházmegyémben szinte mindig elégedett vagyok a világi munkatársak és a papok együttműködésével. A pápa azonban hallott egy papról, aki Svájcban misére akart menni. Miután

felvilágosították, hogy aznap ott nem lesz mise, az a világi kíséret napja, felajánlotta, hogy akkor ő maga is misézhetne. Erre azt felelték: Szó sem lehet róla! Ez nem nagyon tetszett a pápának. Az a kérdés: Mit jelent ez a válasz az eucharisztikus hit szemponjából?

– *A Churi Egyházmegyében nagy ellenállás van Huonder püspökkel szemben. Mit tud tenni a püspöki kar, hogy feloldja ezt a konfliktust?*

– Igen nehéz számomra egy másik püspökségben lévő helyzetet megérteni. Rendszerint az a legjobb, ha megpróbálunk beszélni az embe-
rekkel.

– *Vannak különválasztási törekvések...*

– Fel kell tennünk azt az alapvető kérdést, hogy több püspökséget akarunk-e. Ez jelenleg azonban sem Zürichben, sem pedig Genfben nem merül fel.

– *Az ellenállásnak személyes irányultsága van. Mondjuk ki: Zürichben egy homoszexuális összeütközésbe került egy püspökkel, aki azt mondja, hogy a homoszexualitás bűn. Az Ön egyházmegyéjében viszont nem számít bűnösnek egy homoszexuális. Eszerint az előzőnek egyszerűen csak nem volt szerencséje?*

– Ha valamit alaposabban megnézünk, jóval bonyolultabbnak tűnik. Talán különböző annak a módja, ahogy fogalmazunk. Huonder püspök azonban nem azt mondja, hogy maga a tény, hogy valaki homoszexuális, bűn lenne. Az már más kérdés, hogy az egyes ember ezt hogyan éli meg.

– *És abban egyetértenek, hogy a homoszexualitást nem szabad megélni?*

– Homoszexuális emberek azt mondták nekem: «Ugyan eltűr minket, de jobban szeretné, ha ilyen emberek, mint én, a világon se lennének.» Ezen mélyen elgondolkoztam. Senkinek sem mondhatom, hogy jobb volna, ha nem lenne. Mit tehetünk még, hogy mindenki jó hírek érezze az evangéliumot? Azt mondtam a teológusoknak: ezt a kérdést még tanulmányoznunk kell.

– *Mennyire szavahihető az egyház erkölcsi kérdésekben, látva a pedofil papok körüli botrányokat?*

– Annyiban, amennyiben mindannyian bűnösök vagyunk. Mi nem tökéletes emberek egy csoportja vagyunk, és ezt nem is állítjuk. Bátrabban kellene a problémákhoz közelíte-

nünk: Nagy hibákat próbáltunk takargatni, és ez nem szép. De emiatt más hibákat is el kellene tussolnunk? Ne mondjuk ki, hogy helytelen a menedékkérők családjainak szétválasztása, csak mert mi magunk se csináltunk mindent jól? Minden területen törekednünk kellene arra, hogy jobban csináljuk.

– *Zárásképpen: A CVP [a Svájci Kereszténydemokrata Párt] elnöke, Gerhard Pfister elindított egy értékekről szóló vitát. Üdvözlé-e Ön ezt a kezdeményezést?*

– Az SP [Szociáldemokrata Párt] elnöke, Levrat igennel válaszolt neki; ő is ugyanúgy gyakorló katolikus, az értékeket azonban másként értelmezi. Ez egy igen érdekes vita! Vannak időtálló katolikus értékek, amelyek rányomják bélyegüket társadalmunkra. Szövetségi alkotmányunk valahogy úgy szól, hogy a nép erősségeinek mércéje a gyengék jóléte. Mi azonban nem egy értékeken alapuló vallást képviselünk, hanem egy Istennel való személyes viszonyra épülő vallást. E nélkül a személyes viszony nélkül nagy annak a veszélye, hogy egy idő után már nem értjük ezeket az értékeket.

– *Akkor a CVP jogosan tart igényt nevében a »C«-re ('keresztény')?*

– Egy párt, mint olyan nem képvisel sem hitet, sem vallást. Az emberek lehetnek keresztények. Természetesen más pártokban is vannak keresztények. Végül is mit is jelent kereszténynek lenni? Szabad-e például ölnie önmagának vagy másoknak a védelmében, vagy engednie kellene, hogy őt magát megöljék? Én azt gondolom, igen; mások azt gondolják, nem; szerintem mindkét oldal vállalhatóan tűnik. Amikor ezt egyszer egy egyetemistának mondtam, így válaszolt: »Ez pontosan úgy van, ahogy gondoltam: az egyház semmit nem tud erről mondani!« (nevet) Mégis ez a helyzet: A keresztényeknek is lehet különböző véleményük.

Egy előre gondolkozó vezető személyiség

Charles Morerod 2011 óta áll a Lausanne–Genf–Freiburgi egyházmegye élén. Freiburgban végzett teológiai tanulmányai után 1988-ban szentelték pappá. Miután három évig a római Angelicumon, az Aquinói Szt. Tamás Pápai

Egyetemen tanított vendégprofesszorként, 1999-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. Ezzel egyidejűleg a luganói egyetemen oktatott teológiai. Morerod különböző tisztségeket tölt be a Szentszék hivatalos megbízásából a belső párbeszéd folytatása érdekében. 2012 óta a Pápai Teológiai Akadémia rendes tagja.

(Neue Zürcher Zeitung)

Kína lelkiismerete

Liu Hsziao-po halála üzenetet rejt Kína... és a Nyugat számára is

---

A 2017. július 13-án elhunyt Liu Hsziao-po neve nem túl közismert a nyugati világban. Mindazonáltal Liu kitűnik azon kínai honfitársai közül, akik a demokráciáért szállnak síkra és szembeszegülnek az ennek elfojtására törekvő Kommunista Párt kíméletlenségével. Az a méltóságteljes nyugalom és kintartás, amellyel Liu a kínai nép szabadságát követelte, a világ olyan jelentős másként gondolkodóinak sorába emelte, mint Andrej Szaharov és Nelson Mandela – hozzájuk hasonlóan meggyőződése miatt szenvedett el börtönbüntetést, és neki is odaítélték a Nobel-békedíjat.

Liu Hsziao-po egy északkelet-kínai kórházban halt meg májrák következtében. A szenvedést, mely Liunak, családjának és barátainak osztályrészül jutott, csak súlyosbították nyomorúságos körülményei. Az irodalomtörténész, filozófus és szépíró Liu a nyolcadik évét töltötte egy felforgató tevékenységéért kapott tizenegy éves büntetésnek. Bűne egy demokráciát követelő petíció írásából állt – ezért az ügyért harcolt már évtizedek óta –, továbbá jelentős szerepet játszott az 1989-es Tienanmen téri tüntetéseken. Bár egy közkórházban feküdt, mégis fogolyként bántak vele. A kormány viszszaütötte saját és családja kérését, hogy külföldön kezeltesse magát. Kórterme elé őrköt állítottak, internetcenzorok hadát vetették be, hogy azok a részvétnyilvánítás legkisebb jelét is töröljék, családját pedig hallgatásra kényszeri-

tették. A Kommunista Párt szeretné elfeledtetni a világgal Liut, és amit képviselt. Fennáll annak veszélye, hogy ez sikerülni is fog nekik.

Cinikus játszma

A nyugati kormányok mögött meghunyászkodó és cinikus válaszokkal jellemezhető hosszú korszak áll, ha azt a hozzáállást tekintjük, amellyel Kínának a másként gondolkodókkal szembeni felháborító bánásmódjához viszonyultak. Az 1980-as években, amikor Kína elkezdett nyitni a külvilág felé, a nyugati vezetők annyira igyekeztek megnyerni támogatását a Szovjetunió elleni küzdelmükben, hogy nem sokat törődtek a kínai börtönökben sínylődő politikai foglyokkal. Miért is akartak volna kellemetlen perceket okozni a reformokra hajlandó Teng Hsziao-pingnek olyan emberek nevének felemlegetésével, mint Vej Csingseng, aki akkor tizenöt éves börtönbüntetését töltötte a Demokrácia fala mozgalomban² játszott szerepe miatt, amelynek során egész Kínán tüntetések hullámzottak végig, és melyet Teng vert szét 1979-ben?

A nyugati vezetők magatartása 1989-ben változott meg, amikor – százak életét követelve – Teng vérbe fojtotta a Tienanmen téri zavargásokat. Hirtelen divattá vált a másként gondolkodók bebörtönzése miatti aggályok kifejezése (ebben az is közrejátszott, hogy Kína kevésbé tűnt fontosnak a szétesőben levő Szovjetunió mellett). Időről időre mindig szabadon engedett valakit a kínai kormány annak reményében, hogy így igazolhatja magát a világ előtt. A nyugati vezetők hálások voltak. Meg akarták mutatni a saját – a pekingi mézszárlás miatt még mindig felháborodott – nemzetieknek, hogy van hatása a bíráló üzeneteknek.

Az 1990-es évek közepére fellendült a kínai gazdaság, és a kereskedem ismét háttérbe szorította az ellenzékiek kérdését. A nyugati vezetők szemében Kína túl gazdaggá vált ahhoz, hogy felingereljék. A világ legnagyobb cégei majd letaposták egymást abbéli igyekezetükben, hogy

---

² Az 1978 telén kezdődő, politikai változást remélő mozgalomban az emberek plakátokat ragasztottak ki nyilvános helyeken, többek között Pekingben, a Tiltott Város közelében. Ezt a helyet a Demokrácia falaként kezdték emlegetni.

bejuthassanak piacára. Amerika, Nagy-Britannia és más országok „emberi jogi párbeszédet” indítottak – ez hasznosnak bizonyult a humanitárius finomkodás és a magas szinten zajló üzletkötés szétválasztásában. A 2008-as pénzügyi világválság is ebbe az irányba billentette mérleg nyelvét. A Nyugat gazdasági megmentőjét kezdte látni Kínában. 2017 júliusában a G20-csoport vezetői, köztük Kína elnöke, Hszi Csin-ping, Németországban gyűltek össze évi találkozájukra. Egyetlen szót sem ejtettek Liuról, akiről épp akkor vált köztudottá, hogy halálos beteg.

Nevezzük nevén a gyereket!

Mi okunk is lenne panasza? Kína bosszút áll azokon az országokon, amelyek bírálattal illetik az emberi jogok eltiprásáért. Norvégiához fűződő kapcsolatai is csak 2016-ban rendeződtek; akkor romlottak meg a viszonyok, amikor 2010-ben [szokás szerint] Oslo adott otthont a Nobel-békedíjkiosztó ünnepségnek, ahol Liunak is odaitélték [feleségével] a díjat (mivel Kína azonban nem volt hajlandó szabadon engedni, egy üres szék jelezte a helyét).

Továbbá Hszinél úgyis süket fülekre találunk. Mielőtt 2012-ben hatalomra került volna, „néhány jóllakott külföldin” gúnyolódott, „akinek nincs jobb dolga, mint országunkra mutogatni”. Hivatalba lépése óta – az új állambiztonsági törvények segítségével – fokozta a másként gondolkodókra és a Kommunista Párt ellenzőire nehezedő nyomást. Új technikák bevetésétől sem riad vissza, mint például a mesterséges intelligencia alkalmazásától, mely ígéretesnek bizonyul a rendbontók hatékonyabb szemmel tartásában.

Mindazonáltal jó okai vannak annak, hogy miért kell mégis a Nyugatnak határozottabban kiállnia a kínai ellenzékiért. Egyrészt könnyű eltúlozni Kína válaszlépéseit – főként, ha a Nyugat közrejátszott bennük. A kínai gazdaság a kereskedelmen alapszik. Még a kicsiny Norvégia esetében sem volt túl nagy hatással a gazdaságra az összezördülés. Másrészt az őszinte véleménynyilvánítás elgondolkozásra késztetné Hszit, hogy vajon helyes-e a külön-

vélemények békés képviselőit bebörtönözni. A hallgatás csak arra ösztönzi, hogy még több aktivistát zárjon be. És ne felejtjük el, hogy azok számára, akik mindent kockára tesznek a demokráciáért való küzdelmükben, maga a tudat, hogy Nyugaton támogatják őket, rendkívüli lendületet ad, még akkor is, ha ez nem biztosítja szabadon bocsátásukat, vagy nem javít sorsukon.

Itt egy nagyon alapvető érv is veszélybe kerül. Az utóbbi években sok vita folyt Kínában arról, hogy az értékek vajon egyetemesek vagy kultúrához köthetők-e. A Liu Hsziao-po körüli csönd azt jelezte, hogy a Nyugat hallgatólagosan Hszi Csin-pinggel ért egyet – vagyis azzal, hogy nincsenek egyetemes értékek, és a Nyugatnak ily módon semmilyen jogalapja nincs Kína és az ottani értékrendszer bírálatához. Ez az üzenet nemcsak a kínai liberálisok ügyét ássa alá, hanem Hszit is segíti érvelése hibáinak elfedésében. Kína, a nyugati országokhoz hasonlóan aláírja az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának, amely kimondja: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” Ha a Nyugat túl önző és cinikus ahhoz, hogy kellő jelentőséget tulajdonítson az egyetemes értékeknek, amikor ezeket semmibe veszik Kínában, ily módon elértektelenedésüket kockáztatja a világban, majd végül hazai terepen is.

A Nyugat szót kellett volna, hogy emeljen Liuért, aki az ellenzékiesség legnemesebb formáját képviselte Kínában. A Charter '08 című kiáltványa a demokráciáért, amely börtönbe juttatta, egyértelmű követeléseket fogalmazott meg: véget akart vetni az egypártrendszernek és valószínű szabadságjogokat kívánt. Liu Hsziao-po célja nem a zürzavarkeltés, hanem a békés tárgyalások elősegítése volt. Rövid időre sikert ért el. Mire Liut cellájába hurcolták, addigra már emberek százai, köztük neves értelmiségiek írták alá kiáltványát. Azóta a Kommunista Párt cenzorai és fogdmegei fojtják el a szabad vitát. A Nyugatnak nem szabad ebben a munkában segédkeznie. Liu Hsziao-po munkája – sajnos – már elvégeztetett.

(The Economist)

A VALÓSÁG 2017. ÉVI (LX. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Arday Lajos</i> : (Elő)Reformáció Nyugat-Európában és Magyarországon	5/1
<i>Bartók László</i> : A neo-rekcionárius irányzat Franciaországban, avagy a konzervatív elméletek forradalma(?)	4/9
<i>Bögel György</i> : Mi és a mesterséges intelligencia.....	11/1
<i>Gáspár Zoltán</i> : A civilizációk összeesése és a vallás kérdése. A pluralizmus dogmájának bukása a civilizációs fenyegetettség fényében	2/1
<i>Dr. Jobbágyi Gábor</i> : Szovjet–magyar háborús és emberiség elleni bűncselekmények és jogtörések az 1956-os forradalomban és a megtorlás során.....	7/1
<i>Magyari Beck István</i> : A munka halála és gyilkosai	1/1
<i>Maróti Andor</i> : A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között.....	3/1
<i>Szabó Tibor</i> : Globális tér – nemzethatárok – migráció.....	12/1
<i>Szegedi László</i> : Információs kor.....	8/1
<i>Szmodis Jenő</i> : A globális kormányzás irányában mutató néhány gazdasági, politikai és ideológiai történet 10/1	
<i>Tóth I. János</i> : Demény Pál a tömeges bevándoroltatás európai politikájáról.....	4/1
<i>Trembeczki István</i> : Néhány gondolat a hatodik tömegkihalásról és az ember evolúciójáról	6/1
<i>Varga Csaba</i> : Természetjog? Jog? Emberi rend, emberi esendőség.....	9/1
<i>Varga Károly</i> : Iszlám pokol és szinkretizmus. Az ábrahám vallások Istenének „árnyoldala” és „evolúciója”	2/5
<i>Dr. Vargha Bálint Tamás</i> : A revíziótól a good governance-ig. A legfőbb ellenőrző szervezetek újfajta szerepjátásáról „A jó kormányzás építőkövei, fókuszban a legfőbb pénzügyi ellenőrző szerv, az állami számvevőszék” tanulmányosorozat nyomán	10/20

MŰHELY

<i>Árva László – Giday András – Mádi László</i> : Az egészségügy fiskalizációja: kérdőjelek és válaszok. Vitaindító az élők munkaterhek csökkenéséről és az egészségügy finanszírozásáról	6/28
<i>Balogh-Ebner Márton</i> : „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”. Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. Kritika.....	12/97
<i>Bazsa György</i> : Beszéljünk a felsőoktatásról!	10/51
<i>Bolla Emőke</i> : Avatar-közgazdaságtan – a siker közgazdaságtana	1/41
<i>Botos Katalin</i> : Ki az a Chesterton? És miért nem tudunk róla?	4/78
<i>Bögel György</i> : Mi és a mesterséges intelligencia.....	11/1
<i>Csiba Kitti Kira</i> : Felmérés a baden-württembergi magyar közösségekről.....	2/53
<i>Egri Zoltán</i> – Tanczos Tamás – <i>Paraszt Mária</i> – <i>Arany Ferenc</i> – <i>Szabó Csaba</i> : Az egészségügy szerepe a társadalmi-gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségében.....	4/87
<i>Erős Vilmos</i> : A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai).....	2/19
<i>Erős Vilmos</i> : Historicizmus és fantomirodalom (Dénes Iván Zoltán monográfiája Szekfű Gyuláról)	12/84

<i>E. Bártfai László: A titok és a számegeyes</i>	10/72
<i>Faragó Péter: A stressz szerepe a magasan kvalifikált Z-generációs fiatalok életében</i>	3/24
<i>Faragó Péter: A kései Y-generáció hagyatéka a Z-generáció újdonsült egyetemistáira – értékrend és sportolás</i>	6/13
<i>Faragó Péter: Fenntarthatóság és zöldenergia: paradigmaváltás? Nem, csak illúzió!</i>	11/54
<i>Gáspár Zoltán Ernő: Az 'absztrakt negativitás' mint abszolútumfogalom. Egy Hegellel való szembehelyeződés</i>	5/86
<i>Gazdag László: Középosztály és modernizáció</i>	3/49
<i>Dr. Gazdag László: Humán tőke és középosztály</i>	11/13
<i>Hámori Péter: Barlanglakók és a vármegye. Fejezet a magyar szociális lakáspolitikátörténetéből</i>	1/12
<i>Káli Róbert: Kvantifikáció és történetírás Magyarországon az 1960-as, 1970-es években</i>	5/62
<i>Koudela Pál: Bevándorlás és politika Szingapúrban és Malajziában</i>	10/39
<i>Pelle János: Kulcs Kertészhez</i>	8/103
<i>Pikó Bettina: Függőségek és a mértéktelenség kultúrája</i>	3/16
<i>Dr. Prugberger Tamás: A munka- és közszolgálati érdekérvényesítés alakulása 2010 után</i>	7/95
<i>Dr. Prugberger Tamás: Fogyatékossgal élő emberek polgári jogi és munkajog jogalanyiségának reformkérdései egy szerzőtől két monográfia tükrében</i>	10/32
<i>Somogyi Ferenc: A nemzetgazdaságok evolúciós perspektívái</i>	11/20
<i>Dr. Szalma József: A jog változó és változatlan jegyei. A jogváltozás Pikler Gyula elméletében – mai szemmel</i>	5/96
<i>Tamáská Máté: Templom és identitás: Nagy- és Kistoronya (Szlovákia). Két református múltú, ma vegyes felekezetű falu történeti szociográfiája</i>	9/92
<i>Támba Renátó: Gyermekek, kép, társadalom. A paraszti gyermekélet megjelenítése a műcsarnoki festők képein</i>	9/64
<i>Tele Gábor: Ellentmondások a gyermeki lélek felnőttkori jelenlétében</i>	12/72
<i>Törő László Dávid: A histográfia egész embert kíván... Interjú Erős Vilmossal</i>	5/91
<i>Tóth I. János: A Demográfiai Fórumtól a Családok Világtalálkozójáig</i>	11/50

SZÁZADOK

<i>Balázs Géza: A reformáció és a magyar nyelv</i>	11/105
<i>Berta Erika: Párhuzamos nemzetépítés Révkomáromban (Magyar és szlovák Trianon-émlékmű)</i>	1/92
<i>Csajághy György: Gondolatok Paál Zoltán: Arvisura-igazszólás című művéről</i>	4/39
<i>Csóti György: Emlékeim Antall Józsefről</i>	1/80
<i>D. Molnár István: Lengyel írók Horthy Miklósról és politikájáról</i>	3/73
<i>D. Molnár István: Lengyelországban is félezer éves a reformáció – kálvinisták napjainkban</i>	12/24
<i>Erdős Márton: Gróf Teleki Pál és Kárpátalja visszatérése (1939)</i>	3/84
<i>Erős Vilmos: „A magyarság létét tápláló népi forrás”. Szabó Istvánnak a magyar parasztság középkori történetével kapcsolatos munkái</i>	9/33
<i>Fazekas Zsuzsanna: Küzdelem az igazi 1956-ért. 1956 eltérő politikai értelmezései a rendszerváltástól az ötvenéves évfordulóig</i>	11/89

<i>Frenyó Zoltán</i> : Ágoston és Vico. Szent Ágoston helye és szerepe Giambattista Vico gondolkodásában.....	5/34
<i>Géra Eleonóra</i> : A Budapest-Budai Református Egyházközség története a második világháború előtt.....	2/78
<i>J. Nagy László</i> : A budapesti vért lemosták a Csatornában.....	6/100
<i>Kapronczay Károly</i> : Vesztes csaták után háborús győzelem. Románia az első világháborúban.....	1/47
<i>Kapronczay Károly</i> : Adatok a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról a 18–20. században.....	3/54
<i>Kapronczay Károly</i> : Protestáns német és németalföldi egyetemeken végzett magyar orvosok a 17. és a 18. században.....	4/71
<i>Kapronczay Károly</i> : A magyar egészségügy a nagy háború után.....	8/95
<i>Kapronczay Károly</i> : A keleti front, Oroszország az első világháborúban.....	12/50
<i>Koloh Gábor</i> : Az utolsó bihari betyár, Vitélis Imre történetének értelmezése.....	10/96
<i>Kövendy Katalin</i> : Az erdélyi koncepciós perekben védőügyvéd, Tunyogi Csapó Gyula.....	7/21
<i>Lőkös István</i> : Krleža Tisza Istvánról.....	1/53
<i>Magyar Kálmán</i> : Szent László és Szent Egyed (Saint-Gilles) virágzó központja, Somogyvár.....	12/10
<i>Ménes András</i> : A rendszerváltás folyóirata volt. In memoriam Humánpolitikai Szemle 1990–2013.....	11/113
<i>Mikó Eszter</i> : A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel.....	7/71
<i>Miskolczy Ambrus</i> : Codreanu Kapitány. Széljegyzetek Oliver Jens Schmitt Codreanu-életrajzához.....	3/59
<i>M. Lezsák Gabriella</i> : A magyar őstörténet észak-kaukázusi vonatkozásai.....	8/64
<i>Németh István</i> : A Wilhelmstrasse és Magyarország. Az 1920-as évek (1. rész).....	6/44
<i>Németh István</i> : A Wilhelmstrasse és Magyarország. Válság és kiút (1930–1934) (2. rész).....	8/18
<i>N. Szabó József</i> : A Magyar Kommunista Párt és a „nyugati” kultúra a hidegháború kialakulásának időszakában (1946 ősze – 1948).....	1/66
<i>N. Szabó József</i> : A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze – 1948).....	7/50
<i>N. Szabó József</i> : Tudománypolitikai javaslatok és viták a posztpluralista Magyarországon (1946 ősze – 1947 ősze).....	10/106
<i>Palkó László András</i> : Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (1. rész).....	2/86
<i>Palkó László András</i> : Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (2. rész).....	3/96
<i>Pap Krisztián</i> : Oroszlánok a Kárpátokban. A magyar határok védelme és a Szurmay-csoport 1915-ben.....	6/81
<i>Papp Csilla</i> : A koronázási jubileum az erdélyi lapokban.....	2/71
<i>Sulyok Anita</i> : Látszat és valóság – Casanova, a divatszakkértő.....	5/20
<i>Szabados György</i> : Szkítia három tartományáról – A magyar krónikás hagyomány egy fejezete.....	9/12
<i>Szász Lajos</i> : „Nemcsak egyházi, de magyar nemzeti érdek” – Magyar reformátusok csatlakozása az Amerikai Episzkopális Egyházhoz az 1920-as években.....	9/22
<i>Szávay László</i> : János pap messianisztikus királysága.....	5/51

<i>Sztancs Gábor</i> : Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzetekinek államépítő törekvései az első világháború éveiben....	8/50
<i>Törő László Dávid</i> : Harold Steinacker történetfelfogása és recepciója a magyar történetírásban (I. rész).....	12/34
<i>Varga János</i> : 100 évvel ezelőtt született Simonyi Károly, a polihisztor tudóstanárr.....	6/91
<i>Varga János</i> : Einstein és a nukleáris fegyverek.....	7/62
<i>Varga János</i> : Tavaly volt 50 éve, hogy meghalt a radioaktív nyomelemzés és a hafnium Nobel-díjas felfedezője, Hevesy György kémikus.....	12/57
<i>V. Molnár László</i> : Cirill betűs kiadványok és orosz – ukrán diákok a XVIII. századi Magyarországon.....	4/61
<i>V. Molnár László</i> : Thália orosz papjai. Színházi élet II. Katalin korában.....	10/85
<i>Dr. Vahid Yousefi – Kóbori Judit</i> : Az örménység viszontagságos történelme az ókortól napjainkig.....	4/16
<i>Zsupos Zoltán</i> : Honnan ered a székely írás? A székelység a Kárpát-medencében..	8/75

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Bába Szilvia</i> : Az emigráns „nemzetföltő”.....	10/115
<i>Bangó Jenő</i> : A humán társadalom elmélete.....	7/114
<i>Bolvári-Takács Gábor</i> : Professzorok a polgári Magyarországon (1848–1944) ..	12/106
<i>Egedy Gergely</i> : Horthy és Nagy-Britannia.....	9/109
<i>Kapronczay Károly</i> : A Nemzeti Emlékezet Bizottságának könyvtári sorozata.....	2/110
<i>Kapronczay Károly</i> : Egy család története Pécsen a századforduló éveitől a 20. század közepén történt államosításig.....	5/109
<i>Kapronczay Károly</i> : Hogyan történt a szlovéniai rendszerváltás?.....	11/120
<i>Kapronczay Katalin</i> : Görög Demeter munkássága és könyvtára.....	12/103
<i>Kun Tibor</i> : Társadalom és történelem néhány megközelítési módja.....	1/100
<i>Must Katalin</i> : A devizahitelezés nagy kézikönyve.....	8/107
<i>Nagy Attila</i> : Alapmű a Kárpát-medencei cigányság kutatásához.....	11/116
<i>Pogrányi Lovas Miklós</i> : Neoskolasztikus ellenforradalom.....	4/112
<i>Réfi Attila</i> : „Le fils cheri de la victoire”, avagy a 18. század végének leghíresebb magyarja.....	6/104
<i>Szász Lajos</i> : A református identitás és a magyar irodalom kapcsolata.....	3/118

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Adam Kirsch</i> : Irónia egy letűnt birodalomban.....	12/114
<i>Alekszandr Nyevzorov</i> : Nem születhet nemzet szolgálkából és urakból.....	2/113
<i>Amanda Hess</i> : Álmod és mítoszok a női szavazati jogról.....	4/124
<i>Andreas Kilb</i> : A nepotizmus jó oldala: Arnold Esch Róma-története.....	10/122
<i>Andrej Fonotov – Viktorija Kiszeleva – Szergej Kozirjev</i> : A tudomány sorsa az orosz társadalomban – 1. rész.....	11/123
<i>Andrej Fonotov – Viktorija Kiszeleva – Szergej Kozirjev</i> : A tudomány sorsa az orosz társadalomban – 2. rész.....	12/108
<i>Andrej Melnyikov</i> : A buddhisták kitágítják Oroszország szakrális földrajzát.....	1/120
<i>Annette Gordon-Reed</i> : Kereszténység és nemiség.....	12/119

A Velencei Biennálé.....	10/125
Az internetes nagyhatalmak megrendszabályozása? Ma már nem az olajat, hanem az adatokat mérik aranyáron. Az adatgazdaság a trösztellenes szabályok újragondolására készlet	10/120
<i>Bill McKibben</i> : Állj! Vissza a múltba!	7/123
<i>Bruce Haigh</i> : Irán válaszüton.....	6/124
<i>David Karas</i> : A menekültek iráni szószólója Magyarországon	1/106
<i>Dmitriy Frolovskiy</i> : Egy barát az élet végén.....	5/116
<i>Edward Carr</i> : Minden módon számon tartanak. Adataink és a titkosszolgálatok	3/124
<i>Ellen Powell</i> : 1455-ben Gutenberg megnyomta a gombot, és elindult a könyvnyomtatás.....	6/127
<i>Emma Bryce</i> : Két keréken Medinában.....	5/119
<i>Friedrich Wilhelm Graf</i> : Gerhard Müller bíboros – konzervatív színekben lázad és politizál.....	5/120
<i>Ivan Davidov</i> : A bizonyosság nyomában.....	5/113
<i>John McDermott</i> : Kicsi ház a rengetegben	3/121
<i>Jonathan Chatwin</i> : Egy angol a kommunista Kínában.....	5/115
<i>Linda Greenhouse</i> : Nők az egyetemen.....	8/113
<i>Marcia Angell</i> : Miért érdemes szülőnek lenni?.....	2/122
Menedzselő maffiózók.....	1/113
<i>Niklaus Peter</i> : Huldrych Zwingli – nem volt faragatlan nyárspolgár.....	3/126
<i>Oliver Pfohlmann</i> : A náci első ellensége – Tollal Hitler ellen.....	5/117
<i>Omar Szajf Ghobas</i> : Tanácsok muszlim fiataloknak. Hogyan vészeliük át a szélsőséges ideológiák és az iszlámgyűlölet időszakát.....	2/116
<i>Pavel Szkrilnyikov</i> : A lelki biztonság mint a polgári értékek „importhelyettesítése” ..	6/124
<i>Peter Gordon</i> : Galleon-kereskedelem // Mexikótól Maniláig	8/126
<i>Philip Gordon</i> és <i>Amos Yadlin</i> : Irán az új Észak-Korea?.....	12/112
Puskázó külföldi diákok az Egyesült Államokban.....	1/105
<i>Robert Cottrell</i> : Oroszország, a NATO és Trump: A színpalak mögötti világ	6/113
<i>Robert Muggali</i> és <i>Ilona Szabo de Carvalho</i> : Leszámolni a gyilkossággal	1/115
<i>Schuyler Velasco</i> : A hagyományos anyaszerep visszatérése Amerikában – és ennek okai	8/118
<i>Sebastian Faber</i> : Spanyolország idegenlégióai: A Lincoln Brigád és a spanyol polgárháború öröksége	1/108
<i>Shaul Bassi</i> : Shylock és Othello az idegengyűlölet korában	12/126
Tévedni emberi dolog; ahogy a tévedést elhallgatni is.	10/124
<i>Tim Arango</i> : Évezredek történelmi emlékeket árasztgat el az épülő törökországi gát.	2/121
<i>Uljana Nyikolajeva</i> : Új középkor fenyeget Oroszországban?	4/116
<i>Ulrich M. Schmid</i> : „Maguk még gondolkoznak? Mi tévét nézünk” – interjú Ljudmilla Ulickájával.....	6/121
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Az utolsó ingázás	1/118
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Az orosz Állami Duma háborúja a nők ellen. Miért enged meg egy orosz törvénytervezet a feleségverést?.....	5/111
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Britek: belépés és brexit.....	5/122
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : A nem annyira Egyesült Királyság.....	5/126
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Szakképzés a műszaki fejlődés nyomában	6/109
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Dél-Afrika: oktatásból elégtelen?	6/111

<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Hogyan ne kerüljünk dugóba? Terjeszkedő, szmogos nagyvárosok – az ingyenes parkolás ára	8/121
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Megbecsülésre és fizetésre váró béranyaság. A korlátozó intézkedések sem a béranyák, sem a csecsemő érdekeit nem szolgálják	10/119
A Valóság 2016. évi (LIX. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	1/124

KÉPEK:

Károlyi András grafikái:	1, 3, 5, 7, 9, 11
F. Farkas Tamás grafikái:	2, 4, 6, 8, 10, 12

E SZÁMUNK SZERZŐI:

<i>Prof. habil. Balogh Tibor</i> DSc, Szeged	<i>Németh György</i> közgazdász-szociológus, Budapest
<i>Botos Katalin</i> professor emeritus, PPKE, SZTE	<i>Dr. Sipka Sándor</i> orvos, professor emeritus, Debreceni Egyetem, ÁOK
<i>Edvi Illés Pál</i> építészmérnök, Aachen	<i>Szakolczai György</i> közgazdász, professor emeritus, Budapest
<i>Farkas Ildikó</i> egyetemi docens, KRE japán szak, Budapest	<i>Törő László Dávid</i> doktorjelölt (DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola), Debrecen
<i>Kapronczay Károly</i> történész, egyetemi tanár, Budapest	<i>Winkler Péceli Melinda</i> szociológus, Budapest
<i>Kun Tibor</i> független kutató, Budapest	
<i>Miskolczy Ambrus</i> történész, Nagykovácsi	

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szokolczai György</i> : A gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója és a római katolikus egyház társadalmi tanítása	1
<i>Németh György</i> : A kecskéről és a káposztáról	21

SZÁZADOK

<i>Törő László Dávid</i> : Harold Steinacker történefffogása és recepciója a magyar történetírásban (II. rész)	24
<i>Miskolczy Ambrus</i> : Lucian Boia pipája	48
<i>Kapronczay Károly</i> : A magyar egészségügy állapota és feladatai az első világháborút követő években	54
<i>Botos Katalin</i> : Az 1947. évi Tiszai Mária Napok társadalmi háttere	66

MŰHELY

Edvi Illés Pál: Az energiafordulat erősíti a demokráciát Önigazgatás és egyéni felelősségvállalás.	77
<i>Sipka Sándor</i> : Tudomány és világ (olvasmánynapló)	87
<i>Balogh Tibor</i> : In memoriam Umberto Eco	91

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Farkas Ildikó</i> : Japánok és magyarok egymásról	95
<i>Kun Tibor</i> : Tunézia és az „arab tavasz”.	99
<i>W. Péceli Melinda</i> : A szociológia művészete	104

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Éled a sztyeppe a kazahsztáni Selyemút mentén (108)	
<i>Salvatore Babones</i> : Amerikai tienhszia: az Egyesült Államok mint az új „Középső Birodalom” (110)	
<i>Michael Schoenenberger – Heidi Gmür</i> : »Ugyanaz volt a problémánk, mint ma a muszlimoknak: Tényleg Isten szól hozzánk?« Charles Morerod püspök a vallásszabadságért és a teljes burkatilalom ellen emel szót (117)	
Kína lelkiismerete. Liu Hsziao-po halála üzenetet rejt Kína... és a Nyugat számára is (121)	

A VALÓSÁG 2017. ÉVI (LX. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE (123)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

